provinsje fryslân
provincie fryslân

Ruimtelijke kwaliteit in Fryslân

Grutsk op ’e Romte!

Structuurvisie 2014

provinsje fryslân
provincie fryslân

Ruimtelijke kwaliteit in Fryslân

Grutsk op ‘e Romte!

Maart 2014

Colofon

***Grutsk op 'e Romte* is opgesteld door de Provincie Fryslân**

Projectgroep
Catrien de Vries (procesmanager)
Marina Fermo
Hilde Kloosterziel

Klankbordgroep
Sandra van Assen
Bertus de Jong
Gilles de Langen
Kees van Stralen
Dolf van Weezel Errens
Anne van Dijk
Sietse Douma

Stuurgroep
Waldina Hulshoff
Hanny Stijnen

Redactie
Marina Fermo
Hilde Kloosterziel
Dolf van Weezel Errens

Kaartmateriaal
Hennie Deurhof

Vormgeving en opmaak
Annelies Ruesink en Klaas Pot

Leeuwarden, maart 2014

Inhoud

Foarwurd / Voorwoord		4
Hoofdstuk 1	Inleiding: *Grutsk op 'e Romte*	7
Hoofdstuk 2	Opbouw en gebruik	11
Hoofdstuk 3	Top 10: gebiedsoverschrijdend landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang	17
Hoofdstuk 4	Kleigebied Westergo	25
Hoofdstuk 5	Middelzee- en Marnegebied	39
Hoofdstuk 6	Kleigebied Oostergo	51
Hoofdstuk 7	Lauwersmeergebied	63
Hoofdstuk 8	Noordelijke Wouden	75
Hoofdstuk 9	Merengebied	89
Hoofdstuk 10	IJsselmeergebied	103
Hoofdstuk 11	Gaasterlân	113
Hoofdstuk 12	Laagveengebied	125
Hoofdstuk 13	Zuidelijke Wouden	139
Hoofdstuk 14	Waddengebied (eilanden en Waddenzee)	153
Bijlagen		**169**
Bijlage 1	Realisatieparagraaf *Grutsk op 'e Romte*	171
Bijlage 2	Kernkwaliteiten landschap en cultuurhistorie zoals ernaar verwezen wordt in de Verordening Romte Fryslân 2014	175
Bijlage 3	Illustratieverantwoording	209
Bijlage 4	Kaart van de landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang (los ingestoken)	

Foarwurd

Achte lêzer,

Foar jo leit de tematyske struktuerfisy *Grutsk op 'e Romte*. De titel jout it al oan: wy binne 'grutsk' op ús Fryske lânskip en erfgoed. It lânskip, de kultuerhistoarje en de Fryske taal bepale mei-inoar ús identiteit.

It Streekplan Fryslân 2007 hat as ûndertitel: 'Om de Kwaliteit fan de Romte'. Dêr binne wy mei teset gien, hawwe saakkundigens fan bûten ôf ynset en ús eigen saakkundigens fuortsterke en in ekstra ympuls jûn oan it ferheegjen fan romtlike kwaliteit. Ús provinsjale kwaliteitstiim jout advizen oer provinsjale projekten, lykas wegeprojekten en it projekt Fryske Marren. Boppedat advisearret it ek gemeenten en oare inisjatyfnimmers oer harren plannen út it perspektyf fan de fakgebieten stêdebou, lânskipsarsjitektuer, argeology en kultuerhistoarje. Dy kennis is no byinoar brocht en tagonklik makke. Elkenien kin dy kennis brûke.
Mei *Grutsk* hawwe wy spesifyk yn byld brocht hokker lânskiplike en kultuerhistoaryske kearnkwaliteiten, struktueren en eleminten fan provinsjaal belang binne, soks om it trochwurkjen fan dy belangen stal te jaan.

Wy hawwe nei it útbringen fan de konseptferzje fan *Grutsk* goed de tiid nommen om mei gemeenten, advysburo's en oare partijen oer Grutsk te praten. As reaksje op de ûntwerpstruktuerfisy hawwe wy in tal reaksjes krigen.

De útkomsten fan it kommunikaasje- en ynspraaktrajekt, yn gearhing mei ús doelstelling om de provinsjale belangen yn romtlike plannen trochwurkje te litten, hawwe derta laat dat wy *Grutsk op 'e Romte* as tematyske struktuerfisy fêststeld hawwe. Dêrmei meitsje wy dúdlik dat de provinsjale belangen dy't yn *Grutsk* neamd wurde binend en liedend binne foar ús eigen provinsjale plannen en projekten.
Wy geane derfan út dat gemeenten, advysburo's en oare partijen dy't mei de ûntwikkeling fan Fryslân teset geane *Grutsk* brûke sille. Oare sektoaren, lykas as de rekreaasjesektor, kinne foar harren produktûntwikkeling en de marketing fan Fryslân ek fan dat basismateriaal gebrûk meitsje.

Wy sille, yn 'e mande mei de Fryske gemeenten, ôfspraken meitsje oer hoe't it trochwurkjen en boargjen yn it gemeentlik belied stal krije kin.
Ûntwikkelings yn it lânskip geane altyd troch. Mei *Grutsk* hawwe wy de provinsjale belangen fêststeld en oanjûn hoe't wy mei lânskip en kultuerhistoarje omgean sille. Wy wolle ûntwikkelings stimulearje, mar dêrby it ferline en it ûntstean fan it lânskip ek lêsber hâlde. Sa hâlde wy Fryslân moai!

Ut namme fan it kolleezje fan Deputearre Steaten,
Hans Konst

Terug naar inhoudsopgave

Voorwoord

Geachte lezer,

Voor u ligt de thematische structuurvisie *Grutsk op 'e Romte*. De titel geeft het al aan: we zijn 'grutsk' op ons Friese landschap en erfgoed. Het landschap en de cultuurhistorie bepalen samen met de Friese taal onze identiteit.

Het Streekplan Fryslân 2007 heeft als ondertitel: 'Om de Kwaliteit fan de Romte'. Wij zijn hiermee aan de slag gegaan, hebben externe deskundigheid ingezet en onze interne deskundigheid versterkt en een extra impuls aan de verhoging van ruimtelijke kwaliteit gegeven. Ons provinciaal kwaliteitsteam adviseert over provinciale projecten zoals wegenprojecten en het Friese Merenproject. Daarnaast adviseert het ook aan gemeenten en andere initiatiefnemers over hun plannen vanuit de vakgebieden stedenbouw, landschapsarchitectuur, archeologie en cultuurhistorie. Deze kennis is nu samengebracht en toegankelijk gemaakt in *Grutsk* en kan door iedereen gebruikt worden. Met *Grutsk* hebben we specifiek in beeld gebracht welke landschappelijke en cultuurhistorische kernkwaliteiten, structuren en elementen van provinciaal belang zijn, om daarmee doorwerking van deze belangen te realiseren.

We hebben na het uitbrengen van de conceptversie van *Grutsk* ruim de tijd genomen met gemeenten, adviesbureau`s en andere partijen om over Grutsk te spreken. In reactie op de ontwerp-structuurvisie hebben we een aantal zienswijzen ontvangen.

De uitkomsten van het communicatie- en inspraaktraject, samen met onze doelstelling om doorwerking van de provinciale belangen in ruimtelijke plannen te bereiken hebben ertoe geleid dat wij *Grutsk op 'e Romte* als thematische structuurvisie hebben vastgesteld. Hiermee maken wij duidelijk dat de provinciale belangen uit *Grutsk* bindend en leidend zijn voor onze eigen provinciale plannen en projecten.
Wij gaan er vanuit dat *Grutsk* gebruikt gaat worden door gemeenten, adviesbureaus en andere partijen die met de ontwikkeling van Fryslân aan de gang gaan. Ook andere sectoren, zoals de recreatiesector, kunnen voor hun productontwikkeling en de marketing van Fryslân gebruik maken van dit basismateriaal.
Wij gaan samen met de Friese gemeenten afspraken maken over hoe doorwerking en borging in het gemeentelijk beleid kan plaatsvinden.

Ontwikkelingen in het landschap blijven altijd doorgaan. Met *Grutsk* hebben we de provinciale belangen vastgesteld en aangegeven hoe we met landschap en cultuurhistorie zullen omgaan. We willen ontwikkelingen stimuleren, maar daarbij ook het verleden en het ontstaan van het landschap leesbaar houden.
Zo houden we Fryslân mooi!

Namens het College van Gedeputeerde Staten,
Hans Konst

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

1 Inleiding: Grutsk op ‘e Romte!

In- en aanleiding

In het Streekplan Fryslân 2007 ‘Om de kwaliteit fan de Romte’ worden de ‘kernkwaliteiten’ van het cultuurhistorische erfgoed en het landschap beschreven. Onder kernkwaliteiten wordt verstaan: die ruimtelijke eigenschappen die zo typisch zijn voor het Friese landschap, dat zij tezamen de ruimtelijke identiteit van Fryslân vormen. Het huidige Streekplan bevat een beschrijving van welke kernkwaliteiten er zijn. Het Streekplan kondigt een nadere uitwerking en waardering aan van deze kernkwaliteiten. Deze uitwerking en waardering gaan verder dan alleen een beschrijving van kernkwaliteiten: wat is er? Er wordt ook een richting aangegeven voor de toekomst: wat willen we er mee? In de voor u liggende thematische structuurvisie *Grutsk op ‘e Romte* zijn provinciale belangen en ontwikkelingsrichting bepaald.

Terug naar inhoudsopgave

Landschap, cultuurhistorie, archeologie en stedenbouw staan niet los van elkaar, maar vormen in Fryslân een ondeelbare basis voor de bijzondere ruimtelijke kwaliteit van de mooiste provincie van Nederland. Het is dan ook niet eenvoudig om een keuze te maken voor die onderdelen die de provincie Fryslân van provinciaal belang vindt en daar ook nog een richting aan te koppelen. Het Streekplan 'Om de Kwaliteit fan de Romte' gaat ook niet voor niets uit van een zekere ondeelbaarheid als het gaat om ruimtelijke kwaliteit van onze provincie. Daarom gaat *Grutsk op 'e Romte* niet uit van losse landschappelijke of cultuurhistorische onderdelen, maar benoemt die samenhangende structuren die van een bijzondere provinciale betekenis zijn, zoals bijvoorbeeld de concentratie van terpen en boerderijplaatsen op een kwelderwal. Op dergelijke samenhangende structuren zijn we trots, oftewel 'grutsk'!

Grutsk op 'e Romte bundelt de waarden op het gebied van landschap en cultuurhistorie (inclusief archeologie en stedenbouw) in een samenhangende waardering en geeft richting aan toekomstige ruimtelijke veranderingen.

Terug naar inhoudsopgave

Doel van Grutsk

In *Grutsk op 'e Romte* worden landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang in samenhang geanalyseerd, gewaardeerd en van een richtinggevend advies voorzien. Het doel hiervan is behoud en verdere ontwikkeling van de ruimtelijke kwaliteit door middel van informeren, adviseren en inspireren. Op deze wijze verwacht de provincie Fryslân de doorwerking van de provinciale belangen in ruimtelijke plannen van gemeenten, rijk en provincie binnen Fryslân te borgen.

Grutsk op 'e Romte is een thematische structuurvisie waarin bepaald is welke structuren van provinciale betekenis zijn en ook als zodanig door de provincie Fryslân zijn gewaardeerd en van een richting zijn voorzien. Als thematische structuurvisie is *Grutsk op 'e Romte* bindend en leidend voor provinciale plannen en projecten en sturend voor wat betreft de inzet van provinciale middelen. De wijze waarop de provincie de doelen van *Grutsk op 'e Romte* wil realiseren wordt uiteengezet in de Realisatieparagraaf.

De context van *Grutsk*

Er is de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in de opbouw van kennis over landschap en cultuurhistorie en in relatie hiermee, in ruimtelijke kwaliteit. De ambitie van de provincie Fryslân is uitgesproken in het Streekplan Fryslân 2007. In 2010 zijn deze ambities nog eens onderstreept met de landelijke verkiezing van Fryslân als mooiste provincie van Nederland en kort daarna bekrachtigd in het Coalitieakkoord. De provincie richt zich in haar ambities op stimulering en versterking van ruimtelijke kwaliteit en kennisontwikkeling, in samenwerking met Friese gemeenten en aan de voorkant van planprocessen. De provincie hanteert hierbij een werkwijze waarbij via advisering en begeleiding van plannen en projecten gestreefd wordt naar overdracht van kennis en methodieken, en uiteindelijk implementatie naar anderen en borging in reguliere werkwijzen. Kennis en deskundigheid, maar ook bouwstenen, handreikingen en *Grutsk op 'e Romte*, vervullen daarbij een belangrijke rol. Begin 2011 is de nieuwe site over het Friese cultuurhistorische erfgoed, de Cultuurhistorische Kaart van Fryslân, gelanceerd: deze kaart geeft tot op perceelsniveau informatie over cultuurhistorische en archeologische waardevolle elementen en structuren. Maar er gebeurt meer. Van 2008 tot eind 2012 is het Atelier Fryslân ingezet als extra impuls voor de ruimtelijke kwaliteit. Het Provinciaal Ruimtelijk Kwaliteitsteam vervult een rol bij interne advisering over provinciale plannen en projecten en externe advisering over gemeentelijke plannen in de beginfase van planvorming.

Communicatie

We hebben in de aanloop naar de structuurvisie Grutsk gemeenten, adviesbureau`s en andere betrokken partijen geïnformeerd en met hen gesproken over de werking van Grutsk. Tevens heeft de ontwerp-structuurvisie ter inzage gelegen, hetgeen tot een aantal reacties heeft geleid.
Uit deze communicatie- en inspraakronde is een aantal hoofdconclusies te halen:

Terug naar inhoudsopgave

- Gemeenten zijn positief over de hoeveelheid kennis die samengebracht is in *Grutsk*.
- De Provinciale Staten reageerden na een excursie over *Grutsk op 'e Romte*, per bus door een deel van Fryslân, anders te kijken naar het Friese landschap.
- Adviesbureau`s geven aan dat *Grutsk* een belangrijk onderdeel is in het gezamenlijke proces om ruimtelijke kwaliteit te bereiken en te behouden.
- *Grutsk* vormt een goede leidraad om het gesprek met elkaar aan te gaan over 'hoe om te gaan' met landschappelijke en cultuurhistorische structuren en ruimtelijke kwaliteit.
- *Grutsk* zou niet inhoudelijk verordend moeten worden, want dan verliest het bruikbaarheid en kwaliteit.
- Gemeenten voegen zelf het gemeentelijke/lokale niveau in, maar maken graag gebruik van de kennis en kunde van de provinciale specialisten.
- Verdere verdieping is niet nodig; nu laat het document nog vrijheid voor interpretatie.

Uit het bovenstaande blijkt dat gemeenten, organisaties en adviesbureaus de voorkeur geven aan samenwerking en niet aan sturing van bovenaf. Dit past goed in de functie van *Grutsk op 'e Romte*. Een belangrijke constatering is dat *Grutsk* voorziet in kennis en richting, maar dat een gedegen analyse en doorvertaling nodig is om, op locatie, goede invulling te geven aan de adviezen van *Grutsk*. Het gezamenlijk werken aan een ontwerpopgave of het aangaan van een kwaliteitsgesprek zijn dan ook een veel genoemde middelen om tot de juiste vertaling van de adviezen te komen.

De status en doorwerking van *Grutsk*

De provincie Fryslân hanteert voor de doorwerking in gemeentelijke ruimtelijke plannen een twee-sporenbeleid: bestuurlijke borging voor zover mogelijk via de (planologische) Samenwerkingsagenda, en daarnaast juridische borging voor zover nodig in de Verordening Romte Fryslân.

Voor het bepalen van de status van *Grutsk* heeft een aantal overwegingen een rol gespeeld. Uit het communicatie- en inspraaktraject is gebleken dat de "mienskip" de voorkeur geeft aan samenwerking en niet aan sturing van bovenaf. Dit sluit aan bij de Friese bestuurscultuur en de "koöperaasjegedachte". Anderzijds ontwikkelt de wetgeving in het kader van de Wro en de nieuwe Omgevingswet zich meer in de richting van de zakelijke juridische aanpak en borging. De streekplanevaluatie van 2012 benoemt de wenselijkheid om de provinciale belangen meer specifiek in beeld te brengen zodat borging beter mogelijk is.

Gelet op de Friese bestuurscultuur, de uitkomsten van het communicatie- en inspraaktraject en het schaalniveau van *Grutsk*, kiezen we niet voor regelgeving, maar voor samenwerken, inspireren, verbinden en stimuleren. Gelet op de sterk afgenomen budgetten zal de doorwerking vooral in het ruimtelijke spoor moeten liggen.
Inzet is om in het kader van de planologische samenwerkingsagenda bestuursafspraken met gemeenten te maken over de wijze waarop doorwerking en borging van de provinciale belangen in het gemeentelijke beleid kan plaatsvinden.

Wel zijn de in *Grutsk* benoemde provinciale belangen, de Top 10, de kernkwaliteiten per regio en de bijbehorende richtinggevende adviezen, als procesvereiste verwerkt in de Verordening Romte Fryslân 2014.

Gemeenten moeten motiveren hoe ze met de provinciale belangen die genoemd staan in *Grutsk* zijn omgegaan. Pas wanneer blijkt dat de provinciale belangen met samenwerking en procesvereisten onvoldoende worden geborgd, zal de provincie gebruik maken van een meer directe sturing van provinciale belangen via de Verordening Romte Fryslân 2014.

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

2 Opbouw en Gebruik

Terug naar inhoudsopgave

Opbouw en gebruik van *Grutsk*

Deze thematische structuurvisie *Grutsk op 'e Romte* is bedoeld als richtinggevend document bij ruimtelijke ontwikkelingen, te gebruiken door plannenmakers (zoals provincie, gemeenten, het Wetterskip en adviesbureaus. Daarnaast is het een inspirerend en informatief instrument voor niet-beroepsmatig geïnteresseerden in landschap en cultuurhistorisch erfgoed. *Grutsk* en alle bijbehorende achtergrondinformatie zijn te raadplegen op de site www.fryslan.nl/grutsk.

In het Streekplan wordt gepleit voor een ondeelbaar Fryslân met ruimtelijke kwaliteit: "…Een goede manier om aan ruimtelijke kwaliteit vorm te geven, is door de samenhang van de ondergrond, de netwerken en het nederzettingspatroon als basis te nemen voor ruimtelijke planvorming op de lange termijn….".. In *Grutsk* brengt de provincie Fryslân de samenhangen en de landschappelijke en cultuurhistorische structuren in beeld die van provinciaal belang zijn, met de bedoeling om ze als onderlegger en richtinggevend te gebruiken bij toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen. In het ene geval zal de nadruk liggen op ontwikkeling met kansen voor versterking van bestaande waarden en in het andere geval op behoud van een landschappelijke cultuurhistorische structuur.

Grutsk op 'e Romte geeft de belangen van de provincie weer die voortkomen uit de ontwikkelingsgeschiedenis van Fryslân en de wijze waarop dit nu terug te vinden is in haar verschijningsvorm. Onze provincie staat echter niet stil, het heeft nooit stil gestaan en ook in de toekomst zal het landschap zich blijven ontwikkelen en 'nieuwe' cultuurhistorie ontstaan. Verschillende ontwikkelingen, zoals demografische ontwikkelingen, uitbreiding van netwerken, veranderingen in de landbouw en uitbreiding of 'krimp' van dorpen en steden, zorgen er voor dat Fryslân verandert en anders beleefd wordt. Om het landschap ook in de toekomst leesbaar te houden zijn, naast de genoemde structuren in *Grutsk op 'e Romte*, ook de dynamiek en de functie van een gebied van groot belang bij ontwikkelingen. De logica van ruimtelijke inrichting en de cultuur van een streek zijn ingrediënten die samen de ruimtelijke kwaliteit bepalen.

Opbouw van *Grutsk op 'e Romte*

Grutsk is opgebouwd uit een overzicht van samenhangende structuren en elementen die voor Fryslân van provinciaal belang zijn. Onder structuren en elementen

Terug naar inhoudsopgave

'van provinciaal belang' verstaan wij 'landschappelijke en cultuurhistorische' eenheden die samen een structuur vormen, die voor onze provincie eigen, karakteristiek en bijzonder is en -heel essentieel- representatief voor een historisch-ruimtelijke ontwikkeling. Aan deze structuren en elementen van provinciaal belang zijn richtinggevende adviezen gekoppeld. Hiermee geeft de provincie aan op welke wijze met deze karakteristieke structuren en elementen van provinciaal belang omgegaan moet worden. *Grutsk op 'e Romte* is gebaseerd op de bronnen die de provincie reeds hanteert, namelijk: de Cultuurhistorische Kaart (CHK2), de Landschapstypenkaart (Lt-kaart), de FAMKE, de "Wordingsgeschiedenis van Fryslân" en de kennis van onze interne deskundigen.

In *Grutsk* worden twee schaalniveaus gehanteerd:

- het provinciale schaalniveau, met structuren die belangrijk zijn voor de provincie als geheel; dit zijn grote, regio overschrijdende eenheden die niet binnen bepaalde regionale en/of gemeentelijke grenzen onder te brengen zijn
- het deelgebied-schaalniveau, met structuren die met name binnen een bepaald deelgebied representatief en belang zijn; dit zijn structuren op regionale schaal, die gekoppeld zijn aan specifieke gebieden binnen de provincie; voor de deelgebieden.

In *Grutsk* worden twee soorten adviezen gegeven:

1. **Advies:** hier gaat het om samenhangende structuren en/of elementen die zeldzaam, uniek en/of heel bijzonder voor Fryslân -of zelfs op nationaal niveau- en die zeer kwetsbaar zijn in hun verschijningsvorm. Om die reden dienen zij, bij ruimtelijke ontwikkelingen, in stand gehouden te worden en in hun context gerespecteerd.
2. Advies: hier gaat het om samenhangende structuren en/of elementen die zeldzaam, karakteristiek en/of bijzonder voor Fryslân of zelfs daarbuiten zijn. Deze structuren zijn bij ruimtelijke ontwikkelingen op verschillende wijzen te versterken, te herstellen of te behouden.

Terug naar inhoudsopgave

Schema opbouw en gebruik *Grutsk op ‘e Romte!*

Opbouw & gebruik

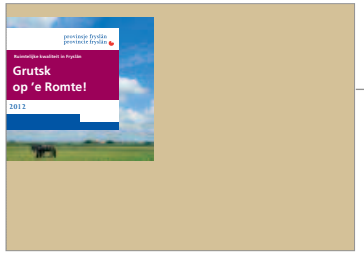

Grutsk op ‘e Romte

Top 10

Stap 1
Top 10, nr 5 Stelsel van dijken...
Advies: Dijkensysteem van Fryslân beschermen.

Deelgebieden

Stap 2
Deelgebied Westergo
Nr. 6 Het systeem van zeedijken... hemdijken... polderdijken...
Advies: Voor het dijkensyssteem in het algemeen... kenmerken respecteren... zoals beloop, hoogte...

Stap 3
Analyse op lokaal niveau o.a. met behulp van onderliggende bronnen.

Gezamenlijke afweging

Stap 4
Afweging op alle schaalniveau’s.

Bronnen

CHK
Cultuurhistorische kaart

De wordingsgeschiedenis van Fryslân

Lt
Landschapstypen-kaart

FAMKE
Friese Archeologische Monumentenkaart Extra

Mensen
Kennis in de hoofden

Terug naar inhoudsopgave

Wanneer u bij een ruimtelijke opgave *Grutsk op 'e Romte* gebruikt, volgt u de volgende stappen:

Stap 1
U raadpleegt allereerst de "Top 10". In hoofdstuk 3 zijn 10 landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang beschreven, die de "Top" 10 zijn genoemd. Dit zijn structuren die de grenzen van deelgebieden overschrijden en bepalend zijn voor de identiteit van de gehele provincie. Het belang van deze structuren wordt in de linker kolom toegelicht. In de rechter kolom zijn de adviezen en een voorbeeld aangegeven. Dit is het eerste advies waar u rekening mee houdt bij uw ruimtelijke opgave. Vervolgens zoomt u in op het desbetreffende deelgebied. De structuren in de Top 10 werken namelijk door in de deelgebieden, waar zij specifieker zijn gemaakt.

Stap 2
U raadpleegt het relevante deelgebied en de daarin aanwezige provinciale belangen. Vanaf hoofdstuk 4 worden de provinciale belangen per deelgebied benoemd. De provincie is ingedeeld in 11 deelgebieden. De 11 gebieden zijn: Westergo, Middelzee en Marne, Oostergo, Lauwersmeergebied, Noordelijke Wouden, Merengebied, IJsselmeergebied, Gaasterlân, Laagveengebied, Zuidelijke Wouden en Waddengebied, inclusief de Waddeneilanden.
De beschreven provinciale belangen zijn (indicatief) aangegeven op een kaartuitsnede van het betreffende deelgebied en toegelicht op de daarop volgende pagina's. U vindt de uitleg van een bepaald provinciaal belang in de linker kolom en het advies in de rechter kolom. Er zijn gemiddeld 6 provinciale belangen benoemd per deelgebied.

Stap 3
U raadpleegt vervolgens het advies/de adviezen per provinciaal belang. Per provinciaal belang zijn één of meerdere adviezen geformuleerd, die ondersteund worden door kaartbeelden, doorsneden en foto's. In deze adviezen leest u hoe met een bepaalde samenhangende structuur omgegaan wordt en welke onderdelen daarin van belang zijn. Het advies is gericht op het leesbaar en herkenbaar houden van bepaalde belangen/kwaliteiten en de geschiedenis van het gebied. Het is de bedoeling dat u het advies interpreteert en vertaalt naar uw opgave middels, bijvoorbeeld, een ontwerp naar de situatie in uw locatie. Dit is het tweede advies waar u rekening mee houdt. Het is noodzakelijk dat u een grondige analyse maakt van de bijzondere eigenschappen en kwaliteiten van die specifieke locatie.

Stap 4
U analyseert de eigenschappen van uw locatie en de daarin aanwezige belangen. Per deelgebied is in de inleidende beschrijving de ontwikkelingsgeschiedenis van het deelgebied opgetekend. Hierbij leest u in vet welke landschappelijke en cultuurhistorische structuren en elementen karakteristiek zijn voor dat gebied. Voor meer informatie over deze structuren en elementen raadpleegt u de bronnen, die voor *Grutsk op 'e Romte* gebruikt zijn, zoals de Cultuurhistorische Kaart (CHK2), de Landschapstypenkaart (Lt-kaart) en de Friese Archeologische Monumenten Kaart Extra (FAMKE); zie www.fryslan.nl/grutsk. Met deze analyse hebt u de stevige basis bij het maken van ruimtelijke plannen in een bepaald gebied op alle schaalniveaus.

Indeling van Fryslân in deelgebieden

Om te komen tot een selectie van structuren van provinciaal belang is elk deelgebied bezocht door specialisten van de provincie Fryslân op het gebied van landschap, cultuurhistorie, stedenbouw, archeologie en aardkunde. Tijdens de veldbezoeken is inzicht ontstaan in de samenhang tussen de verschillende kernkwaliteiten. Deze samenhangen zijn aangegeven in structuren. Vervolgens is uit die structuren een verdere selectie gemaakt op basis van de volgende criteria: leesbaarheid, zeldzaamheid, stapeling, bijzondere overgangen, kwetsbaarheid en typisch Fries. De selectie is vervolgens uitgewerkt, waarbij provincie breed 10 structuren (Top 10) en per deelgebied gemiddeld 6 structuren van provinciaal belang zijn benoemd.

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

3

Top 10:

Gebiedsoverschrijdende landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang

Welke samenhangen of onderdelen zijn kenmerkend voor Fryslân? Fietsend, wandelend of rijdend door de provincie zien we kenmerken -die gebiedsoverschrijdend zijn- die een grote rol hebben in de herkenbaarheid van Fryslân en haar ontstaansgeschiedenis visualiseren.
In dit hoofdstuk worden 10 kenmerken benoemd, die de "top" van de gebiedsoverschrijdende landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang vertegenwoordigen.
Omdat de verschillende componenten van de verschillende structuren uit de top 10 onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, is het mogelijk dat sommige aspecten meerdere malen worden benoemd.

Terug naar inhoudsopgave

Structuren op provinciale schaal	Advies	Voorbeeld
1. Verscheidenheid aan landschapstypen, overgangszones van het een naar het andere landschapstype en contrasten daartussen De ontwikkeling van Fryslân heeft een rijkdom aan verschillende en uitgesproken landschapstypen voortgebracht. Kenmerkend is de ruimtelijke opbouw per landschapstype en de contrasten tussen de verschillende typen, zoals de openheid van de kleilandschappen en het laagveenlandschap in contrast met de dichtbegroeide zandgebieden van de Noordelijke en Zuidelijke Wouden en Gaasterlân.	De diversiteit van overgangszones en tussen deze landschapstypen, weergegeven in de verschillende kernkwaliteiten van de landschapstypen, herkenbaar en leesbaar houden.	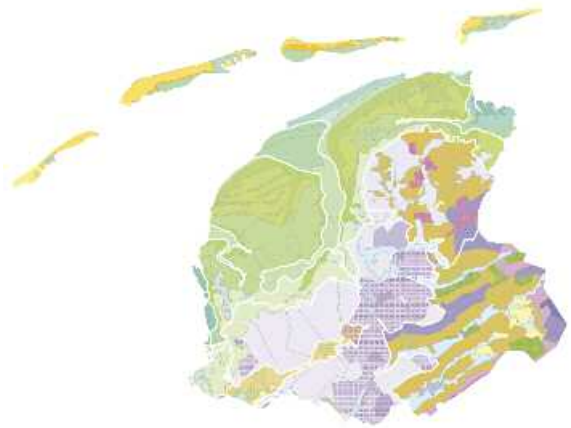 *Landschapstypenkaart, 2011*
2. Grootschalige openheid en weidsheid of leegte van de open landschapstypen De openheid en weidsheid, de beleving van wind en ruimte zijn misschien wel de meest herkende kenmerken van Fryslân. Toch is de openheid en weidsheid in het kleilandschap anders dan in, bijvoorbeeld, het laagveengebied. Op specifieke plekken wordt de openheid meer als "leegte" ervaren, zoals bijvoorbeeld op het strand, waar weidsheid en leegte dominant zijn. De weilanden met los verspreide boerderijen en de verscheidenheid aan meren zijn belangrijke componenten van de grootschalige openheid, zoals die ook te beleven is in de gebieden in de klei, de Waddenzee en het IJsselmeer. Naast de beleving van een lage horizon en veel lucht is bij de twee laatst genoemde het grootschalig waterpanorama een grote waarde voor Fryslân.	Openheid, weidsheid of leegte van de afzonderlijke landschapstypen behouden en versterken door bijvoorbeeld niet passend groen of bouwwerken te verwijderen of verplaatsen.	 *Leegte op het strand van Terschelling*

Terug naar inhoudsopgave

Structuren op provinciale schaal	Advies	Voorbeeld
3. Het totaal aan watersystemen. Van zeer grootschalige tot de zeer fijnmazige watersystemen en van voormalig naar huidige of heropende waterverbindingen Het totaal aan watersystemen, zowel het zoetwater- als het zoutwater-systeem: ■ *Het voormalig natuurlijke watersysteem:* het zoute overgaand in zoet: een voormalig systeem zichtbaar in zeegaten, prielen, oude slenken en zeearmen, die via een brak systeem overgingen in een afwateringssysteem van de venen. ■ *Het huidig watersysteem:* nu nog zoute Noordzee, Waddenzee, de waterwegen, in allerlei soorten en vormen, zoals vaarten, dorpsvaarten, opvaarten naar dorpen en boerderijerven, kanalen, grachten, de Friese meren en zo voort. Deze zijn tot de vorige eeuw *het* transportmiddel geweest en dus, een sterke economische voorwaarde voor het functioneren en zich ontwikkelen van de samenleving, zowel maatschappelijk als economisch. In de loop van de vorige eeuw kende het watersysteem een revival ten behoeve van de Friese watersport.	Zo mogelijk weer een functie geven aan waterwegen als onderdeel van een groter geheel. Dit draagt bij aan versterking, behoud en verdere ontwikkeling van de watersystemen als geheel. Beleefbaar houden van watersystemen door het open houden van oevers (geen hoog opgaande beplanting) en door oevers openbaar toegankelijk te maken (waar mogelijk).	 *Wateren in Fryslân, Nijesyl*
4. Het Waddensysteem ■ Systeem oud: natuurlijk krachtenspel, overgang van waterbeheer ■ Systeem van nu: invloed van menselijke ingrepen op Waddensysteem, relatie en dialoog natuur-cultuur. ■ Barrières en gaten, eilanden als natuurlijke dijken. ■ Het stelsel van geulen, prielen, zandplaten is afhankelijk van het eb- en vloedregime en zal zich autonoom verder ontwikkelen. ■ De typische eilander ruimtelijke eigenschappen als havens, dijken, duinen, dorpen, bebouwing, polders en wegen.	Het systeem van de Wadden respecteren zoals het altijd al gefunctioneerd heeft. Zichtbaar houden van het dwarsprofiel van de eilanden, waarbij op relatief korte afstand van elkaar landschapstypen (Waddenzee, kwelders, polder, dorpen, binnenduinrand, duinen, strand en Noordzee) elkaar afwisselen. Zichtbaar maken en houden van de plekken waar de mens probeerde te sturen en de artefacten (maritiem erfgoed). Toestaan -waar mogelijk- van natuurlijke dynamiek door zee en wind als vormende factor in dit gebied (dynamisch kustbeheer, herstel oude slenkpatronen en toelaten verstuiving). Stelsel van geulen, prielen en zandplaten: bij het meer loslaten van landaanwinning en duinmassieven ten behoeve van natuurlijk beheer zullen de cultuurhistorische structuren en objecten zodanig geïntegreerd moeten worden dat deze (onaangetast of als relict) herkenbaar blijven. Eilander ruimtelijke eigenschappen: zullen als ruimtelijke uitdrukking van de meer bewoonde gebieden van het getijdensysteem in hun typische eigenschappen steeds benadrukt moeten worden. Het bewustzijn van “onderdeel van een eiland te zijn” en geen vaste wal zal bij elke ingreep benoemd en afgewogen moeten worden.	 *Voorbeeld van een inmiddels binnendijkse voormalige slenk op Terschelling*

Terug naar inhoudsopgave

Structuren op provinciale schaal	Advies	Voorbeeld
5. Stelsel van dijken als onderdeel van en voorwaarde voor het watersysteem en agrarische ontwikkeling van Fryslân ■ Bescherming tegen de zee ■ Bruikbaar landschap ■ Verbinding ■ Harde grensrelatie De dijken (als waterwerk en als complex), zowel de zeedijken als de binnendijken, liggen als snoeren in het landschap. De dijken tekenen letterlijk de continue actie en reactie uit van de menselijke activiteiten op de natuur en van de natuur op de menselijke activiteiten.	Voor het dijkensysteem van Fryslân geldt dat dit, ook vanuit cultuurhistorisch en landschappelijk opzicht, beschermd moet worden. Vanzelfsprekendheid mag niet leiden tot veronachtzaming en functieloosheid niet tot verwaarlozing. Hiervoor is het primair nodig dat de dijk behouden blijft en haar functie behoudt en indien dit niet meer mogelijk is, dat de dijk een nieuwe passende functie krijgt. Indien aanpassing van de dijk noodzakelijk is moeten haar kenmerken gerespecteerd worden, zoals: het beloop, de hoogte, het profiel, het gebruikte bouwmateriaal inclusief de interne opbouw (archeologisch archief), de natuurlijke onderdelen, de bekleding en de met de dijk samenhangende elementen (zoals sluizen, coupures, verdedigingswerken). De helderheid van de landschappelijke context van een dijk is van belang voor zijn beleving, dus is het van belang de directe omgeving van de dijk vrij te houden van ontwikkelingen die de dijk vertroebelen. Anderzijds zijn er ook ontwikkelingen denkbaar die de dijk in zijn eigenschappen kunnen versterken (bijvoorbeeld kleinschalige infrastructuur, water, bebouwingsstructuren en bepaalde bebouwingstypen). Vergelijkbare maat en schaal zijn bepalend voor een positieve beleving van dergelijke ontwikkelingen.	 *Penjumer Gouden Halsbân* ***Dijkbiotoop:*** *de zone waar het dijklichaam gelegen is en de direct daaraan gerelateerde structuren: De dijkbiotoop bestaat uit:* *– het beloop van het dijklichaam* *– het profiel (hoogte-breedte-helling)* *– de bekleding* *– het gebruikte constructiemateriaal, inclusief de interne opbouw (archeologisch archief)* *– de met het dijklichaam samenhangende aangelegde (gebouwde) onderdelen (bijvoorbeeld sluizen en coupures)* *– de met de dijk samenhangende natuurlijke (zoals wielen en rietkragen) en aangelegde elementen/structuren (zoals vaarten, sloten, wegen, paden)* *– de (visuele en fysieke) relatie tussen het dijklichaam en het landschap eromheen.*

Terug naar inhoudsopgave

Structuren op provinciale schaal	Advies	Voorbeeld
6. Reliëf Het reliëf is de weerslag van de ontstaansgeschiedenis en de bruikbaarheid van de ondergrond. De verschillen binnen het reliëf zijn meestal miniem, waardoor het voortbestaan ervan zeer kwetsbaar is. Onder reliëf wordt verstaan: het totaal aan zowel natuurlijk reliëf als kunstmatig reliëf: ■ De kwelderwallen en de oude slenken, geulen, kreken en prielen, wiens relatie met elkaar tot uiting komt in het microreliëf en in de richting en uitgestrektheid van de verkaveling van het ontgonnen gebied. ■ De kliffen van Gaasterlân en het reliëf die een zichtbare uiting zijn van ingrijpende klimaatveranderingen en een uniek landschapsbeeld vormen in de provincie. ■ Het stelsel van keileem, stuwwallen, dekzandruggen, beekdalen en stuifzandkoppen in het zandgebied. ■ De essen, of gaasten, met hun lichte bolle ligging in het landschap. ■ De terpen, die als puntsgewijze verhogingen (eilanden) in het landschap liggen. De terpen markeren het kleilandschap van Fryslân.	Het aanwezige reliëf respecteren en bij nieuwe ontwikkelingen benutten als onderdeel van het ontwerp, gebruik maken van het aardkundige gegeven en uitvlakking vermijden. Het reliëf van de terp en zijn relatie tot het omliggende landschap zichtbaar houden. De beleving van het reliëf in stand houden.	 *Het reliëf ten oosten van Wommels (Hoogtekaart)*
7. Verkaveling De verkaveling houdt verband met het reliëf en laat zien hoe de ondergrond invloed had op het in cultuur brengen van een gebied. De verkavelingstructuur heeft in hoofdzaak te maken met: reliëf, eigendomsverhoudingen, indijkingen/inpolderingen en erop en eraan liggende bebouwings- en nederzettingsstructuren. Er is al veel verdwenen aan verkaveling, waardoor een aantal typen verkaveling zeer zeldzaam is geworden. Voor een overzicht van de typen verkaveling zie www.fryslân.nl/chk of raadpleeg de verschillende deelgebieden. Verkaveling bepaalt de sfeer van een gebied en zijn belevingswaarde.	Bij nieuwe ontwikkelingen de verkaveling benutten als onderlegger, waarbij vooral richting (of het ontbreken ervan), vorm en verhouding belangrijke onderdelen van de ruimte zijn.	 *Opstrekkende verkaveling ter hoogte van het veenweidegebied bij Spannenburg*

Terug naar inhoudsopgave

Structuren op provinciale schaal	Advies	Voorbeeld
8. Onzichtbare waarden in de ondergrond Alle informatie over het bodemarchief, van de ontstaansgeschiedenis van een gebied en van materiële neerslag van menselijke activiteiten vanaf de steentijd.	Het verhaal van Fryslân is voor een groot deel in de bodem te lezen, maar dit vergt specifieke technieken. Het streven is dan ook om het verhaal zoveel mogelijk in de bodem (*in situ*) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven. Wanneer dit niet mogelijk is, dient het aan de hand van archeologisch onderzoek zo goed mogelijk gelezen te worden en boven de grond te worden bewaard *(ex situ)*. Concreet betekent dit dat voor alle plannen de Friese Archeologische Monumentenkaart Extra (FAMKE, zie www.fryslan.nl/famke) geraadpleegd dient te worden, om het daar af te lezen advies op te volgen.	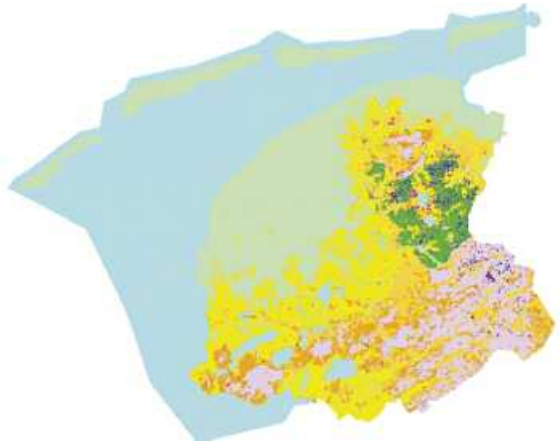 *Steentijd- bronstijd, FAMKE* 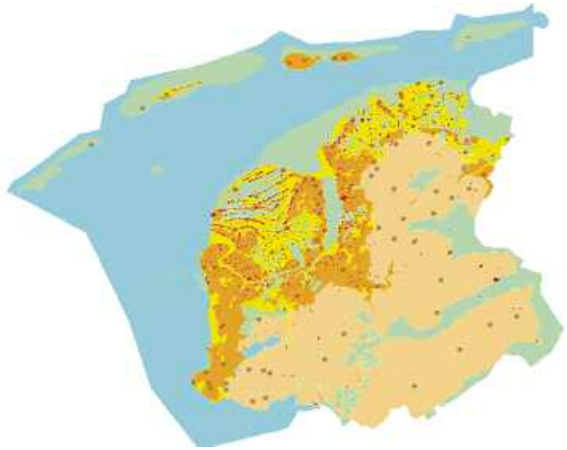 *IJzertijd - middeleeuwen, FAMKE*

Terug naar inhoudsopgave

9. Nederzettingen, dorpen en steden in hun omgeving

Nederzettingen, dorpen en steden die als silhouet, door hun situering, hun stedenbouwkundige structuur, de karakteristieke bebouwing, het contact met het omliggende landschap en de overgangen naar het landschap, bepalend zijn en betekenis geven aan een gebied (genius loci). Nederzettingen vormen een samenspel van verschillende waarden. Hieronder vallen:

- Kerken en torens, klokkenstoelen, molens, gemalen en andere waterstaatkundige werken, fabrieken en fabriekspijpen, stadhuizen, herbergen, waaggebouwen, boerderijen binnen de kom, die bepalend zijn als bakens en verankering van de nederzettingen in het landschap en voor de silhouetwerking ervan.
- De overgangen/randen van een nederzetting in de vorm van waterlopen of groene landschapselementen waardoor zij naadloos overgaan in het landschap.
- De boerderijen en boerderijerven als groene eilanden in de openheid. De erven tekenen zich dominant af in het open landschap en zijn tegelijkertijd onlosmakelijk met het landschap verbonden.
- De buitenplaatsen en landgoederen, herkenbaar qua opzet en getuigenis van historische ontwikkeling, niet alleen architectonisch en door hun ruimtelijke relatie met het omliggende landschap (dat kan worden samengevat onder het begrip 'landgoedbiotoop', zie hiernaast onder voorbeeld), maar ook maatschappelijk en economisch. Buitenplaatsen en landgoederen zijn in verband te brengen met oude bebouwing (stinzen).
- De verschillende nederzettingstypes, met gemeenschappelijke ontstaansgeschiedenis, -structuur, en verschijningsvorm, waarvan de eigenschappen zijn gekoppeld aan de verschillende landschapstypen, verkavelingen en/of strategische ligging.

Versterken van de verschijningsvorm van de karakteristieke stedenbouwkundige structuur en bebouwing in en rond de dorpen en steden in de context van het omliggende landschap. De onderlinge verhouding (maat) en samenhang tussen de (cultuurhistorische) onderdelen die een dorps- of stadssilhouet bepalen (zoals kerken, watertorens, fabrieken en dergelijke) handhaven en versterken. Deze maken gezamenlijk de verankering en herkenbaarheid van de structuur van de nederzetting in het landschap mogelijk. Behouden van de fijnmazige nederzettingsstructuur en de open ruimtes (weilandjes, pleintjes, grasvelden). De zichtlijnendie de relatie aangeven tussen de open plekken in de nederzetting en het omliggende landschap respecteren en zo nodig versterken

Bij ruimtelijke ontwikkelingen de kenmerken van de landschapstypen, die in de overgangsgebieden heel kwetsbaar zijn, als uitgangspunt en basis benutten. Deze zorgen voor een stevige verankering van een dorp/stad in het landschap.

Bij ruimtelijke ontwikkelingen binnen en bij een boerderijerf, gebruik maken van de richtlijnen van het Advies- en Werkboek van de Nije Pleats (www.nijepleats.nl).

Respecteren en versterken van de landgoederenbiotoop.

Bij ruimtelijke ontwikkelingen binnen een landgoed gebruikmaken van de bestaande landschappelijke en cultuurhistorische structuren en kernkwaliteiten als vertrekpunt en onderlegger voor de nieuwe ontwikkelingen.

Bij ruimtelijke ontwikkelingen rondom en buiten het landgoed rekening houden met de kenmerken van het landschapstype waar het landgoed zich bevindt en inspelen op de situering van het landgoed in zijn (historische) context.

Terpdorpje Iens in het deelgebied Westergo

Genius loci

De `geest van de plek` is een begrip dat terug te voeren valt tot de klassieke (Romeinse) cultuur en staat voor de sfeer en de eigenheid van een bepaalde locatie. Deze geest werkt door in het `verhaal van de plek`, een uitdrukking ontleend aan de rijksnota Belvedere.

Landgoedbiotoop:

het gebied waar het landgoed opstaat en de zone om het landgoed heen. De landgoedbiotoop bestaat uit:
– vergezichten en zichtlijnen van en naar het landgoed
– bebouwing op en horend bij het landgoed
– wegen- en padenstelsel op, naar en van het landgoed
– open ruimtes en afwisseling van open en (ver)dichte ruimtes
– laanbeplanting, bomenrijen, bossages, houtwallen en singels
– tuinstructuren, tuinmuren en -hekken
– waterpartijen en waterstructuren
– verkaveling op en grenzend aan het landgoed
– de (visuele) relatie tussen de landgoedstructuren en –elementen en het landschap eromheen.

Terug naar inhoudsopgave

10. Structuur van de nederzettingen, dorpen en steden

Opbouw van de nederzettingen, dorpen en steden, inclusief de (agrarische) buurten en het boerenerf afzonderlijk.

- Stedenbouwkundige structuur, dat wil zeggen de samenhang:
  1. tussen bebouwing, reliëf en infrastructuur (wegen en waterlopen),
  2. tussen bebouwd en onbebouwd (bijv. waardevolle open ruimtes),
  3. tussen voor- en achterkanten,
  4. tussen object en ensemble,
  5. in hierarchie, dat wil zeggen de samenhang tussen hoofd- en nevenstructuren, beeldbepalende en structuurbepalende bebouwingsstructuren.
  6. tussen bebouwing en (oorspronkelijke) functie ervan,
- Relatie / rangschikking bebouwing in een (stedenbouwkundig) ensemble.

De verscheidenheid aan nederzettingstypen in Fryslân die tot uiting komt in:

- De relatie die nederzettingen hebben met hun omgeving, vaak door open ruimten in het dorp (weilandjes, kaatsvelden) of bij de kerk en de zichtlijnen door stegen, lanen en straten of buurtjes gericht op het water.
- De structuur van de nederzetting die voor de samenhang zorgt en het verhaal van de oorsprong vertelt (genius loci).
- De structuur van de nederzetting die gerelateerd is aan de landschapstypen en de verkavelingstypen.
- De boerderijplaatsen, de bebouwingsvorm van de vroege, in hoofdzaak agrarische samenleving, die de basis is geweest voor de huidige dorpen en steden. De ligging van de boerderijplaatsen is bepaald (zie CHK2) op basis van kaartmateriaal (1718 en 1852) en stemrecht. Zij liggen als afzonderlijke terreinen in het landschap of vormen, aaneengeschakeld, een (mogelijke) nederzetting.
- De structuur van de nederzettingen, dorpen en steden die is gerelateerd is aan de landschaps- en de verkavelingstypen, herkenbaar aan samenhang in geconcentreerde radiale of rastervormige, lineaire en/of verspreide bebouwingsstructuren.

Versterken van de afleesbaarheid van het ontstaan en de ontwikkeling van de nederzetting, in relatie, oriëntatie, contact of contrast tot het landschap. Versterking tot stand brengen door de intrinsieke onderdelen van de nederzettingsstructuur zoals interne infrastructuur (water, wegen), open ruimten, zichtvelden (van binnen naar buiten en andersom) en de bebouwing zelf te respecteren en als onderlegger te gebruiken in toekomstige ontwikkelingen.

Geen nieuwe bebouwing op de terp/terprand en ook niet naast de terp indien het zicht en de relatie terp-nederzettingsstructuur-open landschap wordt verstoord of teniet gedaan.

De verkavelingsrichting is bepalend en onderlegger bij ruimtelijke ontwikkelingen.

Boerderijplaatsen zijn archeologisch waardevolle terreinen, die conform de Monumentenwet worden benaderd. Indien bij de boerderijplaats(en) elementen en structuren aanwezig zijn, die onderdeel maken van het (historische) erf, is historisch/waarderend onderzoek nodig.

Kaatsveld, Weidum

HOOFDSTUK

4

Kleigebied Westergo

Terug naar inhoudsopgave

Aan de westzijde van de voormalige Middelzee ligt het gebied van Westergo, dat uit een zeer oud, grootschalig landschap bestaat, waarin de dorpen en steden zeer essentieel zijn als oriëntatiepunten. Dit gebied bestaat uit een kleigebied van kwelderwallen en kweldervlakten, een gebied met slenken, prielen en oeverwallen -het kleiterpengebied- en een gebied van inpolderingen met droogmakerijen. De smalle, langgerekte **kwelderwallen,** met daartussen de langwerpige, laaggelegen **kweldervlaktes**, liggen evenwijdig ten opzichte van elkaar en parallel aan de kust. De bodem van de kwelderwal bestaat uit een kalkrijke zandige zeeklei, terwijl de kweldervlaktes gekenmerkt worden door zware zeeklei. Deze kweldewal is vanaf ± 500 na Chr. tot 1100 na Chr. ontstaan als gevolg van de steeds opschuivende Waddenzee. Aan de oostzijde wordt het gebied begrensd door de kwelder- en oeverwallen langs de zeearm van de oude Middelzee, waarover sinds de 10de eeuw de eerste **dijken** werden aangelegd. De Middelzee snijdt verder zuidelijk Westergo in, langs Sneek, richting Bolsward. Aan de westzijde wordt Westergo doorgesneden door de Marneslenk (zie Middelzee- en Marnegebied) met de bijbehorende kwelder- en oeverwallen. Hier ligt een complex dijkensysteem, waarvan het Penjumer Gouden Halsbân er een is. Het noordelijke deel van de Halsbân maakt deel uit van het zeepolderdijkensysteem, het zuidelijke deel van het binnenpolderdijkensysteem. Westergo is sinds 650 v. Chr. bewoond. Het was toen een onbedijkt, boomloos gebied waar de vruchtbare grond veel kansen bood, maar waar bewoning alleen mogelijk was wanneer men de erven ophoogde. Tot het moment dat de dijken ook de wintervloed konden tegenhouden (12de-13de eeuw), was de **terpnederzetting** de noodzakelijke en dominante nederzettingsvorm. Sinds de aanleg van de eerste sterke dijken ontwikkelde zich de afzonderlijke (verhoogde) **boerderijplaats**, verspreid gelegen in het landschap. In de terpentijd concentreerde de bewoning zich in het noorden van Westergo, op de kwelderwallen, die naar het noorden toe steeds jonger worden en van waaruit het landschap regelmatig werd ingericht. De inrichting van de nederzettingen is bloksgewijs en haaks op de wallen.

Aan de zuidkant van Westergo is een uitgestrekt **kleiterpengebied** gelegen, waar vele voormalige kreken, vaarten, oeverwallen en verspreid liggende **terpdorpen** en het grasland het karakter bepalen. Toen de zee achter de **dijken** bedwongen was, kwamen meer verspreide bewoning van losse boerderijen en meer lineaire buurtjes en linten van min of meer aaneengesloten bebouwing tot ontwikkeling, langs of naast een dijk, waterloop en/of weg. Van Stavoren (grofweg) diagonaal over Fryslân heen tot aan Rinsumageast in het noorden ligt een overgangsstrook tussen de klei en het laagveen: het zogenaamde '**klei-op-veengebied**'. Dit klei-op-veengebied kenmerkt zich door de lage ligging, het open landschap met grasland, de **klei-op-veen terpen** en de **klei-op-veen terpdorpen**. Veel van de kleinere (veen-) terpen zijn onzichtbaar omdat zij overslibd zijn. De opstrekkende **verkaveling,** kwam in hoofdzaak tot stand vanaf ca. de 10de eeuw na Chr., al kan deze hier en daar oudere wortels hebben. De inrichting is loodrecht op de grens klei-op-veen. In het gebied komen plaatselijk radiaire verkavelingen voor met radiale terpnederzettingen en terpdorpen. Daarnaast zijn er specifieke strengen (lange smalle) verkaveling rond kreken. Op de wallen ligt blokverkaveling, met voornamelijk lineaire en blokvormige terpnederzettingen (zonder kerk) en terpdorpen (met kerk). De kwelderwallen zijn veelal in gebruik voor akkerbouw of (glas)tuinbouw terwijl de lagere kweldervlaktes uit grasland bestaan. In het gebied liggen (restanten van) **eendenkooien**. Het **waterwegennet** was voor Westergo van groot belang voor de ontwikkeling van de regio. De belangrijke waterverbindingen volgden deels natuurlijke waterlopen. Vroeger was het waterwegennet van **opvaarten** heel belangrijk. Het vormde veelal de enige ontsluiting voor boerderijen en dorpen: vele dorpen en boerderijen liggen nog steeds aan de oude opvaarten, soms met karakteristieke buurtjes gericht op het water. De goede waterinfrastructuur heeft de toegang van de provincie tot de internationale markt mogelijk gemaakt en vanaf het einde van de 19de eeuw hebben ook in Westergo de **zuivelfabrieken** het beeld van het dorp bepaald. De vele waterwegen die het gebied rijk was zijn deels gedempt en door wegen vervangen. Tussen 1949 en1957 heeft **kanalisatie** plaatsgevonden: Van Harinxmakanaal en Prinses Margrietkanaal.

In het zuidelijk deel van het gebied bevindt zich een aantal ingepolderde meren, de **droogmakerijen,** die als eigenstandige structuren in het landschap liggen. Deze voormalige meren/meertjes worden nu bemalen en zijn vrij rechtlijnig ingericht. De boerderijerven liggen in deze droogmakerijen langs de rechtlijnige planmatige aangelegde wegen. De typen bebouwing zijn een afspiegeling van de soort bedrijvigheid: **boerderijen**, **gardenierswoningen** (in het noordelijke akkerbouwgebied) en in de dorpen kleinstedelijke bebouwing: strak aaneengeschakelde lage, langgerekte en smalle bebouwing aan een straat. Een traditionele vorm van huisvesting voor de minder draagkrachtigen waren de éénkamerwoningen in achterafstraten, in stegen en op erven. Dit gebied toont een hoge concentratie **kerkgebouwen** en, verhoudingsgewijs, ook (restanten van) **kloosterterreinen, uithoven, stinswieren, stinzen(terreinen)** en **staten(terreinen)**. Een weerslag van de bewogen tijden van handel en industriële ontwikkeling zijn de vele **pakhuizen** en **fabrieksgebouwen**. De tracés van de **spoorwegen** en **tramwegen** die in het gebied zijn aangelegd, zijn nog herkenbaar en vele **dienstwoningen** en **stations** nog aanwezig. In het gebied ligt een aanzienlijk aantal **beschermde stads- en dorpsgezichten** (Dronryp, Harlingen, Franeker, Weidum, Húns, Poppenwier, Mantgum, Lytsewierrum, Rien, Easterein, Nijland, Bolsward, Heeg, Schraard, Penjum, Achlum, Kimswerd, Cornwerd, Kornwerderzand, Makkum, Piaam, Workum en Hindeloopen), **aardkundig waardevolle gebieden** ('Kwelderwallen Noordwest-hoek', 'Marneslenk', 'Peins/Slappeterp', 'Vliet/Grauwe Kat', 'Baardera-deel' en 'Workum/Gaast', zie Verordening Romte Fryslân 2014 en **gebieden met bijzondere waarden** (zie CHK2).

Terug naar inhoudsopgave

Open landschap nabij terp IJsgum

Droogmakerij Parregaastermar

Vanaf Sexbierumervaart, zicht op de dorpen op de kwelderwal: Sexbierum en Oosterbierum

Binnenstad van Bolsward

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Kleigebied Westergo**

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Kleigebied Westergo van provinciaal belang:

1 Het stelsel van smalle kwelderwallen met terpen, terpdorpen en terpsteden, die met hun vaak lineaire structuren de kwelder- en oeverwallen volgen. Tussen de kwelderwallen de kweldervlaktes. De dorpen op de kwelderwallen liggen als groene punten op de wal; de kerktorens zijn belangrijke oriëntatiepunten in het dorpssilhouet. De dorpen zijn verbonden door één hoofdweg. Een belangrijke eigenschap van de kwelderwal is het aanwezige microreliëf, zowel natuurlijk als kunstmatig (akkers en terpen).

2 Het uitgestrekte, open kleiterpengebied met een hoge dichtheid aan terpen en terpdorpen en -veelal verhoogde-boerderijerven. Veel geconcentreerde blokvormige, radiale en lineaire dorpen en steden, met lineaire bebouwingsstructuren, die vanaf de terpen, dijken, wegen en water volgen.

3 De brede kwelderoeverwallen, die de voormalige Middelzee en de voormalige Marneslenk begrenzen, met hierop verdichtingen in de vorm van terpen en terpdorpen met kerken, boerderijerven en stateterreinen in hun groene context, in contrast met de veelal lege zeepolders (afgesloten slenken). De relatief jonge kwelderwal aan de kust van het IJsselmeer met hierop jongere nederzettingen, zoals Workum en Makkum, waarvan de snelle overgangen tussen zeeklei en veen karakteristiek zijn.

4 De overgangszone van het klei- naar het veengebied als onderdeel van de strook die diagonaal over Fryslân heen loopt. In Westergo kenmerkt deze zone zich door de aanwezigheid van (onzichtbare) (veen)terpen en ontginningssporen, hemdijken, droogmakerijen en het begin van de opstrekkende verkaveling van het veen.

5 De invloed van de dynamiek van de zee, zichtbaar in de aanwezigheid van terpen, kwelder-, oever- en omslagwallen, ligging van de dorpen, de waterlopen en de verkavelingsrichting. De relatie tussen de vorm van de nederzettingen, het type landschap, het grondgebruik en de infrastructuur (wegen en waterwegen).
Fijnmazige en onregelmatige dorpstructuur.

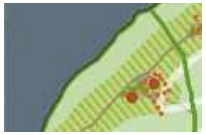

6 Het systeem van zeedijken en voormalige zeedijken, hemdijken en polderdijken, waarbij de hemdijken onder Bolsward en Sneek, de Penjumer Gouden Halsbân en de Slachtedijk specifiek worden benoemd als bijzonderheden in het totale dijkensysteem.

7 Aantal ingepolderde meren: droogmakerijen die als eigenstandige structuren in het landschap liggen.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 Het stelsel van smalle kwelderwallen met terpen, terpdorpen en terpsteden, die met hun vaak lineaire structurern de kwelder- en oeverwallen volgen. Tussen de kwelderwallen de kweldervlaktes. **De dorpen op de kwelderwallen liggen als groene punten op de wal; de kerktorens zijn belangrijke oriëntatiepunten in het dorpssilhouet. De dorpen zijn verbonden door één hoofdweg. Een belangrijke eigenschap van de kwelderwal is het aanwezige microreliëf, zowel natuurlijk als kunstmatig (akkers en terpen).**	**Het lineaire karakter van de kwelderwallen dient gerespecteerd te worden, waarbij de stapeling van elementen van de hieronder genoemde elementen essentieel is:** ■ **De ritmiek van de dorpen als leesbare afzonderlijke eenheden op de kwelderwallen behouden, door de openheid tussen de dorpen te behouden (dorpen niet aan elkaar laten groeien), referentie: de open ruimte tussen de dorpen staat in verhouding tot de maat van de dorpen zelf.** ■ **De dorpssilhouetten, met als baken de kerktorens, moeten herkenbaar blijven, zonder dat ruis ontstaat tussen de dorpsranden en het omliggende landschap; de zichtlijnen, die de kern van het dorp verbinden met het landschap, dienen gehandhaafd te blijven.** ■ **Behouden en beschermen van reliëf, zowel natuurlijk (kreken en slenken, zie Verordening Romte Fryslân 2014, bodembeschermingsgebieden 'Kwelderwallen Noordwesthoek' en 'Peins-Slappeterp') als cultuurhistorisch (dijken, terpen en - soms onzichtbare- archeologische waarden) en herkenbaar houden van het bochtige karakter van het slenken- en prielenpatroon.** De stedenbouwkundige structuren, veelal lineaire structuren, die de kwelderwallen volgen. Ten behoeve van de herkenbaarheid van de smalle kwelderwallen enige verdichting met bomen uitsluitend langs de weg in en bij de toegang tot het dorp. Ruimte tussen de dorpen op de kwelderwal vrijhouden van beplanting om de openheid van het landschap te waarborgen.
2 Het uitgestrekte, open kleiterpengebied met een hoge dichtheid aan terpen en terpdorpen, terpsteden en -veelal verhoogde- boerderijerven. Veel geconcentreerde blokvormige, radiale en lineaire dorpen en steden, met lineaire bebouwingsstructuren, die vanaf de terpen dijken, wegen en water volgen. Het kleigebied heeft lange tijd onder directe invloed gestaan van de zee. Deze dynamiek van de zee heeft het landschap gevormd en is in het landschap zichtbaar. Deze weerslag van dynamiek wordt ruimtelijk vertaald door bovengenoemde onderdelen.	**Het herkenbaar en leesbaar houden van de weerslag van de zee op het landschap en de rol die de zee nog steeds speelt in de inrichting van het gebied en de verschillen tussen perioden van landschapsvorming door het:** ■ **Behouden en beschermen van reliëf, zowel natuurlijk (kreken en slenken) als kunstmatig (dijken, terpen en –soms onzichtbare- archeologische waarden) dat zich in de "bodembeschermingsgebieden Baarderadeel" bevindt zoals beschreven in Verordening Romte Fryslân 2014. Herkenbaar houden van het bochtige karakter van het slenken en prielenpatroon.** ■ **Behouden van puntverdichtingen in de openheid met punten in de vorm van (terp)dorpen en boerderijerven, door beplanting te concentreren in de dorpen en bij de boerderijerven en zeer spaarzaam om te gaan met beplanting op andere plekken. Geen lijnvormige beplanting toevoegen, in puntverdichting is het wel acceptabel.** ■ **Zichtbaar houden van inpolderingen (jonge en oude zeepolders) gekarakteriseerd door openheid, dijken in verschillende leeftijden en buitendijkse landen met landaanwinningswerken.** ■ **Zichtbaar houden van het grillige/slingerende patroon van waterlopen (voormalige prielen en slenken) en wegen/paden.** ■ **Respecteren van de stedenbouwkundige structuur van de geconcentreerde blokvormige en radiale terpdorpen en steden, met lineaire structuren, die vanaf de terpen de dijken wegen en water volgen.**

Terug naar inhoudsopgave

Beplanting op de kwelderwallen, Westergo (noord)

Zicht op stukje kwelderwal bij Tzummarum

Verkavelingstypen rond Easterlittens

Puntverdichting in openheid, terpdorp Westhem

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 De brede kwelder-oeverwallen, die de voormalige Middelzee en de voormalige Marneslenk begrenzen, met hierop verdichtingen in de vorm van terpen en terpdorpen met kerken, boerderijerven en stateterreinen in hun groene context, in contrast met de veelal lege zeepolders (afgesloten slenken). De relatief jonge kwelderwal aan de kust van het IJsselmeer met hierop jongere nederzettingen, zoals Workum en Makkum, waarvan is de snelle overgangen tussen zeeklei en veen karakteristiek zijn. De kwelderwal aan de IJsselmeerkust is een betrekkelijk laat fenomeen (Middeleeuwen) en is ontstaan door overslaggronden ten tijde van de uitdijing van het IJsselmeer. De dunne kwelderwal vormt een abrupte, snelle overgang tussen de oude zeekleigronden en de veengronden.	**Het lineaire karakter van de kwelderwallen dient gerespecteerd te worden; hierbij zijn de hieronder genoemde elementen essentieel:** ■ **De ritmiek van de dorpen als leesbare afzonderlijke eenheden op de wal met de openheid daartussen. De dorpen mogen niet aan elkaar vastgroeien; referentie: de open ruimte tussen de dorpen staat in verhouding tot de maat van de dorpen zelf.** ■ **De dorpssilhouetten met als baken de kerktorens moeten herkenbaar blijven zonder dat ruis ontstaat tussen de dorpsranden en het omliggende landschap; de zichtlijnen die de kern van het dorp verbinden met het landschap dienen gehandhaafd te blijven.** ■ **Ten behoeve van de openheid van de kwelderwallen enige verdichting met bomen uitsluitend langs de weg in en bij de toegang tot het dorp. Ruimte tussen de dorpen op de kwelderwal vrijhouden van beplanting om de openheid van het landschap te waarborgen.** Veenterpen: zie advies Top 10, nr 8, Onzichtbare waarden in de ondergrond. Ten behoeve van de herkenbaarheid van de smalle kwelderwallen en de voormalige kust, is enige verdichting met bomen langs de weg uitsluitend in en bij de toegang tot het dorp wenselijk. Ruimte tussen de dorpen op de kwelderwal vrijhouden van beplanting. Behouden en beschermen van reliëf, zowel natuurlijk (kreken en slenken) als cultuurhistorisch (dijken, terpen en -soms onzichtbare- archeologische waarden) en herkenbaar houden van het bochtige karakter van het slenken- en prielenpatroon.
4 De overgangszone van het klei- naar het veengebied als onderdeel van de strook die diagonaal over Fryslân heen loopt. In Westergo kenmerkt deze zone zich door de aanwezigheid van (onzichtbare) (veen)terpen en ontginningssporen, hemdijken, droogmakerijen en het begin van de opstrekkende verkaveling van het veen. Visueel subtiele overgang waar zowel kenmerken vanuit de klei (terpen) als vanuit het veen (strokenverkaveling) voorkomen.	**Behouden van de subtiele overgang tussen de onregelmatig verkavelde klei en de regelmatige opstrek van het veen met daartussen de beginnende opstrek en de leegte van het klei-op-veengebied. Deze leegte dient gerespecteerd te worden door geen opgaande beplanting langs wegen of solitaire in het gebied aan te brengen.** Het respecteren van de stedenbouwkundige structuur: Dit gebied kenmerkt zich door lineaire bebouwingsstructuren in en vanaf de compacte dorpskernen- en stadskern, die dijken, water en wegen volgen. Ook zijn er dorpen met geconcentreerde radiale structuren. Ontwikkelingen dienen de opstrekkende verkaveling te respecteren en benutten al onderlegger.

Stinzen-, staten(terreinen) en boerderijerven op de kwelderwallen langs de voormalige Middelzee ter hoogte van Leeuwarden

Kerk op de kwelderwal, Boksum

Hemdijk bij Pikesyl ten zuidwesten van Sneek

De beginnende opstrek van de verkaveling in het klei-op-veengebied, ten zuiden van Sibrandabuorren (Luchtfoto 2012).

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 De invloed van de dynamiek van de zee, zichtbaar in de aanwezigheid van terpen, kwelder- oever- en omslagwallen, ligging van de dorpen, de waterlopen en de verkavelingsrichting. De relatie tussen de vorm van de nederzettingen, het type landschap, het grondgebruik en de infrastructuur (wegen en waterwegen). **Fijnmazige en onregelmatige dorpsstructuur**. Nederzettingen en dorpen zijn op verschillende wijzen ontstaan; er is bijna altijd een relatie tussen de vorm van de nederzetting en het type landschap of tussen de vorm van een nederzetting en het gebruik van de gronden. De vorm, oriëntatie, schaal en architectuurvormen in een dorp zeggen ons nu nog veel over de ontstaanswijze, de ontwikkeling en de functie(s) van een dorp. In het kleiterpengebied is de karakteristieke dorpsstructuur fijnmazig.	**In stand houden en beschermen van de puntvormige verdichting van de terpdorpen in het landschap en van het ritme van de bebouwing op oever/kwelderwallen (open en besloten) door:** ■ **Het handhaven van de ligging aan waterlopen en/of de begrenzing door waterlopen.** ■ **Het handhaven van open ruimtes in het dorp en rond de kerk en van de zichtlijnen naar het landschap toe, waarmee de relatie tussen bebouwing en landschap zichtbaar blijft.** ■ **Het zichtbaar houden van het reliëf van de terp.** ■ **De infrastructuur bij de ingang tot in het dorp te beplanten.** ■ **Het behouden van puntverdichtingen in de openheid in de vorm van boerderijerven door:** **- de beplanting te concentreren bij de boerderijerven** **- zeer spaarzaam om te gaan met beplanting in het open landschap en** **- waar mogelijk, dorpsbosjes ingeplante hoeken weer open te maken.** **Op onbebouwde terpen en terpdelen wordt niet gebouwd. Behouden van het reliëf van de terpen in de dorpen. Bij ontwikkeling van, bijvoorbeeld, nieuwbouw is vertrekpunt een locatie naast de terp en terprand, en ook niet naast de terp indien het zicht/de relatie terp-nederzettingsstructuur-open landschap verstoord of te niet wordt gedaan en niet op de terp. De verkavelingsrichting is daarbij bepalend en is onderlegger voor nieuwe ruimtelijke invullingen. Handhaven van waterlopen (waaronder sloten), die van belang zijn (geweest) voor de natuurlijke en kunstmatige waterhuishouding, voor de gebiedsindeling/percelering en als begrenzing van terpen. Behouden van de fijnmazig, kleinschalige en onregelmatige dorpstructuur en open ruimten in de dorpen (weilandjes en pleintjes en grasveldjes) .** Versterken en opnieuw benutten van het systeem van vaarten en opvaarten naar dorpen en boerderijen door deze weer een functie te geven. Streven naar de openbaarheid van (doorgaande) routes langs de oevers van historische waterwegen. Behouden en ontwikkelen van bebouwing in de historische kernen, bijzondere buurten of bouwstijlen zoals kleinschalige vissersbuurten. Benutten van de historische gegevens als onderlegger voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.
6 Het systeem van zeedijken en voormalige zeedijken, hemdijken en polderdijken, waarbij de hemdijken onder Bolsward en Sneek, de Penjumer Gouden Halsbân en de Slachtedijk specifiek worden benoemd als bijzonderheden in het totale dijkensysteem. De eeuwenlange strijd tegen het water en het profijt van het water is terug te zien in de vele waterlopen, oude slenken, vaarten en de vele dijken.	**Voor het dijkensysteem van Fryslân in het algemeen en van Westergo in het bijzonder geldt dat dit beschermd moet worden. Hiervoor is het primair nodig dat de dijk haar oorspronkelijke functie behoudt en indien dit niet meer mogelijk is, dat de dijk een nieuwe functie krijgt.** **Bij elke aanpassing van een dijk moet ernaar gestreefd worden om haar kenmerken te respecteren, zoals: beloop, hoogte, profiel, materiaalgebruik en archeologisch archief, bekleding en met de dijk samenhangende bebouwingsstructuren, bouwwerken en kunstwerken. Voor, bijvoorbeeld, dijken als de hemdijken onder Bolsward en Sneek, de Penjumer Gouden Halsbân en de Slachtedijk zijn deze kenmerken heel specifiek en samenhangend met de agrarische geschiedenis van Westergo.** De afleesbaarheid en helderheid van de landschappelijke context van een dijk(biotoop) is van belang voor de beleefbaarheid, dus is het van belang de directe omgeving van de dijk vrij te houden van ontwikkelingen die de dijk vertroebelen, zie ook 'dijkbiotoop', Top 10 onder 5. Anderzijds zijn er ook ontwikkelingen denkbaar die de dijk in zijn eigenschappen kunnen versterken (denk aan kleinschalige infrastructuur, water, bebouwingsstructuren). Vergelijkbare maat en schaal zijn bepalend voor een positieve beleving van dergelijke ontwikkelingen.

Terug naar inhoudsopgave

Ruimte in het dorp als overgang naar het landschap, Weidum

Het systeem van opvaart of vaarten, bijvoorbeeld in Kûbaard (Luchtfoto 2012).

Dijkbeloop bij Pikesyl ten zuidwesten van Sneek

Dijkbeloop: zeedijk bij Gaast

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
7 **Aantal ingepolderde meren: droogmakerijen die als eigenstandige structuren in het landschap liggen.** Een droogmakerij is de ultieme vorm van cultuurlandschap. Deze voormalige meren/meertjes worden nu bemalen en zijn vrij rechtlijnig ingericht. De boerderijerven liggen langs de rechtlijnige planmatig aangelegde wegen.	Bij ontwikkelingen: ■ Scherp houden van de eigenstandige structuren van de voormalige meren en deze als geheel onderscheiden houden van de omgeving. De orthogonale verkaveling (regelmatige blokverkaveling) en de slingerende ringdijken (die de voormalige oever van de meren volgen) zijn essentiële ingrediënten. ■ De boerenerven langs de rechtlijnige wegenstructuur houden (dus niet 'los' in de droogmakerij) en het ritme ervan langs de infrastructuur respecteren.

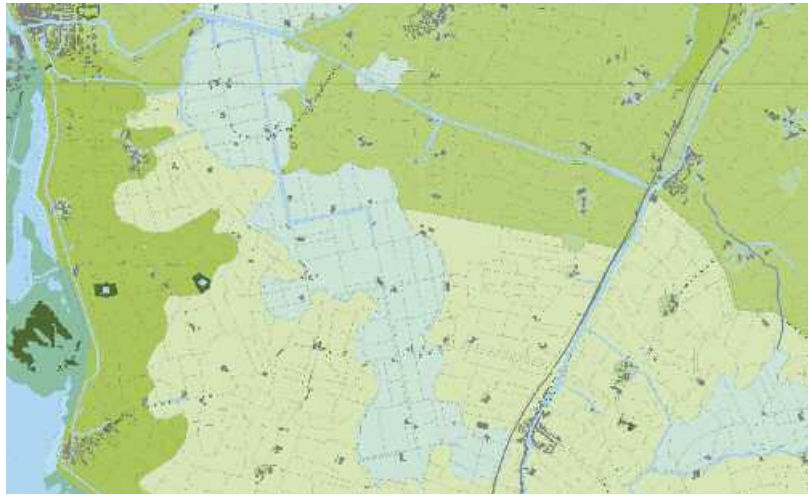

Droogmakerij Parregaastermar (Landschapstypenkaart)

Droogmakerij Parregaastermar

Eigenstandige verkaveling en de kronkelige ringvaart van droogmakerij Polder Workumermeer (Luchtfoto 2012)

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

5

Middelzeegebied en Marnegebied

Terug naar inhoudsopgave

Het **Middelzeegebied** omvat het gebied van de voormalige Middelzee binnen de eerste dijken. De *Middelzee* was een zeearm gelegen tussen de gewesten Westergo en Oostergo. De Middelzee liep ver landinwaarts en eindigde tussen Sneek en Bolsward. Het gebied is, binnen de eerste zeedijken, gefaseerd aangeslibd en vervolgens ingepolderd en ingedijkt: de zee zette klei af, wanneer een buitendijks stuk land groot genoeg en hoog genoeg was, sloot men het van de zee af met de aanleg van een **zeepolderdijk** -die de aangeslibde gebieden verder tegen de zee beschermde. De dijken langs en in de Middelzee zijn, van zuid naar noord, tussen de 10de en 11de eeuw en het begin van de 18de eeuw aangelegd. De oudste zeepolderdijken (uit de periode 11de -14e eeuw) maakten deel uit van het Oude Zeepolders systeem. De jongere zeepolderdijken uit 1505, 1600, 1715 en 1754, maakten deel uit van het Jonge (van na de Middeleeuwen) Polderssysteem. De Oude- en Nieuwe Bildtdijk, de "jongere" dijken van dit systeem, lopen parallel aan elkaar en parallel aan de kustlijn en haaks op de inpolderingeninfrastructuur van wegen en sloten. De oude **zeepolders** liggen laag ten opzichte van het aangrenzende terpengebied. De bodem bestaat uit zandige zeeklei.
De voormalige **zeedijken,** die in oorsprong zeewerend waren, maken in het noorden van het gebied deel uit van het Westergo- en Oostergo-zeedijkensysteem en in het zuiden van het Zuidwest Fryslân-hemdijkensysteem.
In het hele gebied is de verkaveling planmatig opgezet en kan gerekend worden tot het type **zeepolderverkaveling.** De planmatige opzet heeft geresulteerd in een inrichting van vierkante en rechthoekige percelen, die door een infrastructuur van **rechte ontsluitingswegen** en **dwarswegen, rechte vaarten**, **mied**- en **opvaarten** en **sloten** worden doorlopen. In de voormalige Middelzee tussen Oostergo en Westergo loopt de Swette. Langs de dijken aan de rand van de voormalige Middelzee komt plaatselijk de zeldzame strengenverkaveling voor. Kenmerkend in het gebied zijn ook de **jaagpaden** langs de waterwegen. Ten behoeve van de afwatering werden **sluizen** en **zijlen** gebouwd en werd het gebied met behulp van watermolens bemalen; de watermolens zijn in de loop der tijd door **gemalen** vervangen. De oude **boerderijplaatsen** lagen in het noorden van het gebied langs de dijken, in het zuidelijk deel, waar ze beduidend minder waren, meer verspreid. De huidige bebouwingsstructuur weerspiegelt die eerste agrarische aanleg: de nederzettingen liggen in lange linten langs de oost-west gelegen Bildtdijken van het Jonge Poldersysteem en de Middenweg. Deze nederzettingen zijn Middelzeedorpen, een dijkdorp en twee zijldorpen. De meeste nederzettingen zijn overwegend lineair en/of orthogonaal (kruisvormig) qua structuur, behalve Nijlân, in het zuiden van de voormalige Middelzee**.** Bijzonder is de ordening van de bebouwing langs de dijken: de boerderijen aan de beschermde zijde (zuidelijk) van de dijken, de arbeiderswoningen aan de zee- en noordzijde van de dijk. In dit gebied komt het boerderijtype "winkelhaakboerderij" voor. In het middendeel van het Middelzeegebied komt nagenoeg geen bebouwing voor. In het oudste, zuidelijk deel van het gebied, is de bebouwing schaars en verspreid. De Oude en Nieuwe Bildtdijken, het gebied daartussen en de randzone ten zuiden en noorden ervan, tot ca. 200 meter, vormen samen een beschermingswaardig gebied (zie **gebieden met bijzondere waarden**, CHK 2). In het Middelzee- en Marnegebied liggen twee **beschermde dorpsgezichten**, respectievelijk Oudebildtzijl en Nijland.

Bij de meest zuidelijke Oude Zeepolders van de Middelzee lag oorspronkelijk de verbinding met de *Marneslenk,* in het **Marnegebied**. De bodem bestaat in de voormalige Marneslenk uit zware en zavelige kleigronden. Aan de rand van en langs de oude slenk liggen **kwelderwallen**. Rond 1100 werd de Marneslenk bedijkt en later afgedamd. Het gebied wordt gekenmerkt door de **binnenpolderdijken**, die de gevolgen van dijkdoorbraken zoveel mogelijk moesten beperken. Ze hielden ook het opstuwende binnenwater tegen en bedwongen het opwaaien van het boezemwater. De binnenpolderdijken ontstonden in de 13de eeuw. Het gebied van de voormalige Marneslenk wordt gekenmerkt door een afgebakende open ruimte, omringd door dijken en dorpen op de hogere kwelderwallen. De dijken van de Penjumer Gouden Halsbân, die ten dele binnen dit gebied zijn gelegen, zijn in het deelgebied Westergo opgenomen. In het Marnegebied is de **verkaveling** binnen het beloop van de oude Marneslenk van het type zeepolderverkaveling. De oude **boerderijplaatsen** lagen met name op de kwelderwallen, zoals ook de terpdorpen, die al vóór de bedijking van dit gebied aanwezig waren en deels verspreid langs het gebied van de oude Marneslenk.

Terug naar inhoudsopgave

Zwarte Haan, Middelzeegebied

Marnegebied

Penjumer Gouden Halsbân, Marnegebied

Nieuwe Bildtdijk, Middelzeegebied

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Middelzeegebied en Marnegebied**

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Middezeegebied van provinciaal belang:

1 De zichtbaarheid van de fasering van de inpoldering, die herkenbaar is aan de ligging van de (dwars)dijken, de verkavelingsstructuren, de ligging van de Swette en de begrenzing van de kwelderwallen.

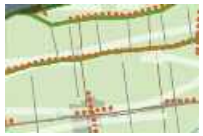

2 De planmatige inpoldering van het gebied 'Het Bildt' met lintvormige bebouwingen in de vorm van lineaire en orthogonale (kruisvormige) Middelzeedorpen, een dijkdorp en twee zijldorpen in het open landschap. Oudste dorpen: St.-Jacobiparochie, St.-Annaparochie en Vrouwenparochie.

3 De Oude en de Nieuwe Bildtdijk met de specifieke ordening van boerderijen, waterlopen, dijken, een dijkdorp en dijkwoningen.

Wat is in het Marnegebied van provinciaal belang:

1 De openheid van de voormalige Marneslenk met de verdichtingen (wegenaanleg op dijken, dorpen) op de kwelderwallen die het gebied begrenzen.

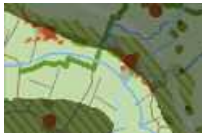

2 De dijkloop van de Penjumer Gouden Halsbân in het open landschap.

3 De waterlopen in de vorm van oude prielen gekoppeld aan de slenk en doorgetrokken slenken in de vorm van vaarten en trekvaarten (verbinding tussen voormalige Marne- en Middelzeeslenk).

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
Middelzee	
1 **De zichtbaarheid van de fasering van de inpoldering, die herkenbaar is aan de ligging van de (dwars)dijken, de verkavelingsstructuren, de ligging van de Swette en de begrenzing van de kwelderwallen.** De fasering heeft verschillende verschijningsvormen opgeleverd, in drie gebieden: - Het gebied tussen Bolsward en Sneek: het oudste deel met bebouwing, - Het gebied vanaf Sneek tot aan Leeuwarden: nagenoeg zonder bebouwing en - Het Bildt met zijn planmatige opzet. De Middelzee is niet in één keer ingepolderd. De verschillende verschijningsvormen van de Middelzeepolders door verschillende tijden van inpoldering levert waardevolle historische verschillen op en vertellen de ontwikkelingsgeschiedenis van de landwinning.	**Bij ontwikkelingen de verschillende verschijningsvormen van de oudere en jongere zeepolders van de Middelzee als onderlegger hanteren**, waarbij van belang zijn: ■ De openheid, de regelmatige, opstrekkende verkaveling en de oostwest gelegen dwarsdijken, de schaarse bebouwing en de omkadering door kwelderwallen in het deel Sneek-Leeuwarden. ■ De zichtbare fasering van de inpoldering behouden door, bijvoorbeeld: – het behouden van de dijken en door deze een nieuwe functie te geven indien de oorspronkelijke verloren is gegaan; – de gebieden waar overwegend leegte is vrij te houden. ■ Het respecteren van bijzondere strengenverkaveling, evenwijdig aan de Swette en het beloop van de Swette zichtbaar in het landschap.
2 **De planmatige inpoldering van het gebied 'Het Bildt' met lintvormige bebouwingen in de vorm van lineaire en orthogonale (kruisvormige) Middelzeedorpen, een dijkdorp en twee zijldorpen in het open landschap. Oudste dorpen: St.-Jacobiparochie, St.-Annaparochie en Vrouwenparochie.**	**Behouden, benutten en versterken van de geometrische (orthogonale en lineaire opbouw van de Oude Middelzeedorpen, de verkaveling volgend en de lintvormige bebouwing aan de dijk en in de zijldorpen en, tevens, de boerderijen met beplanting als puntverdichtingen.** **Dijken vrij houden van opgaande beplanting.** Bomen langs de wegen op de dijk uitsluitend langs de weg(en) in het dorp en bij de toegang tot het dorp. **De rationele verkaveling vrijhouden van opgaande beplanting.**

Terug naar inhoudsopgave

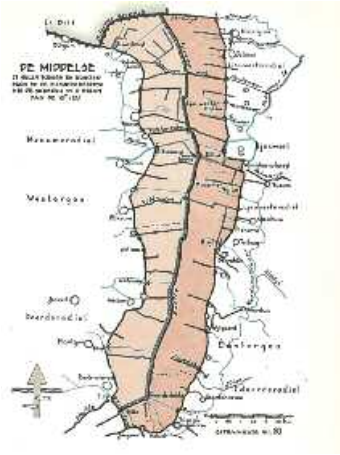

Bedijking Middelzee tot aan de Skrédyk

800 na Chr.

Ontwikkeling van het Middelzeegebied

1250 na Chr.

1500 na Chr.

Planmatige opzet van Het Bildt 1832 (HISGIS-kaart)

Planmatige opzet van Het Bildt rond 1930

Planmatige opzet van Het Bildt 2007

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 **De Oude en de Nieuwe Bildtdijk met de specifieke ordening van boerderijen, waterlopen, dijken, een dijkdorp en dijkwoningen.** De ordening van boerderijen aan de Bildtdijken is bijzonder: de boerderijen aan de zuidzijde van de dijk, de arbeiderswoningen aan de Waddenzeezijde van de dijk; de structuur wordt ondersteund door wegen en waterlopen (bruggen).	**De ordening, hiërarchie en het ritme in de ligging van de boerderijen aan de landzijde (zuid) en de overige bebouwing aan de zeezijde (noord) behouden en bij ontwikkelingen eventueel versterken.** **De openheid van het gebied tussen de dijken handhaven.** De kenmerken van het gebied met bijzondere waarden, zoals aangegeven in de CHK2, (www.fryslân.nl/chk) respecteren.

Marnegebied

1 **De openheid van de voormalige Marneslenk met de verdichtingen (wegenaanleg op dijken, dorpen) op de kwelderwallen die het gebied begrenzen.**	**Behouden van de samenhang van de afgebakende openheid van de voormalige Marneslenk omringd door dorpen, dijken en kwelderwallen.** **Bij ontwikkelingen dit open en helder beeld niet vertroebelen door ruimtelijke toevoegingen; in het geval toch toevoegingen vereist zijn, is grote zorgvuldigheid bij de inpassing noodzakelijk.** **Daar waar dorpsuitbreiding wordt/is ontwikkeld, volgt de stedenbouwkundige structuur de rechte en gebogen lineaire en blokvormige structuren van de onderliggende verkaveling.**

Ordening en ritme in de bebouwing aan de Oude en de Nieuwe Bildtdijk

Oude Bildtdijk, met specifieke ordening van boerderijen, waterlopen dijk en dijkwoningen

Deel van de voormalige Marneslenk met zeedijken op de randen van kwelderwallen en polderdijken waarmee de slenk is ingepolderd

Zicht op Pingjum

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
2 De dijkloop en het lichaam van de Penjumer Gouden Hals-bân in het open landschap.	**Het behouden van het dijklichaam en het herstellen van de onderdelen die niet/nauwelijks herkenbaar zijn. Ten behoeve van het behoud is het wenselijk de dijk een nieuwe functie te geven, waarbij het profiel van de dijk niet wordt aangetast. De kenmerken van de dijk respecteren (zie ook Top 10 nr. 5 onder dijkbiotoop) zoals: het beloop, de hoogte, het profiel, het bouwmateriaal (inclusief de interne opbouw: archeologisch archief), de natuurlijke onderdelen, de begeleiding en de met de dijk samenhangende elementen en structuren (dijkbiotoop), zie ook Top 10 onder 5.**
3 De waterlopen in de vorm van oude prielen gekoppeld aan de slenk en doorgetrokken slenken in de vorm van vaarten en trekvaarten (verbinding tussen voormalige Marne- en Middelzeeslenk).	**De vaart parallel gelegen aan en ten noorden van de Penjumer Gouden Halsbân en de vaarten die de voormalige Marneslenk en de voormalige Middelzeeslenk aan elkaar verbinden, behouden en de oevers open houden (geen opgaande beplanting).** Het stelsel van waterlopen en waterwegen benutten als onderlegger bij toekomstige ontwikkelingen. Vaarwegenhistorie rond Bolsward: van natuurlijke slenk naar vaart of opvaart, zichtbaar houden.

Penjumer Gouden Halsbân

De Penjumer Gouden Halsbân

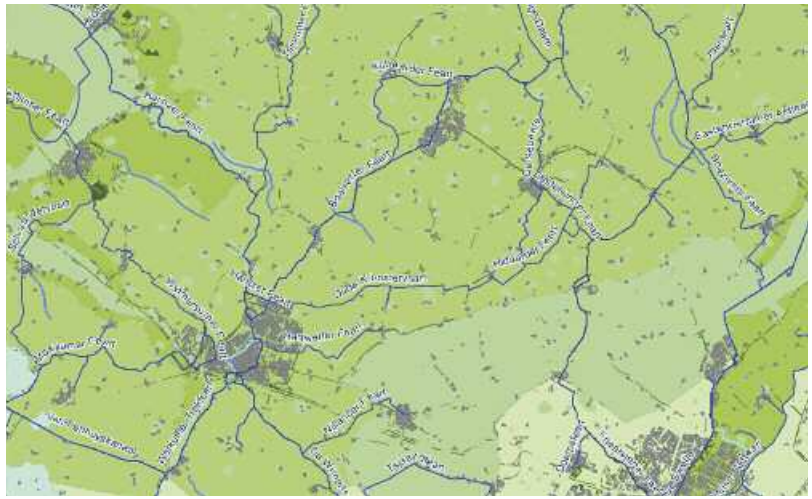

Vaarweghistorie rond Bolsward: van natuurlijke slenk naar vaart of opvaart

Waterlopen in de Marneslenk bij Grauwe Kat (Luchtfoto)

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

6

Kleigebied Oostergo

Terug naar inhoudsopgave

Aan de oostzijde van de voormalige Middelzee ligt het gebied van Oostergo, dat bestaat uit een brede **kwelderwal** met aan de zeezijde **zeepolders** en **buitendijkse kwelders** en landinwaarts het kleiterpenlandschap in de voormalige **kweldervlakte**. Van Stavoren (grofweg) diagonaal over Fryslân tot aan Rinsumageast in het noorden ligt een overgang (wig) tussen de klei en het laagveen: het zogenaamde **'klei-op-veengebied'**. Dit klei-op-veengebied kenmerkt zich door een lage ligging, een open landschap met grasland, de **klei-op-veenterpen** en de **klei-op-veenterpdorpen** . De nederzettingsvorming heeft zich sterk ontwikkeld door de voortdurende ophoging tot **terpen**bewoning. Oostergo is sinds 650 v. Chr. bewoond. Het was toen een onbedijkt, boomloos gebied waar de vruchtbare grond veel kansen bood, maar waar bewoning alleen mogelijk was wanneer men de erven ophoogde. Tot het moment dat de dijken ook de wintervloed konden tegenhouden (12de-13de eeuw), was de **terpennederzetting** de noodzakelijke en dominante nederzettingsvorm. Sinds de aanleg van de eerste sterke dijken ontwikkelde zich de afzonderlijke (verhoogde) **boerderijplaats**, verspreid gelegen in het landschap. Daarnaast kwamen er meer lineaire buurtjes en linten van min of meer aaneengesloten bebouwing tot ontwikkeling, langs of naast een dijk, waterloop en/of weg.In de terpentijd concentreerde de bewoning zich in het noorden van Oostergo, op de kwelderwallen die naar het noorden toe steeds jonger worden en van waaruit het landschap regelmatig werd ingericht. Op de kwelderwal komen dan ook reeksen van **blokvormige** en **lineaire terpnederzettingen** (zonder kerk) en **terpdorpen** (met kerk) voor, die via een hoofdontsluiting, met elkaar zijn verbonden. Op de kweldervlakte komen meer **radiaire terpnederzettingen** en **terpdorpen** voor. In dit gebied zijn in de middeleeuwen vele **kloosters** en **kerken** opgericht en **stinzen, states, uithoven en buitenplaatsen** gebouwd. Het gebied is zeer rijk aan waardevolle archeologische terreinen. In Oostergo zijn, behalve de **zeedijken**, ook **zeepolderdijken** en **zomerdijken** aangelegd. De opstrekkende **verkaveling,** kwam in hoofdzaak tot stand vanaf ca. de 10de eeuw n. Chr., al kan deze hier en daar oudere wortels hebben.

De inrichting is loodrecht op de grens van het klei-op-veengebied. In het gebied komen plaatselijk radiaire verkavelingen voor met radiale terpnederzettingen en terpdorpen. Op de oeverwallen van de Middelzee liggen lineaire (terp-)nederzettingen en -dorpen. Daarnaast zijn er specifieke strengen (lange smalle) verkaveling rond kreken. Op de wallen ligt blokverkaveling. In het gebied liggen (restanten van) **eendenkooien**. Het **waterwegennet** is voor de ontwikkeling van Oostergo van groot belang geweest. De hoofdverbindingen volgden deels natuurlijke waterlopen als het Âlddjip, de Dokkumer Ie en het Dokkumer Grutdjip. Vroeger was het waterwegennet van **opvaarten** heel belangrijk. Het vormde veelal de enige ontsluiting voor boerderijen en dorpen: vele dorpen en boerderijen liggen nog steeds aan de oude opvaarten, soms met karakteristieke buurtjes gericht op het water. De goede waterinfrastructuur heeft de toegang van de provincie tot de internationale markt mogelijk gemaakt en vanaf het einde van de 19de eeuw hebben ook in Oostergo de **zuivelfabrieken** het beeld van het dorp mede bepaald.
Ontsluitings**wegen** liggen op oude kreekruggen (verhogingen) of rond de terpen. Rond de terpdorpen komt een terpgericht stelsel van **kerkenpaden** voor. Veel paden en wegen lopen dood in de lagere delen (insteekwegen) of zijn later doorgetrokken als **ruilverkavelingswegen.** Rond 1900 werd de regionale **spoorweg** van Leeuwarden naar Dokkum en Anjum aangelegd. Het tracé is nu op verschillende plekken in het landschap herkenbaar aan aardbanen, bruggen, duikers, stationsgebouwen en beplanting. Ook in Oostergo is na de Tweede Wereldoorlog veel gebouwd. De **wederopbouw**architectuur en -stedenbouw hebben uiting gekregen in de aanleg van wijken. In Oostergo liggen **gebieden met bijzondere waarden** (zie CHK 2), verschillende **beschermde stads- en dorpsgezichten** (Burdaard, Dokkum, Ee, Ferwert, Hallum, Hegebeintum, Holwerd, Jannum, Jelsum, Leeuwarden, Metslawier en Moddergat) en **aardkundig waardevolle gebieden** (Fryslân buitendijks en Dokkumerdjiip / De Lauwers, zie Verordening Romte Fryslân 2014.

Terug naar inhoudsopgave

Hallumerhoek

Hoogte van de terp van Holwerd

Hegebeintum

Buitendijks land en zeedijk in Ferwerderadiel

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Kleigebied Oostergo**

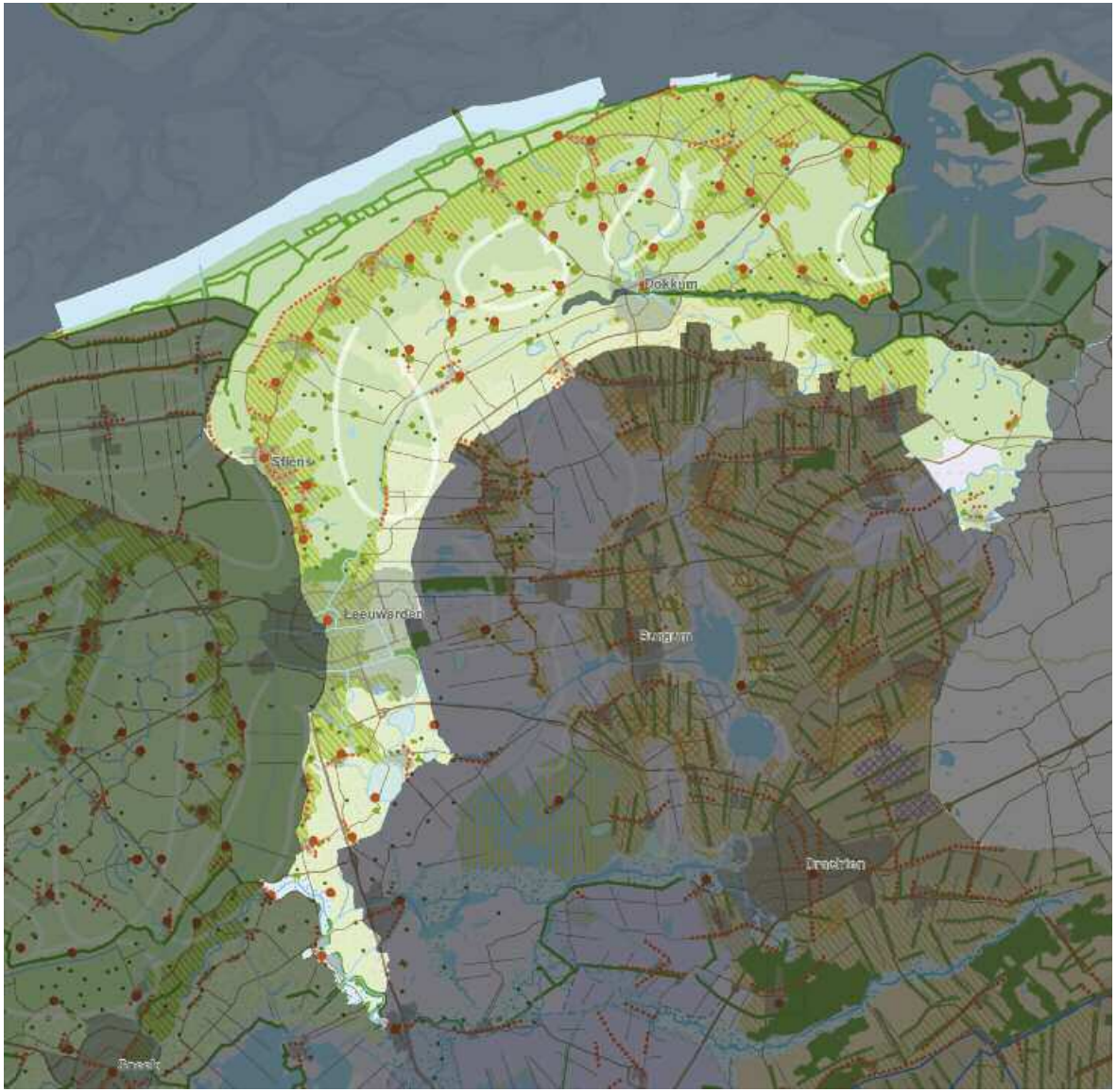

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Kleigebied Oostergo van provinciaal belang:

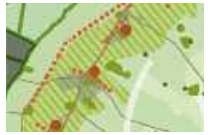

1 Ten noorden van Leeuwarden:
- De brede kwelderwal langs Middelzee en Waddenzee met de, op regelmatige afstand ten opzichte van elkaar gelegen terpen en blokvormige en lineaire terpdorpen van Leeuwarden tot Anjum en de verkaveling haaks op de kwelderwal.
- De grootschalige openheid met de(terp)dorpen, die op de kwelderwal liggen als groene punten op de wal, waarbij de kerktorens belangrijke oriëntatiepunten zijn in het dorpssilhouet. Deze dorpen zijn onderling verbonden door één hoofdweg. Een belangrijke eigenschap van de kwelderwal is het aanwezige microreliëf, zowel natuurlijk als kunstmatig (akkers en terpen). Behalve enige zware wegbeplanting en verspreid voorkomende erfbeplanting bij dorpen en boerderijen is er geen opgaande beplanting.
- De overgangen van de kwelderwal naar de open polder en naar het kleiterpenlandschap met verspreide bebouwing.

2 Het systeem van zeedijken, die de grens vormen tussen het vaste land en de Waddenzee en het vaste land en de voormalige Middelzee.

3 De weerslag van de invloed van de dynamiek van de zee, zichtbaar in de ligging van dorp en stad, de waterlopen, kwelder-, oever- en overslagwallen) en de verkavelingsrichting.
De relatie tussen de vorm van nederzettingen, het type landschap, het grondgebruik en de infrastructuur (wegen en waterwegen).

4 Het open kleiterpenlandschap en de vrij lege kweldervlakte met groene puntverdichtingen in de vorm van terpen, terpdorpen (met kerk), terpnederzettingen (zonder kerk), terpdorpen en (veelal verhoogde) boerderijerven en eendenkooien met een ondergrond van zeeklei, een rijk stelsel van geulen, kreken en prielen en de vaarten en opvaarten naar dorpen en boerderijen.

5 De overgangszone tussen het kleigebied en het veengebied, het klei-op-veengebied, met de volgende kenmerken:
- De (vaak kleine) klei-op-veenterpen, soms uitgegroeid tot grotere terpdorpen,
- de openheid van het kleigebied dat overgaat in de weidsheid van het open veenweidegebied en de beslotenheid van de wouden.
- de opstrekkende verkaveling.

6 Leeuwarden en ten zuiden van Leeuwarden:
- De landschappelijke overgangen die elkaar van west naar oost op korte afstand opvolgen (ten zuiden van Leeuwarden tot Akkrum),
- de smalle kwelderwal langs de Middelzee, grenzend aan en overlopend in het klei-op-veengebied met op verschilllende plaatsen doorbraken van de beekmondingen van het Âlddjip. Hier liggen vooral lineaire terpdorpen op de wal en veelal radiaire terpdorpen in het klei-op-veen gebied.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 Leeuwarden en ten noorden van Leeuwarden: ■ **De brede kwelderwal langs de Middelzee en de Waddenzee met de, op regelmatige afstand ten opzichte van elkaar gelegen terpen en blokvormige en lineaire terpdorpen van Leeuwarden tot Anjum.** ■ **De grootschalige openheid met de (terp)dorpen, die op de kwelderwal liggen als groene punten op de wal, waarbij de kerktorens belangrijke oriëntatiepunten zijn in het dorpssilhouet. Deze dorpen zijn onderling verbonden door één hoofdweg. Een belangrijke eigenschap van de kwelderwal is het aanwezige microreliëf, zowel natuurlijk als kunstmatig (akkers en terpen). Behalve enige zware wegbeplanting en verspreid voorkomende erfbeplanting bij dorpen en boerderijen is er geen opgaande beplanting.** ■ **De overgangen van de kwelderwal naar de open polder en naar het kleiterpenlandschap met verspreide bebouwing.**	**Het lineaire karakter van de kwelderwal dient gerespecteerd te worden; hierbij is de stapeling van hieronder genoemde elementen essentieel:** ■ **De ritmiek van de (terp)dorpen als leesbare, afzonderlijke eenheden op de wal met de openheid daartussen. De dorpen mogen niet aan elkaar vastgroeien. Referentie voor de grootte van de ruimte die tussen de dorpen open moet blijven: de open ruimte staat in verhouding tot de grootte van het dorp zelf.** ■ **De dorpssilhouetten, met als bakens de kerktorens, moeten herkenbaar blijven zonder dat "ruis" ontstaat tussen de dorpsranden en het omliggende landschap; de zichtlijnen die de kern van het dorp met het landschap verbinden, dienen gehandhaafd te blijven, zie ook Top 10 onder 5. De dorpsranden zijn geen 'muur', maar een homogene structuur en laten de relatie van het dorp met het landschap eromheen beleefbaar en zichtbaar. Belangrijk hierbij zijn bijvoorbeeld de zichtlijnen en open ruimtes.** ■ **Behouden en beschermen van het reliëf, met de daarin bewaarde archeologische informatie, zowel het natuurlijke reliëf (kreken en slenken; zie Verordening Romte Fryslân 2014, bodembeschermingsgebieden 'Fryslân buitendijks' en 'Dokkumerdjip/De Lauwers') als het cultuurhistorische reliëf (dijken, terpen en de -soms onzichtbare- archeologische waarden) en het herkenbaar houden van het bochtige karakter van het slenken- en prielenpatroon. Op onbebouwde terpen en terpdelen wordt niet gebouwd.** ■ **Respecteren van de voormalige blokvormige en lineaire structuur van de terpdorpen en terpstad.** Ten behoeve van de herkenbaarheid van de kwelderwal enige verdichting met bomen uitsluitend toestaan langs de weg in en bij de toegang tot het dorp en bij boerderijerven. De ruimte tussen de dorpen op de kwelderwal vrijhouden van beplanting.
2 Het systeem van zeedijken, die de grens vormen tussen het vaste land en de Waddenzee en het vaste land en de voormalige Middelzee. Het systeem van zeedijken is, net als de andere dijksystemen, van provinciaal belang. De dijken, zoals bijvoorbeeld langs het Dokkumer Grutdjip of langs (voormalige) kustlijnen, vertellen het verhaal van Oostergo en zijn daarom ook specifiek voor dit deelgebied van provinciaal belang. Voor nadere toelichting zie hoofdstuk 2 van dit document.	**Voor het dijkensysteem van Fryslân in het algemeen en van Oostergo in het bijzonder, geldt dat het beschermd moet worden. Hiervoor is het primair nodig dat een dijk haar functie behoudt en, indien dit niet meer mogelijk is, dat de dijk een nieuwe functie krijgt. Bij elke aanpassing van de dijk moet ernaar gestreefd worden de uiterlijke kenmerken te respecteren, zoals: beloop, hoogte, profiel, materiaalgebruik en archeologisch archief, natuurlijke onderdelen, bekleding en met de dijk samenhangende bouw- en kunstwerken.** De afleesbaarheid en helderheid van de landschappelijke context van een dijk is van belang voor de beleefbaarheid; het is daarom van belang om de directe omgeving van de dijk vrij te houden van ontwikkelingen die de dijk en haar kenmerkende onderdelen vertroebelen. Anderzijds zijn er ook ontwikkelingen denkbaar die de dijken in hun eigenschappen kunnen versterken (denk aan lijnelementen langs de dijk, zoals kleinschalige infrastructuur, waterwegen, windturbines). Vergelijkbare maat en schaal zijn bepalend voor een positieve beleving van dergelijke ontwikkelingen.

Ferwert en Marrum : dorpen op de kwelderwal (Landschapstypenkaart)

Bebouwing en verdichting op de kwelderwal ter hoogte van Marrum

Zeedijk, zicht richting buitendijkse landen, omgeving Westernijtsjerk

Zeedijk in noordwest Fryslân

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 De weerslag van de invloed van de dynamiek van de zee, zichtbaar in de ligging van dorp en stad, waterlopen, kwelder-, oever- en overslagwallen en de verkavelingsrichting. De relatie tussen de vorm van de nederzettingen, het type landschap, het grondgebruik en de infrastructuur (wegen en waterwegen). Het kleigebied heeft lange tijd onder directe invloed gestaan van de zee. De dynamiek van de zee heeft het landschap gevormd en is in het landschap zichtbaar. Nederzettingen, dorpen en steden zijn op verschillende wijze ontstaan; er is bijna altijd een relatie tussen de vorm van de nederzetting en het type landschap en/of het gebruik van de gronden. De vorm, oriëntatie, schaal en architectonische vormen in een dorp zeggen ons nu nog veel over de ontstaansgeschiedenis, de ontwikkeling en de functie(s) van een dorp. In dit gebied is de nederzettingsstructuur fijnmazig. .	■ **Herkenbaar en leesbaar houden van de weerslag van de zee op het landschap en de rol die de zee nog steeds speelt op de inrichting van het gebied en de verschillen tussen de perioden van landschapsvorming.** ■ **Behouden en beschermen van het reliëf, zowel het natuurlijke reliëf (kreken en slenken) als het cultuurhistorische (dijken en terpen), dat zich in de aardkundig waardevolle gebieden/bodembeschermingsgebieden bevindt, zoals beschreven in de Verordening Romte Fryslân 2014.** ■ **Herkenbaar houden van het bochtige karakter van het slenken- en prielenpatroon.** ■ **Zichtbaar houden van inpolderingen (jonge en oude zeepolders), gekarakteriseerd door openheid, dijken uit verschillende perioden en buitendijkse landen met landaanwinningswerken.** ■ **Zichtbaar houden van het grillige, slingerende patroon van waterlopen (voormalige slenken en prielen), wegen en paden.** ■ **Handhaven van waterlopen (waaronder ook sloten), die van belang zijn (geweest) voor de natuurlijk en kunstmatige waterhuishouding, voor de gebiedsindeling/percelering en als begrenzing van terpen.** ■ **Het respecteren van de radiaire structuur, de lineaire buurten en bebouwingslinten, die vanaf de terp de wegen, het water en de dijken volgen.** ■ **In stand houden en beschermen van de puntvormige verdichtingen van de terpen en terpdorpen in het landschap en van het ritme van de bebouwing op de kwelderwal door:** **- het handhaven van de open ruimtes in het dorp en rond de kerk en van de zichtlijnen naar het landschap toe, waarmee de relatie tussen bebouwing en open landschap zichtbaar blijft.** **- het zichtbaar houden van het reliëf van de terp** **- geen nieuwe bebouwing op de terp, terprand en ook niet naast de terp indien het zicht/relatie terp-nederzettingsstructuur-open landschap wordt verstoord of teniet gedaan.** ■ **Eventuele ontwikkelingen van, bijvoorbeeld nieuwbouw, op fundamenten van huidige bebouwing.**
4 Het open kleiterpenlandschap en de vrij lege kwelderdvlakte met groene puntverdichtingen in de vorm van terpen, radiaire terpdorpen (met kerk), terpnederzettingen (zonder kerk) en (veelal verhoogde) boerderijerven, en eendenkooien met een ondergrond van zeeklei, een rijk stelsel van geulen, kreken en prielen en de vaarten en opvaarten naar dorpen en boerderijen. Nederzettingen en dorpen zijn op verschillende wijzen ontstaan; er is bijna altijd een relatie tussen de vorm van de nederzetting en het type landschap of tussen de vorm van een nederzetting en het gebruik van de gronden. De vorm, oriëntatie, schaal en architectuurvormen in een dorp zeggen ons nu nog veel over de ontstaanswijze, de ontwikkeling en de functie(s) van een dorp	**In stand houden en beschermen van het ritme van de bebouwing op de kwelderwallen (open en besloten) waarbij het ritme en de ligging voor de verankering in het landschap zorgen.** **Scherp houden van de puntvormige verdichting in het landschap van (terp)dorpen waarbij het beeld wordt versterkt door:** ■ **de ligging aan en/of begrenzing door waterlopen** ■ **streven naar de openbaarheid van (doorgaande) routes langs de oevers** ■ **de open ruimten rond de kerk en** ■ **de infrastructuur, die naar de dorpen toe leidt, veelal met beplanting** ■ **de beplanting te concentreren in het dorp en bij de toegang tot het dorp.** **Behouden van puntverdichtingen in de openheid in de vorm van boerderijerven door:** ■ **beplanting te concentreren bij de boerderijerven** ■ **zeer spaarzaam om te gaan met beplanting in het open landschap** ■ **en, waar mogelijk, de eind vorige eeuw met bosjes ingeplante hoeken weer open te maken.** **Behouden en zichtbaar houden van het reliëf van de terpen in de dorpen. Behouden van de kleinschaligheid en de open ruimtes in de dorpen (weilandjes, pleintjes en grasveldjes) en van de zichtlijnen (relatie tussen de kern van het dorp en het landschap). Handhaven van de open ruimtes die het landschap en de kern van het dorp (bijvoorbeeld kerk) visueel verbinden**. Behouden en ontwikkelen van de bebouwing in de historische kernen, in bijzondere buurten of in bijzondere bouwstijlen, zoals bijvoorbeeld in de kleinschalige (vissers)buurten. Versterken en opnieuw benutten van het systeem van vaarten en opvaarten naar dorpen en boerderijen door, bijvoorbeeld, deze weer een functie te geven

Terug naar inhoudsopgave

Natuurlijke slenken en prielen als de Paesens (Hoogtekaart)

Fryslân buitendijks kent nog steeds een dynamisch karakter, ter hoogte van Ferwert

Ritme in de bebouwing langs de Dokkumer Ie: de witte lijnen geven de open ruimtes tussen de bebouwing aan

Wânswert: terpdorp met open ruimte en weids uitzicht vanaf het kerkhofje en de dorpskern

Verbinding met het landschap: steeg in Blije

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 De overgangszone tussen het kleigebied en het veengebied, het klei-op-veengebied, met de volgende kenmerken: ■ **De (vaak kleine) klei-op-veenterpen, soms uitgegroeid tot grotere terpdorpen,** ■ **de openheid van de klei die overgaat in de weidsheid van het open veenweidegebied en de beslotenheid van de wouden,** ■ **de opstrekkende verkaveling.** Open landschap met puntverdichtingen naar de beslotenheid van het woudenlandschap en naar het open veenweidegebied met de, voor deze klei-op-veen wig over Fryslân, kenmerkende opstrekkende verkaveling. De strook die over Fryslân vanaf Stavoren tot grofweg Rinsumageast loopt, kent verschillende uitingsvormen voornamelijk bepaald door de landschappelijke context waarin hij zich bevindt. In Oostergo kenmerkt de zone zich door een rand (kwelderwal/oeverwal) van klei met een opstrekkende verkaveling richting de beslotenheid van de Wâlden.	**Behouden van het grootschalig contrast tussen het kleigebied en het zandgebied van de wouden met daartussen de leegte van het klei-op-veengebied. Deze leegte respecteren door geen opgaande beplanting langs de wegen, of solitair in het gebied aan te brengen en de bestaande plaatselijke struikbeplanting te saneren.** **De klei-op-veenterpen vertellen een deel van het verhaal van Fryslân. Deze terpen bestaan uit veenplaggen afgedekt met een laagje klei en liggen, in een aantal gevallen, "opgeslagen" onder de grond. Het streven is om deze terpen zoveel mogelijk in de bodem (*in situ*) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven. Wanneer dit niet mogelijk is, dient het terrein aan de hand van archeologisch onderzoek zo goed mogelijk gelezen te worden en de vondsten boven de grond te worden bewaard *(ex situ)*.** Voor meer informatie wordt verwezen naar www.fryslan.nl/famke. **Respecteren van de stedenbouwkundige structuur van de dorpen, in dit gebied geconcentreerd radiair en lineair, in en vanaf de compacte dorpskernen, die dijken, water en dijken volgen.** **Ontwikkelingen dienen de opstrekkende verkaveling te respecteren.** **Bij ontwikkelingen is de verkaveling onderlegger en basis.**
6 Leeuwarden en ten zuiden van Leeuwarden: ■ **De landschappelijke overgangen die elkaar van west naar oost op korte afstand opvolgen (ten zuiden van Leeuwarden tot Akkrum).** ■ **De smalle kwelderwal langs de Middelzee, grenzend aan en overlopend in het klei-op-veengebied, met op verschillende plaatsen doorbraken van de beekmondingen van het Âlddjip. Hier liggen vooral lineaire terpdorpen op de wal en veelal radiaire terpdorpen in het klei-op-veen gebied.**	**Zichtbaar houden van de overgangen (west–oost gericht) met hierin de -op verschillende plaatsen- aanwezige mondingen van het Âlddjip. De openheid van het gebied en de oost-west gerichte overgangen behouden en versterken.** **Respecteren van de op de smalle kwelderwal gelegen lineaire dorps- en stadsstructuur.**

Terug naar inhoudsopgave

Overgang van klei-op-veen-, naar veen en zandgronden van de Noordelijke Wouden

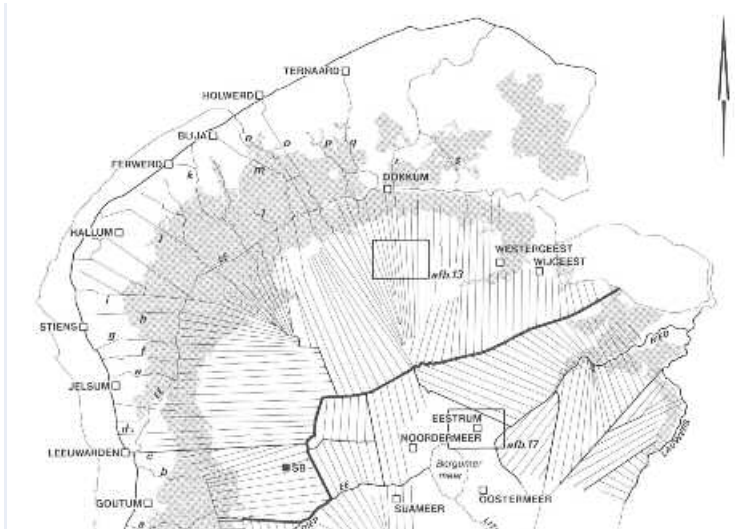

Opstrekkende verkaveling: doorlopend van de klei naar het veen en het zand

Landschappelijke overgang van de kwelderwal via klei-op-veenzone naar open veenweidegebied (Landschapstypenkaart)

Landschappelijke overgang van kwelderwal via klei-op-veenzone naar open veenweidegebied (Hoogtekaart)

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

7

Lauwersmeergebied

Terug naar inhoudsopgave

Het Lauwersmeergebied is van oorsprong een getijdendelta van hoge ouderdom. Het werd gedurende de middeleeuwen stapsgewijs groter, ondermeer ten gevolge van de ontginningen van het achterliggende veengebied. Tussen de 13de en de eerste helft van de 16de eeuw en later in de 19de eeuw werden delen van het gebied ingedijkt. Als gevolg van de afsluiting is het gebied verzoet en zijn de zandplaten drooggevallen. In de jaren zestig van de 20ste eeuw is de Lauwerszee afgesloten en is het Lauwersmeer ontstaan. Het gebied is als binnenboezem ontwikkeld en heeft vooral een natuur- en waterbergingsfunctie gekregen. Langs de voormalige zeedijk is de plaatselijke verdichting door bebossing en bebouwing nog ondergeschikt aan het open karakter van grootschalig water- en natuurgebied. Deze bepalen samen met de oude **zeedijken en** de jonge **zeepolderdijken**, natte graslanden en **landbouwpolders** het beeld. De gronden die nu in gebruik zijn voor akkerbouw en voor veeteelt (grasland) zijn het resultaat van de **landaanwinning**. Als er voldoende land aangeslibd was, werd dit ingedijkt en ontstonden hierdoor rechtlijnige polders, met soms een reeks opeenvolgende dijken. Regelmatige grootschalige en kleinschalige **blokverkaveling** is typerend voor dit gebied. In het zuidelijk deel van het gebied is nog een viertal **eendenkooien** aanwezig.
De aanwezige **boerderijplaatsen** liggen, van noord naar zuid, lineair langs de grens met het gebied Oostergo. In het zuidelijk deel, waar de bodem wordt gekenmerkt door de oude **geulen, kreken** en **(zeeboezemvlaktes)**, liggen ze vrij onregelmatig verspreid. In de uiterste, zuidelijke hoek van het gebied is onregelmatige blokverkaveling aanwezig. Ook het Dokkumer Grutdjip wordt tot dit deelgebied gerekend.

Tot halverwege de 18de eeuw stond het Dokkumer Grutdjip onder invloed van de getijden, omdat het verbonden was met de toenmalige Lauwerszee en Waddenzee. De fysische ondergrond van het Dokkumer Grutdjip is opgebouwd door een sterk meanderende **natuurlijke waterloop** waarvan in de huidige stroomvlakte nog vele oude lopen en voormalige beddingen zichtbaar zijn in de vorm van **microreliëf**. Het gebied is in het Streekplan 2007 als "bodembeschermingsgebied" opgenomen. Dit zijn gebieden waar de bodem een bijzondere aardkundige waarde heeft. Het gebied is in de Verordening Romte Fryslân 2014 opgenomen en aangegeven als **aardkundig waardevol gebied/bodembeschermingsgebied** ('Lauwersmeer').

Het stroomgebied van het Dokkumer Grutdjip is vrijwel onbebouwd, met uitzondering van enkele boerderijen op de terpen kenmerkt zich door een grootschalige openheid en wordt begrensd door grillige dijken. Langs het Dokkumer Grutdjip loopt een **jaagpad**.

De **nederzettingen** in dit gebied waren in oorsprong kleine, **lineaire** "vissersdorpen". Door het dichtslibben van de geulen zijn deze dorpen tegenwoordig meer op de landbouw gericht.
De **schans** van Oostmahorn functioneerde als **verdedigingswerk** van de 16de tot de 19de eeuw. Langs de kust zijn kenmerkende bouwwerken aanwezig als **sluizen, gemalen, bruggen, zeewerende werken en vuurlichten.**

Terug naar inhoudsopgave

Oostmahorn

Door dijken begrensde polders bij Munnekezijl

Kollumerwaard

Dokkumer Grutdjip

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Lauwersmeergebied**

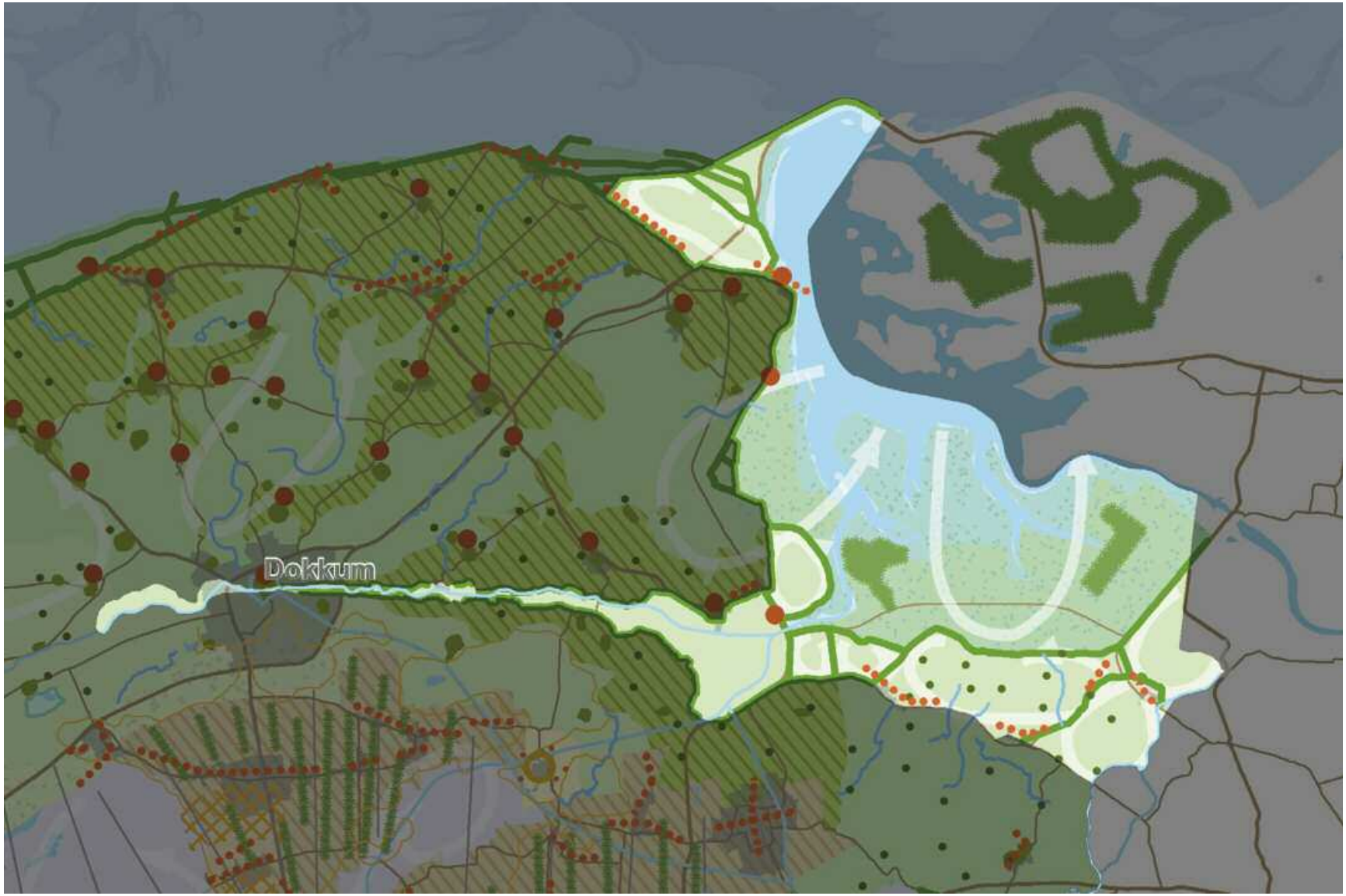

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Lauwersmeergebied van provinciaal belang:

1 De grootschalige openheid langs de voormalige Lauwerszeedijk met het bijbehorende waterstaatkundige erfgoed zoals dijken, sluizen en bebouwing op en aan de dijk, inclusief de afsluitende dijk met sluizen aan de noordzijde.

2 De openheid van platen en slikken en het zichtbare microreliëf van kwelderwallen, oude geulen, kreken, slenken en prielen.

3 Het contrast tussen het oude en het nieuwe land langs de Nieuwe Zee- of Buitendijk.

4 Het reliëf langs de voormalige getijdenstroom Dokkumer Grutdjip.

5 Het open en robuuste landschap met daarin groene puntverdichtingen, zoals dorpen en boerderijerven.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 **De grootschalige openheid langs de voormalige Lauwerszeedijk met het bijbehorende waterstaatkundige erfgoed zoals dijken, sluizen en de bebouwing op en aan de dijk, inclusief de afsluitende dijk met sluizen aan de noordzijde.**	**Behouden en versterken van de grootschalige openheid langs de voormalige Lauwerszeedijk.** Behouden en eventueel herstellen van historisch waterstaatkundige erfgoed zoals dijken, sluizen en kleine gemalen als markante elementen in het robuuste landschap. Respecteren en versterken van de compartimentering in het zuiden van het gebied, ontstaan door de aanleg van het dijkenstelsel.
2 **De openheid van platen en slikken en het zichtbare microreliëf van kwelderwallen, oude geulen, kreken, slenken en prielen.**	Behouden van de openheid van de platen en slikken. Het zichtbaar houden en respecteren van het microreliëf van kwelderwallen, oude geulen, kreken, slenken en prielen.

Open en robuust landschap, gecompartimenteerd door dijken, ten zuiden van Dokkumer Nieuwe Zijlen

Monumentale sluizen bij Munnekezijl

Luchtfoto van het Lauwersmeer

Lauwersmeer, Zoutkamperril

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 Het contrast tussen het oude en het nieuwe land langs de Nieuwe Zee- of Buitendijk. De grilligheid van de zee die neemt en geeft, heeft er waarschijnlijk voor gezorgd dat dit gebied weinig grotere dorpen heeft opgeleverd. Het gebied bestaat voornamelijk uit verspreid liggende agrarische bebouwing en enkele dorpen.	Het behouden van contrast in schaal tussen het oude en het nieuwe land is gewenst. Respecteren en versterken van de compartimentering in het zuiden van het gebied, ontstaan door de aanleg van het dijkenstelsel.
4 Het reliëf langs de voormalige getijdenstroom het Dokkumer Grutdjip.	Zichtbaar houden van het reliëf van de bedding van de voormalige getijdenstroom het Dokkumer Grutdjip. Behouden en herstellen van de aanwezige waterstaatkundige werken.

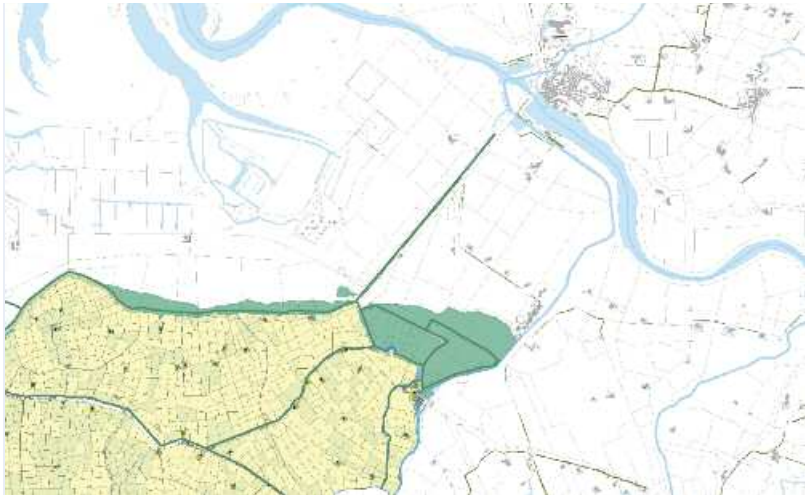

Bedijkingen 1832 (HISGIS-kaart)

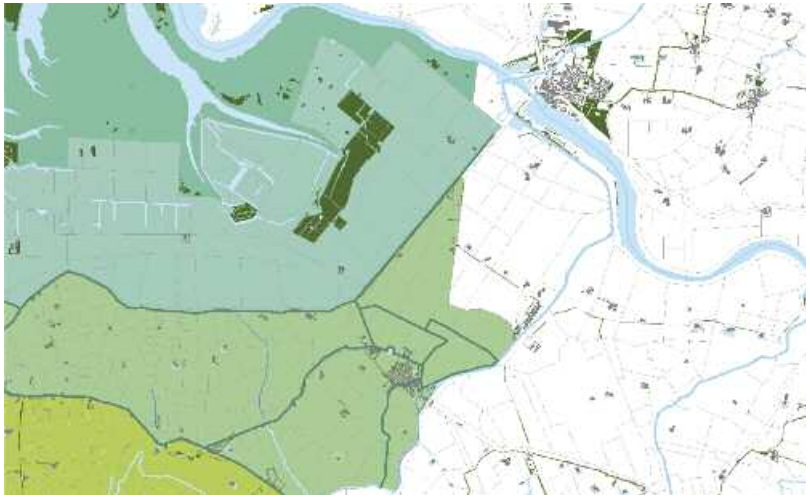

Bedijkingen: huidige situatie en verschillende landschapstypen

Reliëf langs de voormalige slenk van het Dokkumer Grutdjip

Dokkumer Nieuwe Zijlen

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 Het open en robuuste landschap met daarin groene puntverdichtingen, zoals dorpen en boerderijerven.	De maat en schaal van het landschap zijn door haar openheid met grote groene erven en dijken robuust van karakter. Het nagenoeg lege landschap (weinig bouwwerken) maakt het van belang bij nieuwe ontwikkelingen aan te sluiten op dit specifieke karakter, maat en schaal. Respecteren van de stedenbouwkundige structuur van de dorpen rond het Lauwersmeer, die is verbonden met het Lauwersmeer, de dijken en de zee.

Boerderijen in Kollumerland c.a.

Robuust, open landschap in het Lauwersmeergebied

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

8

Noordelijke Wouden

Terug naar inhoudsopgave

De Noordelijke Wouden, in het noordoosten van Fryslân, maken deel uit van de noordwestelijke uitloper van het Drents Plateau. Het gebied omvat gronden die boven en beneden NAP liggen, met een bodem die bestaat uit een basis van keileem, waarop tijdens de laatste ijstijd dekzand is afgezet. Het veen is heden ten dage verdwenen boven de 0-NAP-lijn, waardoor het zand boven de 0-NAP-lijn aan het oppervlak ligt. Beneden deze hoogte zijn de zandgronden meestal, onder invloed van oppervlaktewater, bedekt door klei, veen of een combinatie van beide. Zowel in deze lagere delen als op de hogere delen met een dekzanddek komt een sterk **microreliëf** voor. In deze tijd ontstonden ook de zogenoemde pingo's, de latere **pingoruïnes**, nu te herkennen als kleine meertjes die willekeurig in het landschap liggen. In de Noordelijke Wouden liggen naar verhouding veel **aardkundig waardevolle gebieden** met pingoruïnes en dobben, zie Verordening Romte Fryslân 2011. Doordat het dekzand plaatselijk opnieuw opwaaide, ontstonden hier vrij lage dekzandruggen en zandkoppen. Na de ijstijden stagneerde de natuurlijke afwatering, hetgeen geleid heeft tot **veenvorming** op grote schaal op lage en natte plekken van het plateau en in de **beekdalen**. Op sommige plaatsen groeide het **veen** door tot **hoogveen** om uiteindelijk ook de hogere delen te bedekken. In het zuiden van het gebied zijn in de middeleeuwen **leidijken** aangelegd om het water uit het hoogveengebied tegen te houden. De bemaling van de gebieden geschiedde met behulp van **molens, gemalen en Amerikaanse windmotoren**. Daar waar later hoogveen systematisch is gewonnen zijn stelsels van **veenwijken** gegraven, die grotendeel nog steeds aanwezig zijn. Het transport werd ook in de Noordelijke Wouden lange tijd vooral over het water geregeld. De **trekvaarten** zijn waterwegen die typerend zijn voor dit gebied. Aan deze trekvaarten werden de -nog deels bestaande- **zuivel-fabrieken** gebouwd. Later ontstonden er ook veel **wegen** door het gebied; zij vormden in de late middeleeuwen de as van de dorpen. Daarnaast is het gebied nu nog rijk aan zandwegen en halfverharde wegen. Veel van deze wegen zijn voormalige **kerkepaden** of halepaden. De beekdalen van de Ieën, de Lauwers en de Alde Ryd vormden de basis voor de lange **opstrekkende verkavelingslijnen** (begin rond 10de eeuw na Chr.). Op de hogere zandgronden, waar de sloten ontbraken, werden (na het verdwijnen van het veen) **houtwallen** de scheiding van de kavels; op de lager gelegen gronden, waar wel watervoerende sloten aanwezig waren, kwamen **elzensingels** langs de sloten tot ontwikkeling. In het gebied zijn (restanten van) **eendenkooien** aanwezig. In de middeleeuwen zijn **kloosters** en **kerken** opgericht en **stinzen, states en uithoven** gebouwd. Het gebied is rijk aan waardevolle archeologische terreinen. De nederzettingen met **boerderijplaatsen** hebben zich hier voornamelijk **lineair** ontwikkeld: de lineaire ontwikkeling van de boerderijplaatsen is de basis geweest voor de ontwikkeling van huidige **lineaire veenontginningsdorpen met een grillig verloop**. Rond de Burgumer Mar, dat in de ijstijd is ontstaan, is een viertal kleinschalige 'Friese' **essen (lessen)** tot ontwikkeling gekomen. Hier zijn de wegen kronkelig en de verkaveling onregelmatig; de bebouwing is in de kleine **Friese esdorpen** geconcentreerd, langs de kronkelige wegen gelegen of in het landschap verspreid. Op de wat hogere delen heeft zich begin 20ste eeuw, na de afgraving van het veen, een specifieke vorm van **heideontginning** ontwikkeld met kleinschalige perceeltjes en intensieve bebouwing bestaande uit verspreid gelegen, kleine woningen en **keuterboerderijen** (**heidedorpen**).
Op verschillende plaatsen is een aantal **landgoederen** en **bossen** aangelegd.
Daarnaast zijn er enkele **verveningsgebieden**, waar **verveningslinten en -dorpen** zijn ontstaan, zoals Drachtstercompagnie, met een strakke lineaire opbouw van bebouwing langs **vaart en wijk**. De lagere delen van de Noordelijke Wouden worden gekenmerkt door openheid, de beplanting is bijna afwezig en de bebouwing schaars. Deze open veenweidegebieden liggen beneden de 0-NAP-lijn en contrasteren sterk met het aangrenzende kleinschalige elzensingel- en houtwallenlandschap. De ontsluiting via instekende **miedwegen en vaarten** is kenmerkend. In de Noordelijke Wouden liggen **beschermde dorpsgezichten** (Kollum en Feankleaster) en **gebieden met bijzondere waarde**. (Willemstraat/Patrimoniumweg te Damwoude en Mûntsegroppe te Harkema).

Terug naar inhoudsopgave

Dykswallen rond Sumarreheide

Fries esdorp, Jistrum

Achterweg Jistrum, weg om de Ies

Mûntsegroppe bij Harkema, karakteristieke zeer kleinschalige bebouwing

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Noordelijke Wouden**

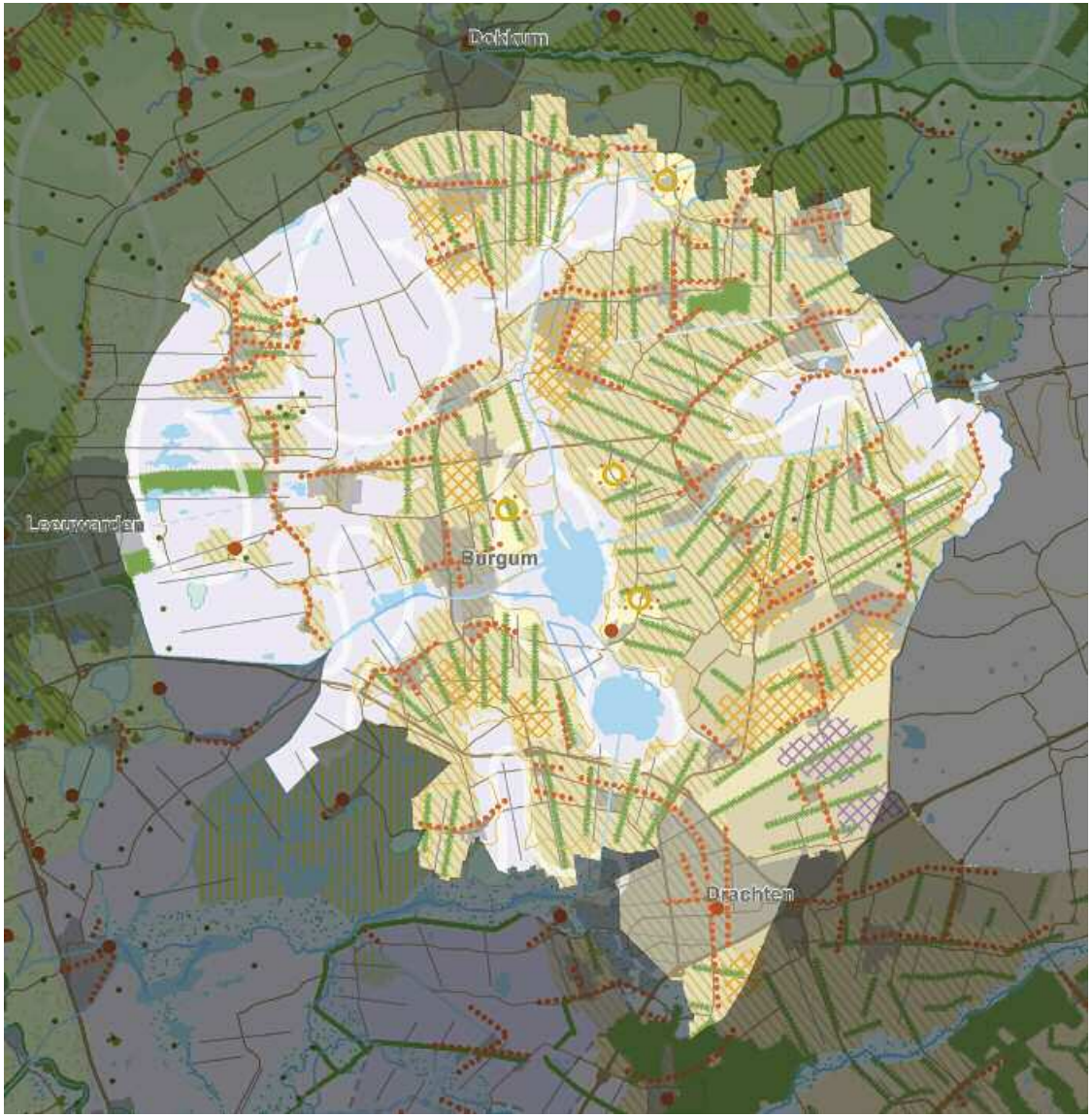

Terug naar inhoudsopgave

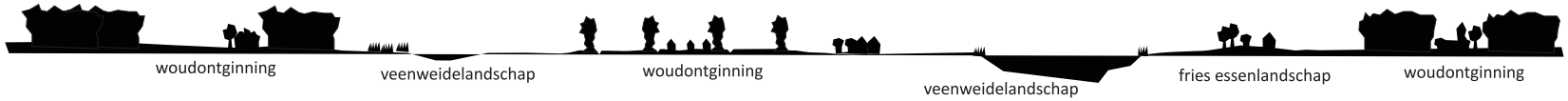

Wat is in de Noordelijke Wouden van provinciaal belang:

1 Kleinschaligheid van het gebied met hoge dichtheid aan opstrekkende percelen (richting aan het landschap gevend), grensbeplanting van houtwallen en elzensingels ('in' de slootrand) en een dicht netwerk van kleinschalige infrastructuur (zandpaden en sloten), veenontginningsdorpen met verspreide bebouwing of dun bebouwde linten met een grillig verloop. In en nabij de dorpskernen dichter bebouwde linten en buurten.

2 De overgang (contrast) van dichte, gerichte verkavelingsstructuren van elzensingels en houtwallen op de zandgronden naar het open veenweidegebied en het kleigebied.

3 De samenhang van historische wegen met bebouwingslinten en rijke schakeringen aan wegbeplanting in verschillende vormen: singels, bomen, hagen. Op een aantal locaties de bossen behorend bij landgoederen in samenhang met het landschap.

4 Een aantal plekken waarbij kleinschalige ontginningen nog herkenbaar gekoppeld zijn aan eenvoudige woningbouwvormen.

5 De Friese esgebieden rond de Burgumer Mar en Westergeest met de daarbij horende 'Friese' esdorpen met de kenmerkende, afwijkende structuur ten opzichte van omliggende, voornamelijke opstrekkende verkavelingen.

6 De herkenbaarheid en beleefbaarheid van het natuurlijke reliëf in de vorm van dekzandruggen, de vele pingoruïnes, vuursteenvindplaatsen en kleine stuifduinen in restanten van voormalige heidevelden.

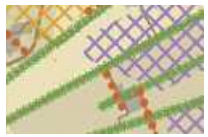

7 De karakteristieke langgerekte verkaveling- en bebouwingsstructuren van de hoogveenontginningsgebieden met bijbehorend watererfgoed (vaarten, wijken, bruggen).

8 Karakteristieke blokvormige structuren en verkavelingen met verspreide bebouwing in de heideontginningsgebieden.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 **Kleinschaligheid van het gebied met hoge dichtheid aan opstrekkende percelen (richting aan het landschap gevend) grensbeplanting van houtwallen en elzensingels ('in' de slootrand) en een dicht netwerk van kleinschalige infrastructuur (zandpaden en sloten), veenontginningsdorpen met verspreide bebouwing of dun bebouwde linten met een grillig verloop. In en nabij de dorpskernen dichter bebouwde linten en buurten.** De percelen hebben een specifieke lengte-breedteverhouding: 1:4-1:5.	**De houtwallen (dykswallen) bevinden zich op de hogere zandgronden en vormen samen een landschappelijke structuur die van belang is in stand te houden.** **De elzensingels bevinden zich voornamelijk langs de sloten en bepalen het huidige beeld van het gebied in samenhang met de verkaveling. Versterken en ontwikkelen van deze structuur van wegen en sloten is uitgangspunt.** **Het respecteren van de landschappelijk/stedenbouwkundige bebouwingsstructuren: lineaire structuren met een grillig verloop en groen profiel.** Benutten en van functie blijven voorzien van de kleinschalige infrastructuur van de vele zandwegen en sloten in het gebied, zoals bijvoorbeeld die rond de Friese esdorpen en in de heidontginningsdorpen (bijvoorbeeld Boelenslaan en Harkema.)
2 **De overgang (contrast) van dichte, gerichte verkavelingsstructuren van elzensingels en houtwallen op de zandgronden naar het open veenweidegebied en het kleigebied.** De zandgronden van de Noordelijke Wouden zijn de meest noordelijke uitlopers van het Drents plateau.	**Behouden en versterken van de geleidelijke overgang (dunner wordende singels) tussen twee contrasterende gebieden ter hoogte van de 0-NAP-lijn: de zeer besloten gebieden op de hogere zandruggen en de lager gelegen open veenweidegebieden**. Rekening houden met de kwetsbare overgang en mogelijke ontwikkelingen situeren buiten deze kwetsbare overgang; Zoveel mogelijk open houden van de beneden de 0-NAP-lijn gelegen gebieden en dus zeer selectief omgaan met opgaande beplanting (ook langs wegen).

Terug naar inhoudsopgave

Doorsnede van een tweezijdige elzensingel

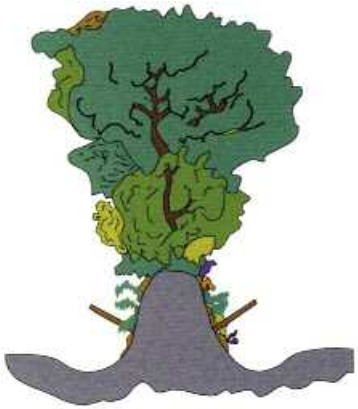

Doorsnede van een dykswal

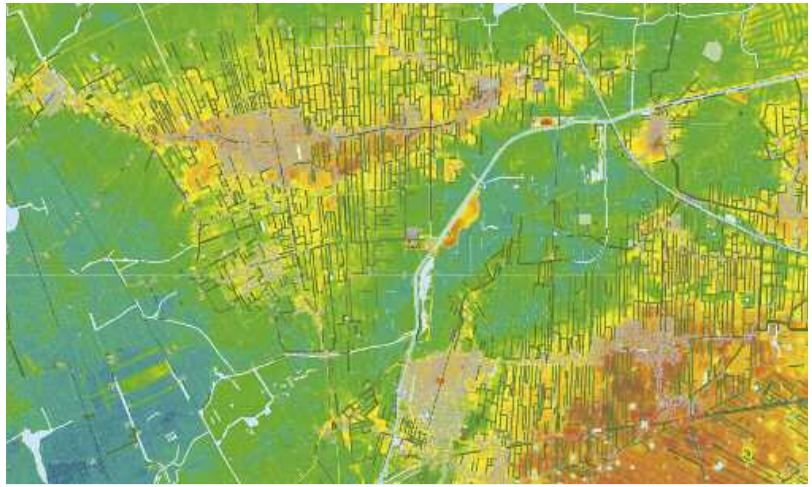

Overgangen van hoog naar laag en van beslotenheid (door o.a. dichte beplantingsstructuur) naar openheid, rond Damwâld (Hoogtekaart)

Overgang van open veenweidegebied naar besloten singelgebied, kijkend vanuit het zuiden richting Damwâld

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 De samenhang van historische wegen met bebouwingslinten en rijke schakeringen aan wegbeplanting in verschillende vormen: singels, bomen, hagen. Op een aantal locaties de bossen behorend bij landgoederen in samenhang met het landschap. De ligging van een landgoed, zijn interne structuur qua bebouwing en infrastructuur, open ruimtes, zichtlijnen en groene elementen (landgoederenbiotoop) hebben invloed op het landschap eromheen en andersom. Uitzicht over open velden, ligging aan water of bos als rugdekking maken dat de omgeving van het landgoed en het landgoed zelf een sterke verbintenis hebben (zie ook blz. 21, bij landgoederenbiotoop, onder genius loci).	**Landgoederenbiotoop respecteren, zie ook Top 10 onder nr.9. Behouden van de elementen die de samenhang zichtbaar maken tussen landschap en landgoed, zoals singels, bomen en hagen.** **De omgeving van het landgoed dient de visuele relatie te ondersteunen.** ■ De verbinding tussen de linten en het landschap versterken door het niet dicht te bouwen van openingen in het lint. Zo blijven de singels en houtwallen ook vanuit het bebouwingslint herkenbaar en beleefbaar. Nieuwe en historische bebouwing wordt op een evenwichtige wijze met elkaar verbonden (schaal/verhouding in maatvoering heel belangrijk). ■ Waar mogelijk de linten op de hogere zandgronden versterken door het herstellen of opnieuw aanbrengen van wegbeplanting. ■ Geen beplanting en bebouwing in de tussen de zandgronden gelegen lagere veenweidegebieden.
4 Een aantal plekken waarbij kleinschalige ontginningen nog herkenbaar gekoppeld zijn aan eenvoudige woningbouwvormen. De specifieke, kleinschalige landschappelijke en de cultuurhistorische elementen en structuren zijn nog goed herkenbaar en daarmee is de ontwikkelingsgeschiedenis in dit gebied nog leesbaar. Voorbeelden hiervan zijn de Willemstrjitte in Broeksterwâld (kleine heidehuisjes) en de Mûntsegroppe bij Harkema.	**Stimuleren van hedendaagse bestemmingen van de kleinschalige keuterboerderijen met bijbehorende erfindeling in deze specifieke landschappelijke omgeving, waarbij een duurzaam gebruik hand in hand gaat met behoud van de kleinschalige vorm.** **Respecteren van de kleinschaligheid, de eenvoud en de soberheid door nieuwe ontwikkelingen te laten meedoen in de maat en schaal van deze gebieden en bebouwingen.** **Uitbreiding van de huidige kleine woningen kan plaatsvinden mits de oorspronkelijke massa gerespecteerd wordt en de toegevoegde massa in verhouding staat tot de schaal van de oorspronkelijke.** **De ligging van deze bebouwing is qua structuur volgens een bepaald stramien en ritmiek opgebouwd. Bij nieuwbouw dient de structuur (stramien en ritmiek) tezamen met de infrastructuur en de erfindeling met bijbehorend groen gerespecteerd te worden**.

Terug naar inhoudsopgave

Samenhangen tussen bebouwing en landschappelijke elementen, Driezum

Bebouwing ten opzichte van landschappelijke elementen, Feankleaster

Voorbeeld van kleinschalige bebouwing Broeksterwoude, gemeente Dantumadiel

Kleinschalige bebouwing in Broeksterwoude volgens bepaald stramien en ritmiek (Luchtfoto 2012).

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 De Friese esgebieden rond de Burgumer Mar en Westergeest met de daarbij horende 'Friese' esdorpen met de kenmerkende, afwijkende structuur ten opzichte van omliggende, voornamelijk opstrekkende verkavelingen. De esstructuren rond de Burgumer Mar en die van Westergeest zijn bijzonder vanwege hun ligging in dit gebied met, overwegend, strokenverkaveling. De hoger gelegen bouwgronden en de lager gelegen weilanden en oeverlanden van het Burgumer Mar vormen een bijzondere ensemble waarvan het reliëf goed zichtbaar is.	**Respecteren van het reliëf in de esgebieden. Het reliëf is essentieel voor de beleving van de structuur , zie ook Top 10 onder nr. 6 en provinciaal belang Noordelijke Wouden onder nr. 6.** **Behoud van de afwijkende esstructuur, die wordt ondersteund door een onregelmatige verkaveling, verspreid geplaatste boerderijen, onregelmatig gelegen (zand)wegen rond de hogere bouwgronden (es).** **Vrij en open houden van es van verdere bebouwing, verbossing en behoud van onverharde wegen om en over de es**. Het respecteren van de unieke 'Friese' esdorpen en hun stedenbouwkundige structuur. Daarnaast is het belangrijk om de afwijkende structuur ten opzichte van de regelmatige opstrekkende verkaveling in de woudontginningen helder te houden door bochtige (zand)wegen te behouden en te versterken door begeleidende beplanting.
6 De herkenbaarheid en beleefbaarheid van het natuurlijke reliëf in de vorm van dekzandruggen, de vele pingoruïnes, vuursteenvindplaatsen en de kleine stuifduinen in restanten van voormalige heidevelden. Het gebied van de Noordelijke Wouden kenmerkt zich door een groot aantal pingoruïnes. De pingoruïnes zijn een bijzonder fenomeen dat zich manifesteert door kleine ronde waterpoelen door de verkaveling heen. In pingoruïnes is in de loop der tijd veel informatie over vegetatie opgeslagen (pollen en zaden) en nog steeds aanwezig, mits de pingoruïne niet is uitgegraven of anderszins verstoord. Deze informatie kan gebruikt worden om het klimaat dat tijdens de opvulling heerste en de invloed van de mens op zijn natuurlijke omgeving (bijvoorbeeld houtkap, akkerbouw) te reconstrueren.	**Het natuurlijke reliëf behouden: tegengaan van egalisatie in de gebieden van bijzondere aardkundige waarde met pingoruïnes (zie aardkundig waardevolle gebieden/bodembeschermingsgebieden, Verordening Romte Fryslân 2014).** **Buiten de bodembeschermingsgebieden: streven naar behoud van natuurlijk reliëf, zie ook Top 10 onder nr. 6 en provinciaal belang onder nr. 5 Noordelijke Wouden.** **De pingoruïnes leveren veel informatie over het toenmalige klimaat en de invloed van de mens op zijn natuurlijke omgeving. Het streven is om deze onzichtbare waarden zoveel mogelijk in de bodem (*in situ*) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven.** **Wanneer dit niet mogelijk is, dient het aan de hand van archeologisch onderzoek zo goed mogelijk gelezen te worden en boven de grond te worden bewaard *(ex situ)*. Zie www.fryslan.nl/famke.**

Terug naar inhoudsopgave

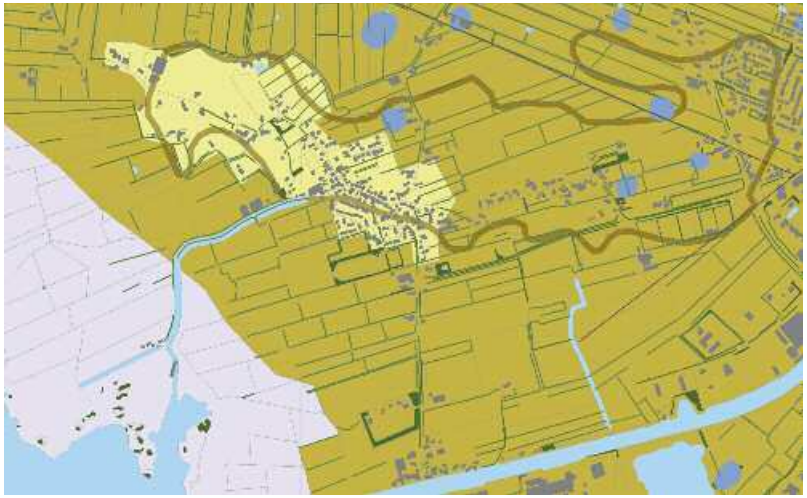

Es bij Jistrum

Verspreide boerderijen, Jistrum

Pingoruïnes tussen Oudwoude en Twijzel

Pingoruïne aan westzijde van Burgum

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
7 De karakteristieke langgerekte verkaveling- en bebouwingsstructuren van de hoogveenontginningsgebieden met bijbehorend watererfgoed (vaarten, wijken, bruggen). De hoogveenontginningen (zoals rond Drachtstercompagnie) worden gekenmerkt door een fijnmazige structuur van wijken die haaks op de vaarten lagen, waardoor zeer langgerekte, smalle, maar wel gecompartimenteerde percelen ontstonden. In tegenstelling tot de hoogveenontginningen in de Zuidelijke Wouden staan langs de wijken van de hoogveenontginningen in de Noordelijke Wouden wel singels.	**Versterken en herkenbaar houden van het eigen karakter van de hoogveenontginningen:** **de langgerekte verkavelingsstructuur en de langgerekte bebouwings- en beplantingsstructuren.** **De samenhang tussen de waterstructuren en de bebouwingsstructuur en bebouwingstypen zichtbaar houden.** **Behoud van aan het water gerelateerde bouwobjecten zoals sluizen, sluiswachterwoningen en bruggen.** **De aanwezige singels respecteren en indien nodig versterken.**
8 Karakteristieke blokvormige structuren en verkavelingen met verspreide bebouwing in de heideontginningsgebieden. Karakteristiek voor veel heidedorpen is een losse, ruim opgezette en 'open' structuur die ook nu nog goed herkenbaar is in de totale dorpsstructuur.	Bij ontwikkelingen de karakteristieke losse en ruim opgezette dorpsstructuur van de heidedorpen behouden en indien wenselijk versterken; dus voorkomen van compacte verkavelingsstructuren of verdichtingen ter plaatse van de nog aanwezige heidestructuren en bij de dorpen.

Terug naar inhoudsopgave

Singelsstructuren bij Drachtstercompagnie rond 1930

Langerekte verkaveling met singels langs de kavels bij Drachtstercompagnie

Heidedorp Harkema – Opeinde rond 1930

Heidedorp Harkema, huidige situatie: verspreide, willekeurig geordende bebouwing (Luchtfoto 2012)

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

9

Merengebied

Terug naar inhoudsopgave

Het zuidwestelijk gelegen Merengebied ligt min of meer ingeklemd tussen de hoger gelegen gebieden Gaasterlân, de veengebieden (van het Laagveengebied) en de zeekleigebieden. Het Merengebied wordt gekenmerkt door de vele grote en kleinere **meren en vaarten.** Om de meren heen, ligt een uitgestrekt laagveengebied, dat vanaf de 10de eeuw is ontgonnen. Als gevolg van deze ontginningen begon het gebied aanzienlijk te dalen. Door hoge waterstanden en harde wind zijn toen hele stukken land weggeslagen en de meren ontstaan. Ook de turf- en zoutwinning hebben, door de hierna ontstane bodemdaling, aan de vorming van de meren bijgedragen. De ontginning heeft geleid tot grootschalige, regelmatige opstrekkende **verkaveling,** waarvan de richting loodrecht is op de veenrand en de veenstromen.
Door het risico van overstromingen en vloedinbraken is dit gebied, behalve in de middeleeuwen, altijd schaars bewoond geweest. In het veengebied lagen de oude boerderijplaatsen verspreid of, en minder vaak, als kleine linten in het open landschap. Door de wateroverlast is een aantal hier ontstane **veenontginningsdorpen** in de loop der tijd naar veiligere gronden opgeschoven. Ten gevolge van erosie door wind en water en plaatselijk door zout- en turfwinning zijn de meren in de loop der tijd soms groter geworden en zijn hierdoor nederzettingen zelfs verdwenen. Om de wateroverlast door stuwing vanuit het westen tegen te gaan, is vanaf de 13de eeuw een systeem van **hemdijken** aangelegd.
In de noordwestelijke rand van het Merengebied -een smalle, laag gelegen zone van klei-op-veen, dat zich in zijn totale lengte van Stavoren tot aan Rinsumageest uitstrekt- ligt een systeem van **ringvaarten** en hemdijken.

De **boerderijplaatsen** lagen hier verspreid langs dijken en wegen, samen met enkele **veenontginngsdorpen** die in veel gevallen een ontwikkeling hebben doorgemaakt langs een vaart en/of meeroever. Deze op het water gerichte dorpen aan vaarten en meeroevers worden tegenwoordig beschouwd als de “waterfronten” van Fryslân, dankzij de in dit gebied sterk aanwezige waterrecreatie. De bebouwing van deze veelal **lineaire veenontginningsdorpen** aan vaarten en oevers lag vaak loodrecht op de richting van de opstrekkende verkaveling. In deze zone ligt overwegend onregelmatige blokverkaveling met kleinere stukken onregelmatige, kleinschalige opstrekkende verkaveling.
Van oorsprong liggen in het Merengebied weinig **wegen**: het gebied was vanuit de hogere delen (terpengebied) aan de randen ontsloten en in het gebied zelf vormde het water, met **vaarten, mied- en opvaarten en kanalen** tot aan de 19de eeuw de belangrijkste verbinding.
De oudste wegen dateren uit de 17de eeuw, maar de eerste ‘echte’ weg stamt uit de tweede helft van de 19de eeuw: het is de weg tussen Sneek en Lemmer, een kaarsrechte verbinding die de verkavelingstructuur geheel doorsnijdt. Begin 20ste eeuw is het gebied ook door **trambanen** -met bijbehorende (stations)gebouwen- ontsloten.
In het gebied zijn er, relatief gesproken, weinig kerken en vele **klokkenstoelen**, een indicatie van het ontbreken in deze streek van kapitaalkrachtige kerkelijke gemeenten. Ook zijn er verschillende **zuivelfabrieken** aanwezig.
In het gebied liggen de **beschermde dorpsgezichten** Heech, Langweer en Woudsend.
De recreatie speelt een grote rol in het Merengebied en heeft in de laatste decennia geleid tot de aanleg en het heropenen van vaarverbindingen en de bouw van aan de recreatie gerelateerde bebouwing en voorzieningen, zoals recreatiewoningen, hotels en (jacht)havens.

Terug naar inhoudsopgave

IJlst

Zicht op IJlst vanuit Nijesyl

Skûtsjesilen

Gemaal bij Hissemar

Terug naar inhoudsopgave

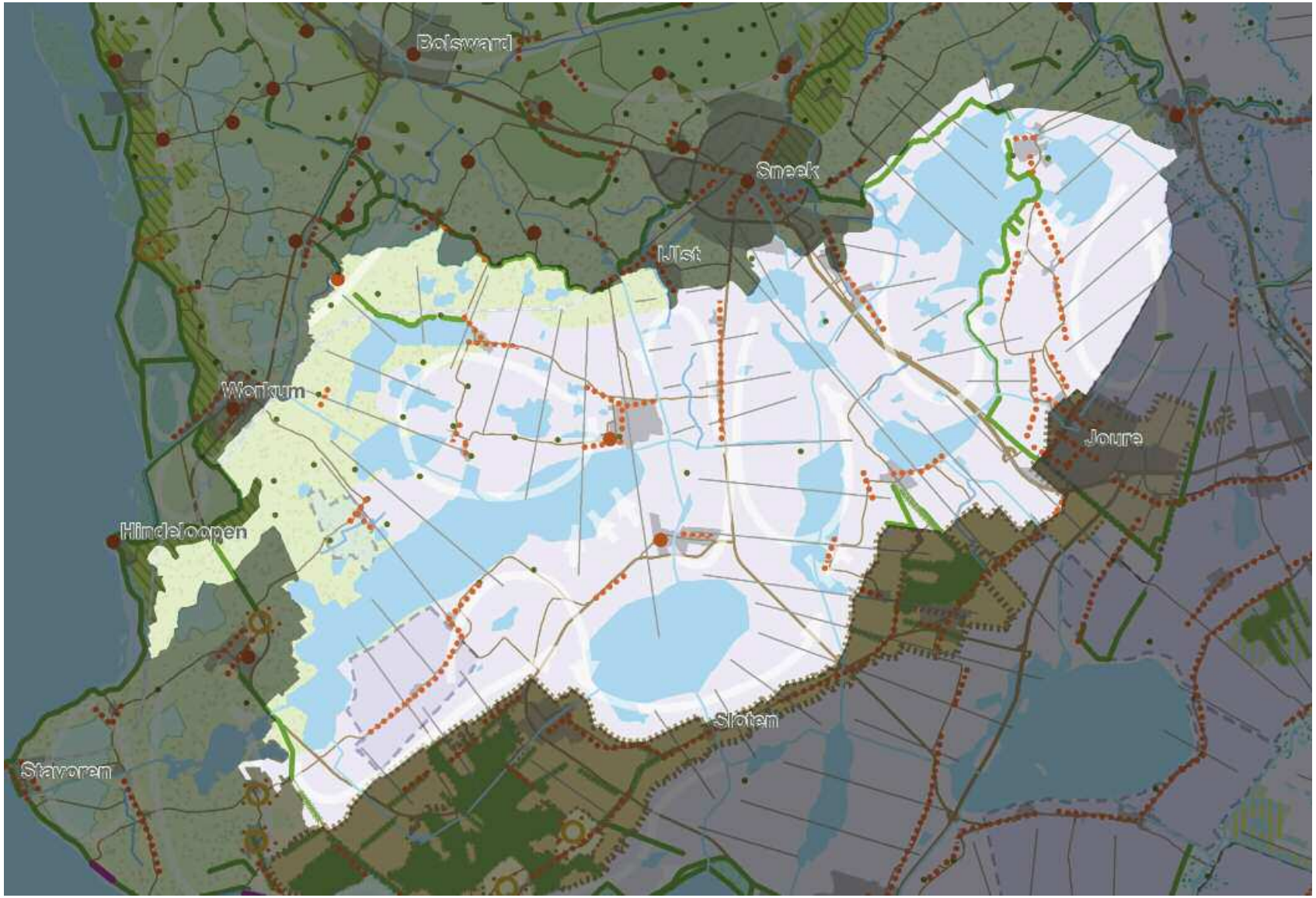

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Merengebied van provinciaal belang:

1 Grootschalige open watervlaktes met open oevers.

2 Grootschalige openheid in de veenweidegebieden met opstrekkende verkaveling.

3 De relatie van de bebouwing(slinten) met het water, de verkaveling en het omliggende landschap.

4 De verkaveling die vanaf de klei doorloopt in opstrekkende lijnen naar het veengebied.

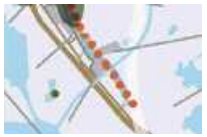

5 Stelsel van waterverbindingen (meren, vaarten en kanalen) en dijken.

6 Patroon van hemdijken en slaperdijken.

7 Nederzettingen met een sterke relatie met het water en het omliggende landschap.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 Grootschalige open watervlaktes met open oevers.	**De openheid van de meeroevers in relatie tot de grootschalige open watervlaktes behouden.** **Toegankelijkheid en openbaarheid van de oevers behouden en, voor zover het mogelijk is, terugbrengen.** Toekomstige (watersport)ontwikkelingen en voorzieningen zoveel mogelijk aansluiten bij de bestaande historische watersportkernen; bij deze ontwikkelingen wordt gestreefd naar behoud en gebruik van eigen identiteit. Nieuw en oud versterken elkaar en concurreren niet met elkaar. **Bij ontwikkelingen gebruikmaken van de richtlijnen voor ruimtelijke kwaliteit, die opgenomen zijn in de Bouwstenen Friese Merenproject 2010**
2 Grootschalige openheid in de veenweidegebieden met opstrekkende verkaveling. Het Merengebied kent een zeer grote openheid en grootschaligheid, waardoor vergezichten van tientallen kilometers ontstaan.	**De openheid van het landschap behouden en versterken door groei van bomen en struiken (met name in de oevers van de meren) tegen te gaan. Boerenerven daarentegen, die zich in de grootschalige openheid bevinden, dienen als puntverdichtingen beplant te worden om het erf te markeren. Bosontwikkeling in het Merengebied is ongewenst. Zo weinig mogelijk beplanting langs (provinciale) wegen.**

Terug naar inhoudsopgave

Openbare oevers, Heech

Opstrekkende verkaveling, Spannenburg

Verbossing aan de meeroevers, Sleattemer Mar

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 De relatie van de bebouwing(slinten) met het water, de verkaveling en het omliggende landschap. Overwegend lineaire dorpen (langs wegen, vaarten, meer-oevers en dijken) hebben zich overwegend haaks op de opstrekkende verkaveling ontwikkeld, waarbij de te behouden ruimte tussen de bebouwde percelen voor verankering in het landschap zorgt.	**Ruimte tussen de open percelen in het dorp behouden en indien mogelijk en wenselijk versterken.** **Handhaven en verder ontwikkelen van de de loop- en zichtlijnen (openheid) tussen de bebouwingslinten en het open water.** **Versterken van de waterfronten en openbare oevers langs vaarten en meren en de bijbehorende gerichtheid op het water van bebouwing en openbare ruimte.** De ruimte tussen de bebouwde percelen is een voorwaarde voor het voortbestaan van de relatie tussen dorp en omgeving (landschap+wateroppervlak). Hiermee wordt ook 'lucht' in dorp en stad behouden
4 De verkaveling die vanaf de klei doorloopt in opstrek-kende lijnen naar het veengebied. Opstrekkende verkaveling als lange lijnen, veelal vanaf his-torische waterlopen op de overgang van klei naar veen. De meeste meren in Fryslân zijn ontstaan na de vervening door afslag van het resterende veen. De verkavelingsrich-ting loopt in veel gevallen dwars over de huidige meren door naar de volgende oever, omdat de meeste meren in Fryslân ontstaan zijn na de ontginning.	**Bij ruimtelijke ontwikkelingen de verkavelingsstructuur als onderlegger gebruiken.** **Het watererfgoed in de vorm van historische waterlopen, oude sluisjes, gemalen, molens, kades en bruggen maakt onderdeel uit van de ontginningsbasis en de verkavelingsstructuur. Om deze reden is het van belang deze te behouden en waar mogelijk beter zichtbaar te maken (dus, bijvoorbeeld, niet laten inkapselen met begroeiing).** Bij schaalvergroting in de landbouw, natuurontwikkeling en inrichting ten behoeve van waterbeheer zoveel mogelijk rekening houden met de oorspronkelijke verkavelingsrichting en de lange lijnen van opstrek.

Terherne te midden van het water

Relatie tussen bebouwing en het water, IJlst

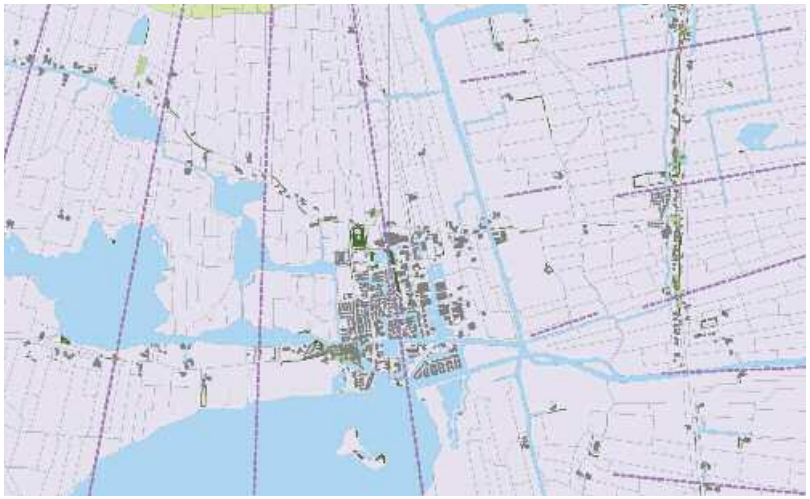

Verkavelingsrichtingen, Heech

Watererfgoed, sluis Terherne

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 Stelsel van waterverbindingen (meren, vaarten en kanalen) en dijken.	**Het waterstelsel is zeer karakteristiek voor Fryslân als waterprovincie en dient om die reden behouden te worden. Beleefbaarheid en bevaarbaarheid zijn daarbij aandachtspunten.** Bij ontwikkelingen benutten van het bestaande waterstelsel. Uitbreiding en versterking van het waterstelsel is goed, mits het bestaande niet onbruikbaar wordt gemaakt. Voorkomen van het uit gebruik of onherkenbaar raken van verbindende vaarwegen. (Vaarwegenhistorie, zie www.fryslan.nl/chk)
6 Patroon van hemdijken en slaperdijken.	**De dijken zijn zeer bepalend en illustratief voor de ontwikkeling van de provincie en daarom dienen ze behouden te blijven.** **Bij ontwikkelingen wordt het gebruik van de dijk ondersteund. Bij dijkonderhoud wordt gezorgd dat de karakteristieken van het dijklichaam behouden worden (zie ook Top 10 onder 5, 'dijkbiotoop', en Verordening Romte, juni 2011).**

Samenhangen tussen bebouwing en (water)infrastructuur (CHK2)

Stelsel van waterverbindingen, Morra

Pikedyk, hemdijk ten zuidwesten van Sneek

Binnenpolderdijken rond Blauhûs en Westhem

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
7 Nederzettingen met een sterke relatie met het water en het omliggende landschap. De veenontginningsdorpen hebben zich vaak haaks op de verkaveling ontwikkeld. Vele dorpen kennen een ontwikkeling langs vaarten en meeroevers. Door de gerichtheid op het water en de openbare oevers is er een duidelijke relatie met het water. De open ruimte tussen de bebouwing en open ruimtes in de dorpen zorgen voor verankering in het landschap.	**Deze dorpen en steden zijn zeer typerend voor de watergebieden van Fryslân. In het geval van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in of bij dorpen en steden dient gebruik te worden gemaakt van de 'bouwstenen voor waterfronten en toegangspoorten',** (zie Bouwstenen Friese Merenproject 2010). Waardevolle open dorpsruimtes en de open ruimtes tussen percelen en bebouwing zijn voorwaarden voor het voortbestaan van de relatie tussen dorp en omgeving (landschap + wateroppervlak). Hiermeer wordt ook 'lucht' in dorp en stad behouden.

Balk

De waterpoort in Sneek

Waardevolle open ruimten in steden en dorpen (Fierljepschans te IJlst)

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

10

IJsselmeergebied

Terug naar inhoudsopgave

Het IJsselmeergebied is als gebiedsnaam ontstaan in 1932, na de voltooiing van de Afsluitdijk, waarmee de Zuiderzee werd afgesloten van de Waddenzee en de Noordzee. Het IJsselmeergebied meet een oppervlakte van 113.000 ha. en omvat de watervlakte van de voormalige Zuiderzee, een zone van platen en slikken en een langgerekte zone van zeepolders bestaande uit zand, klei en zandige klei. Met de aanleg van de Afsluitdijk verdwenen eb en vloed: hierdoor kwamen zandplaten deels boven water te liggen en ontstonden er op een aantal plaatsen gradiënten van hogere gronden, via moerassen naar ondiepe oeverzones (platen en slikken). Buitendijks, tussen de IJsselmeerdijk en het open water ligt land waar er bijna geen wegen zijn. De aanwezige sloten en poelen zijn sterk verweven met het IJsselmeerwater. Tegenwoordig zijn delen van het gebied, met name buitendijks, natuurreservaten geworden.
Vóór de afsluiting van de Zuiderzee was er steeds aanslibbing en erosie langs de kustlijn: de relatief jonge **kwelderwal** die hier langs ligt (tegen het deelgebied Westergo aan), is in de middeleeuwen gevormd doordat klei en zand door de Zuiderzee zijn afgezet. Langs de zuidkust, ten zuiden van Gaasterlân, zijn **kliffen** ontstaan: tot de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 heeft de zee steeds stukken land weggeslagen en door de werking van de zee op de keileem zijn erosieplekken ontstaan en steile hellingen van keileem (het Roode Klif is een tien meter hoog erosie-restant). Het klifkarakter is door werkzaamheden en betreding langzamerhand glooiend geworden. De Kliffen zijn een **aardkundig waardevol gebied**, zie Verordening Romte Fryslân 2014.

Aan de Zuiderzee is een aantal **handelsnederzettingen** ontstaan: door de ligging aan de zee waren scheepvaart, handel en transport over water belangrijke ontwikkelingen voor de stedelijke kernen en de havens aan de kust en dicht bij de kust. Van belang waren zowel de handel met Engeland, de Duitse Hanzesteden en de Oostzeehavens, als ook de bedrijvigheid die met de turfwinning in de nabijgelegen laagveengebieden te maken had. Getuige van deze bedrijvigheid zijn de **havens** en de vele **waterstaatskundige bouwwerken,** als zeeweringen, bruggen, sluizen, molens en gemalen, die hiermee verband houden. In dit gebied ligt een Wereld Erfgoed monument: het Woudagemaal te Tacozijl. De Afsluitdijk vormt met zijn strakke dijklichaam, de sluizencomplexen en de militaire **verdedigingswerken** te Kornwerderzand **(beschermd gebied en afzonderlijk beschermde onderdelen)** een monumentaal complex en is een uiting van de utilitaire waterbouwkunde uit de beginjaren van de vorige eeuw. Het hele gebied van het IJsselmeer wordt aan de landzijde afgeschermd door **zeedijken**, waarvan de ca. 5 meter hoge IJsselmeerdijk één van de meest prominente is.
Het gebied was van oudsher voornamelijk voor de dag**recreatie** interessant (Zuiderzeetoerisme): voorzieningen bij Hindeloopen (**beschermd stadsgezicht**), Molkwerum en Makkum getuigen hiervan. Later is dit uitgebreid en zijn nieuwe recreatiegebieden aangelegd, waaronder bij de Hoalle Poarte te Makkum en It Soal te Workum. De nieuwe gerealiseerde gebouwen zoals recreatiewoningen, badpaviljoens en hotels, liggen op afstand van dorp en stad, gebundeld op enkele plekken langs de IJsselmeerkust. Hierdoor vervullen zij een bescheiden rol en zijn de dijken en de waterlijn dominant. Een markant voorbeeld van een paviljoen is het tegen de dijk aangelegen badpaviljoen ten zuiden van Hindeloopen. Ook hebben zich nieuwe bedrijven ontwikkeld als zeilmakerijen en (nieuwe) scheep- en jachtwerven.

Terug naar inhoudsopgave

Zuiderfennenspolder

IJsselmeer

Woudagemaal te Tacozijl

Vissershaventje, Laaksum

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het IJsselmeergebied van provinciaal belang:

1 De historische kuststeden, vlecken en dorpen, zoals Hindeloopen, Stavoren, Workum en Makkum, vormen samen met Harlingen de poorten van Fryslân aan grootschalig open water en naar het binnenwater en het binnenland. Door hun karakteristieke, herkenbare silhouet met de samenhangende kleinschalige, lage bebouwing en de aan de haven gerelateerde bouwwerken vormen deze oude handelsteden met haven van oudsher de oriëntatiepunten langs de kust.

2 Het grote, open watervlak van het IJsselmeer tegen het lange groene lint van de IJsselmeerdijk die de vlakte van het water begrenst en de havens met bijbehorende kunstwerken zoals dammen, sluizen, kribben, havens, boeien, bakens en havenlichten. Bijzonder hierbij is het Woudagemaal (werelderfgoed) en de omgeving daarvan.

3 De Afsluitdijk als strakke, lineaire scheiding tussen twee grote, open watervlakten met de daaraan en erop gelegen waterstaatkundige en militaire werken.

4 Het aardkundige verschijnsel van de kliffen, dat een markante scheiding vormt tussen de open vlakte van het IJsselmeer en het glooiende landschap van Gaasterlân.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 **De historische kuststeden, vlecken (grotere dorpen met marktrechten) en dorpen, zoals Hindeloopen, Stavoren, Workum en Makkum, vormen samen met Harlingen de poorten van Fryslân aan grootschalig open water en naar het binnenwater en het binnenland. Door hun karakteristieke, herkenbare silhouet, met de samenhangende kleinschalige, lage bebouwing en de aan de haven gerelateerde bouwwerken vormen deze oude handelsteden met haven van oudsher de oriëntatiepunten langs de kust.** De maritieme historie van Fryslân en de erfenis van haar maritieme verleden komen in de steden aan de voormalige Zuiderzee volop tot uitdrukking. Het silhouet van de dorpen en de steden wordt gekenmerkt door de kerktoren en de daaromheen gelegen lage, uniforme bebouwing.	**De overgangen tussen kuststeden en de (groene) dijk scherp houden door het silhouet van de steden en dorpen in zijn karakteristieke vorm en onderdelen te behouden en dus bij nieuwe ontwikkelingen respect te hebben voor bestaande oriëntatiepunten, zichtlijnen, bouwhoogte en kleurgebruik.** **Versterken en/of behouden van de eigen identiteit van de verschillende historische kuststeden, waarbij de karakteristieke, kleinschalige bebouwing een essentiële rol inneemt in het herkenbaar houden en maken van het maritieme verleden.** **Het verschil tussen het karakter van het land en het open watervlak helder houden: vrijhouden van het open water langs de dorpen en steden langs de kust en handhaven van de scherpe overgang van stad naar dijk en naar water.** Dorpen (als bijvoorbeeld Laaksum en Gaast) zijn buitengewoon kleinschalig , zeldzaam en kwetsbaar. De gewenste ontwikkelingsrichting is behoud van de kleinschaligheid met waar mogelijk hergebruik van historische kleinschalige bebouwing en behoud of versterking van het contact met het IJsselmeer. Versterken en eventueel terugbrengen van de interne waterstructuur; het terugbrengen van een interne waterstructuur uitsluitend indien dit ten goede komt van de herkenbaarheid van de karakteristieken, van de waarde van het gebied en zijn functionaliteit. **Bij de eventuele aanleg van nieuwe recreatievoorzieningen: deze op afstand en los van de stads- en dorpsstructuren houden en met een goede inbedding en aansluiting op het landschap. Bijzondere aandacht schenken aan maat en schaal van de voorzieningen: de omvang van de nieuwe voorziening dient in verhouding te staan tot de omvang van de bestaande (landschappelijke) structuren.**
2 **Het grote, open watervlak van het IJsselmeer tegen het lange groene lint van de IJsselmeerdijk, die de vlakte van het water begrenst en de havens met bijbehorende kunstwerken, zoals dammen, sluizen, kribben, boeien, bakens en havenlichten. Bijzonder hierbij is het Woudagemaal (werelderfgoed) en de omgeving daarvan.**	**De oude kustzone in direct contact houden met de voormalige Zuiderzee, waarbij het groene dijklichaam vrijgehouden dient te blijven van bebouwing en/of beplanting. Ontwikkelingen die dit contact verstoren op de dijk of aan de kust zijn ongewenst. Eventuele versterking, waar nodig, van het karakter van het dijklichaam (groen, strak en leeg) is gewenst. De monumentale elementen en hun context dienen te worden gerespecteerd en bij ontwikkelingen dient een afweging te worden gemaakt na een gedegen analyse waar de monumentale/cultuurhistorisch waardevolle aspecten een sleutelrol spelen.** Bij ontwikkelingen aan de kust of in het water ervoor zorgen dat de helderheid van de verschillende gebiedsonderdelen in stand gehouden wordt. Bij ontwikkelingen in de havens dient respect te zijn voor de bestaande (monumentale) havenonderdelen.

Terug naar inhoudsopgave

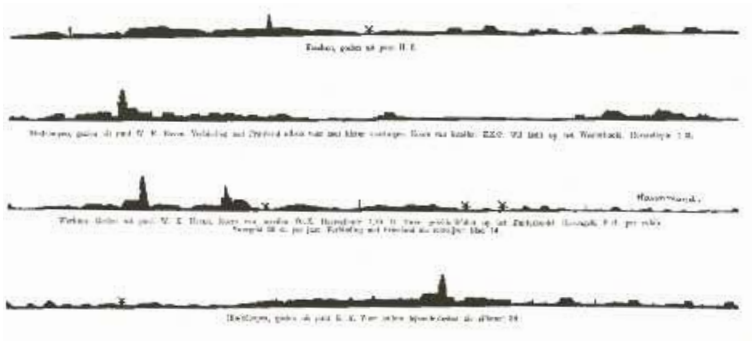

Silhouetten van Hindeloopen uit 'Zuiderzeesilhouetten'

Het landschappelijke beeld vanaf de dijk bij Gaast, kijkend richting de Kooiwaard

Zicht op Makkum vanaf het IJsselmeer

Bakens bij Stavoren

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 De Afsluitdijk als strakke lineaire scheiding tussen twee grote, open watervlakten met de daaraan en op gelegen waterstaatskundige en militaire werken.	**Behouden van het lineaire karakter als een heldere streep tussen de watervlakten van de Waddenzee en het IJsselmeer. Ontwikkelingen op of aan de dijk moeten het lineaire karakter niet aantasten, omdat de dijk in haar eigen vorm sterk is. Essentiële punten:** ■ **Behouden van de uitstraling van een hoofdzakelijk groene grasdijk over de gehele lengte ervan** ■ **Eventuele ontwikkelingen laten aansluiten bij de knopen (Kornwerderzand en Breezanddijk), waarbij concentratie uitgangspunt is.** ■ **Voorkeur voor concentratie van primair waterstaatskundige elementen aan of op de dijk, maar qua verhoudingen ondergeschikt aan de dijk** ■ **Het is van belang om de massa van eventuele nieuwe bouwwerken in verhouding te brengen met de reeds bestaande ruimte-massaverhoudingen van de dijk** ■ **Nieuwe bebouwing die qua functie geen directe relatie heeft met de dijk is in principe niet gewenst.**
4 Het aardkundige verschijnsel van de kliffen, dat een markante scheiding vormt tussen de open vlakte van het IJsselmeer en het glooiende landschap van Gaasterlân. De kliffen zijn een tastbare en illustratieve uitbeelding van de ontstaansgeschiedenis van het gebied.	**Ingrepen in de klifkusten zelf zijn niet wenselijk. Dat betekent concreet dat geen delen uit de klif moeten worden gehaald of bebouwd, ook niet in de nabijheid van de klif.** **Het contrast tussen de grootschalige open watervlakte van het IJsselmeer en de klifkust en het glooiende landschap van Gaasterlân dient helder gehouden te worden door op strategische punten van de kust het directe contact van de klif (en achterland) met het grootschalige open water te behouden.** **In de bestaande rietzones dient verruiging en verbossing te worden voorkomen.** Bij eventuele ruimtelijke en/of recreatieve ontwikkelingen dient het karakter van de kliffen niet te worden vertroebeld of teniet gedaan. Hierbij is het belangrijk de overgang van geaccidenteerd landschap naar grootschalige, open watervlakte beleefbaar en afleesbaar te houden.

Terug naar inhoudsopgave

Zicht op de vloedkom te Kornwerderzand

De Afsluitdijk als strakke, lineaire scheiding tussen het IJsselmeer en de Waddenzee

Mirnserklif

Klifkust aan het IJsselmeer

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

11

Gaasterlân

Terug naar inhoudsopgave

De naam Gaasterlân komt van het Friese woord voor de zandige hoogten (keileemhoogten), de 'gaasten'. Deze zijn bij de uitbreiding van het landijs in de voorlaatste ijstijd opgestuwd tot hoogtes van, plaatselijk, twaalf meter boven NAP. In deze periode lag ter hoogte van Gaasterlân het uiteinde van een kolossale landijstong die grond (keileem) voor zich uitschoof. De bedding van deze landijstong is nog zichtbaar op hoogtekaarten. Het centrale deel van Gaasterlân heeft de vorm van een licht gekantelde schotel waarvan de zuidrand hoger is gelegen (+/- 12,5 +NAP) dan de noordrand (+/- 3,5 +NAP). Vanwege deze (noord)westelijk gerichte helling van het terrein vindt de afwatering plaats naar het noordwesten en via de Luts naar de Sleattemer Mar in het noordoosten. Dit vormt een systeem van **vaarten, opvaarten** en **meertjes**.

De gaasten bestaan grotendeels uit **keileemruggen** en **dekzand.** De keileemruggen zijn in de latere ijstijd door zandverstuivingen afgevlakt en is het centrale deel tussen de ruggen opgevuld met dekzand.

Het deelgebied Gaasterlân bestaat uit een gebied van **klei-op-veen** in het westen en, oostelijk hiervan, uit een langgerekt gebied van **stuwwallen en** een aantal **gaasten**. Het **macroreliëf** van dit gebied is uniek in Fryslân, zo ook het contrast hiervan met de erom heen liggende vlakke meren-, laagveen- en kleigebieden en de overgangszones daartussen. De hoogste delen van de keileemruggen werden vanaf de middeleeuwen bewerkt als bouwland. Dit bouwland werd vervolgens bemest en opgehoogd met heideplaggen en dierlijke mest, waardoor een karakteristieke esstructuur ontstond, de Friese es. Langs de zuidkust van Gaasterlân zijn **kliffen** ontstaan: tot de afsluiting van de Zuiderzee in 1932 heeft de zee steeds stukken land weggevreten en door de werking van de zee op de keileem zijn erosieplekken ontstaan en steile hellingen van keileem (het Roode Klif is een tien meter hoge erosie-restant).

In de laagste delen van Gaasterlân rondom Koudum en Warns heeft vanaf de prehistorie **veenvorming** plaatsgevonden, deels weer afgedekt met een laag **zeeklei.** Waar nu het IJsselmeer ligt, was het gebied waarschijnlijk al vanaf de 10de of 11de eeuw in cultuur gebracht en bewoond. De kustzone rondom Stavoren wordt overigens tot het IJsselmeergebied gerekend. Rond Koudum en Warns bevinden zich **droogmakerijen**, een aantal kleinere meren dat al in de 16de en 17de eeuw is ingepolderd.

In het stuwwallengebied is de **verkaveling** divers en blokvormig, afgewisseld met opstrekkende verkaveling.

In het klei-op-veen gebied is er onregelmatige blokverkaveling en eveneens opstrekkende verkaveling. In het gebied zijn (restanten van) **eendenkooien** aanwezig. De oude **boerderijplaatsen** liggen op de smalle hogere ruggen als linten en op de bredere ruggen verspreid.

De bewoning heeft zich ontwikkeld tot wat we **Friese es-** en **gaastdorpen** noemen. Deze dorpen kennen **lintbebouwing** op de smalle ruggen en meer verspreide bebouwing of onregelmatiger linten op bredere ruggen. Hier en daar zijn karakteristieken te herkennen die doen denken aan Drentse esdorpen, zoals de bebouwing aan de rand van de es en enkele brinkachtige ruimtes. Het centrale plateau is vrijwel onbebouwd gebleven. In het gebied zijn er **stinzen(terreinen)** aanwezig.

Vanaf de 17de tot en met de 20ste eeuw zijn **landgoederen** ontwikkeld en **bossen** aangelegd. De variatie aan beplanting is groot**:** veel naald- en loofbos, afgewisseld met lanen van eik, beuk en robinia; hout- en tuunwallen bevinden zich op de randen van het plateau, beplanting rond erven. De aanleg van de bossen heeft de houthandel sterk gestimuleerd. Ook was de boterhandel eind 19de eeuw zeer levendig. De opkomst van de **zuivelfabrieken** heeft deze handel doen verzwakken.

De opkomst van de recreatie begin 20ste eeuw heeft ook in dit gebied, waarin zowel bos als water voorkomen, het toerisme sterk doen ontwikkelen. Dit heeft geleid tot de bouw van **hotels, villa's, vakantiewoningen** en de aanleg van **(jacht)havens.** In het gebied liggen **de beschermde stadsgezichten** van Sloten en Balk en het **aardkundig waardevolle gebied** 'Gaasterland' (zie Verordening Romte Fryslân 2014).

Terug naar inhoudsopgave

Mirnserklif

Omgeving Oudemirdum

Sloten

Warns

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het deelgebied Gaasterlân van provinciaal belang:

1 Het reliëf langs de stuwwal op de lijn Wijckel, Oudemirdum tot Bakhuizen met een bijzondere structuur: de kliffen (zie ook deelgebied IJsselmeer).

2 Friese es- en gaastdorpen met meer verspreide bebouwing of onregelmatiger linten op bredere ruggen, waaronder de esachtige structuren en essen of gaasten bij Oudemirdum, Sondel, Bakhuizen en Hemelum.

3 De overgang van de hoge stuwwal naar de lager gelegen veenweidegebieden en meren.

4 Friese es- en gaastdorpen met lintbebouwing op de smalle ruggen, zoals bij Koudum en Warns.

5 Het patroon van verschillende typen vaarten, waarvan de houtvaarten hier een specifiek type zijn. Een aantal vaarten, zoals de Luts, is als basis voor de ontginning van het meren- en laagveengebied gebruikt en daarmee van een relatief hoge ouderdom.

6 De grotere en kleinere boscomplexen en terreinen (voormalige staten en stinzen) met formele, bijzondere aanleg. De boscomplexen die van oudsher behoorden tot een landgoed (waarvan de erbij horende bebouwing soms nog aanwezig is) zijn herkenbaar aan hun karakteristieke onderdelen zoals lanen, zichtassen, paden en watergangen.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 **Het reliëf langs de stuwwal op de lijn Wijckel, Oudemirdum tot Bakhuizen met een bijzonder element: de kliffen** (zie ook deelgebied IJsselmeer). Dit reliëf op de overgang van het open IJsselmeer tot aan de hogere beboste gronden van Gaasterlân wordt gekenmerkt door een afwisseling van open en gesloten gebieden, door weilanden afgewisseld met bossen, waarvan sommige als landgoedbos aangelegd zijn met onder andere lanen, zichtassen en paden. De kustverdediging bestaande uit kliffen en dijken (in de tussengelegen lagere delen) langs de IJsselmeerkust vormt een zeldzaam beeld voor Nederland.	**Door de beperkte schaal van het landschap zijn grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen niet wenselijk.** Het middenschalige landschap van Gaasterlân heeft een specifieke schaal, waarin de maten van massa en ruimte een evenwicht hebben. Respect voor deze balans is essentieel voor het herkenbaar houden van de karakteristieken van dit landschapstype. **Zichtbaar en beleefbaar houden van het reliëf van de stuwwal op de lijn tussen Wijckel en Bakhuizen door het open houden van de overgang van hoger gelegen naar lager gelegen gronden.** Behoud en versterking van de open graslanden in de overgang van de IJsselmeerkust naar de hoger gelegen Gaasterlânse landgoederen en bossen.
2 **Friese es- en gaastdorpen met meer verspreide bebouwing of onregelmatiger linten op bredere ruggen, waaronder de esachtige structuren en essen of gaasten bij Oudemirdum, Sondel, Bakhuizen en Hemelum.** De structuur van de gaasten en de Friese essen in Gaasterlân onderscheiden zich van overige soortgelijke structuren in Nederland. Deze voormalige, kleinschalige akkercomplexen met een dikkere voedselrijke bovengrond, liggen veelal op de hoogste delen van de stuwwallen. Kenmerkend en bijzonder is de bolle ligging en het open karakter van de essen in samenhang met de bebouwing langs of om de es. Kenmerkend is ook de onregelmatige verkaveling.	**Door de zeldzaamheid van de gaasten/Friese essen (die de aardkundige elementen en de menselijke ingrepen daarop omvatten) is het van belang dat de openheid van de es zelf wordt gewaarborgd als contrast met het meer besloten omringende landschap. Bebouwing, grootschalige infrastructuur en bebossing op de Friese essen zijn niet gewenst.** **Het zichtbaar en beleefbaar houden en het versterken van de kenmerkende bebouwingspatronen, afwisseling in maat en schaal, het reliëf en de open ruimtes in en rond de dorpen.** De leesbaarheid van het landschapstype kan worden versterkt door het verwijderen van bos of bebouwing op plekken waar van oorsprong de gaast ligt. De landschappelijke structuur en de verkaveling als onderlegger benutten bij nieuwe ontwikkelingen.

Terug naar inhoudsopgave

Wijckel

Rijsterbos

De essen van Oudemirdum en Nijemirdum 1832 (HISGIS-kaart)

Sondeler es

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 **De overgang van de hoge stuwwal naar de lager gelegen veenweidegebieden en meren.** Vanaf de stuwwal op een aantal plaatsen, het uitzicht op de meren of op het IJsselmeer, bijvoorbeeld bij Wijckel-Balk, bij Koudum en bij Mirns.	**Behouden van het grootschalig reliëf van de stuwwal,** zie aardkundig waardevolle gebieden/bodembeschermingsgebieden in de Verordening Romte , 2011, (Gaasterland). Het zicht vanaf de stuwwal op het Merengebied en op het IJsselmeer zoveel mogelijk behouden of versterken door het open te houden, zodat het contrast tussen de hoge, besloten stuwwal en het lager gelegen, open Merengebied beleefbaar blijft.
4 **Friese es- en gaastdorpen met lintbebouwing op de smalle ruggen, zoals bij Koudum en Warns.**	**Behouden en versterken van de kleinschaligheid van het gebied zowel zichtbaar in de smalle ruggen met bebouwing als in de ruimtelijke opbouw van het gebied in het algemeen. In het klei-op-veengebied zijn de open ruimten te beperkt van maat om grootschalige ontwikkelingen te (ver)dragen: geen grootschalige ontwikkelingen gewenst.** **Het zichtbaar en beleefbaar houden en het versterken van de kenmerkende bebouwingspatronen, afwisseling in maat en schaal, het reliëf en de open ruimtes in en rond de dorpen.**

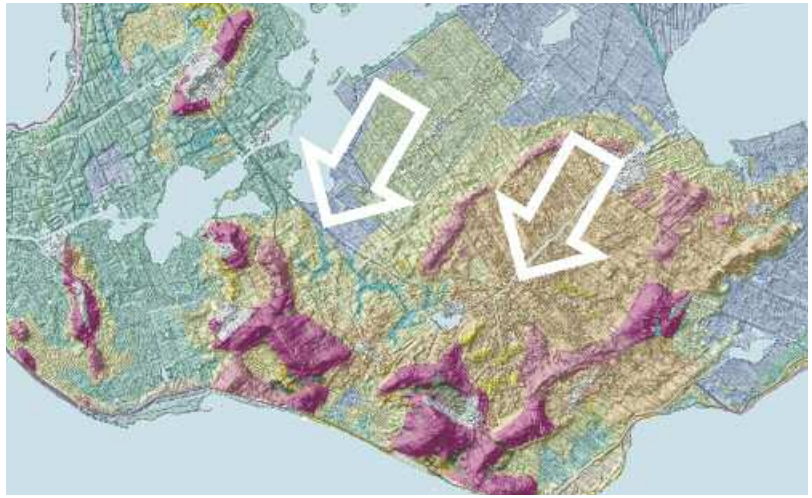

Ontstaanswijze van de stuwwal

Zicht vanaf de stuwwal richting IJsselmeer

Droogmakerijen rond Stavoren en Warns (Landschapstypenkaart)

Reliëf van de zandrug in de omgeving van Koudum

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 **Het patroon van verschillende typen vaarten, waarvan de houtvaarten hier een specifiek type zijn. Een aantal vaarten, zoals de Luts, is als basis voor de ontginning van het meren- en laagveengebied gebruikt en daarmee van een relatief hoge ouderdom.**	**De aanwezige vaarten behouden en indien nodig een nieuwe functie geven. Beleefbaarheid en bevaarbaarheid zijn hierbij aandachtspunten. Het beloop zoveel mogelijk respecteren: oorspronkelijke eigenschappen herkenbaar houden en als basis gebruiken bij mogelijke, nieuwe ontwikkelingen.**
6 **De grotere en kleinere boscomplexen en terreinen (voormalige staten en stinzen) met formele/bijzondere aanleg. De boscomplexen die van oudsher behoorden tot een landgoed (waarvan de erbij horende bebouwing soms nog aanwezig is) zijn herkenbaar aan hun karakteristieke onderdelen zoals lanen, zichtassen, paden en watergangen.**	**Behouden van grotere en kleinere boscomplexen en terreinen (voormalige staten en stinzen) met formele/bijzondere aanleg, inclusief alle karakteristieke onderdelen zoals lanen, zichtassen, paden en watergangen.**

Terug naar inhoudsopgave

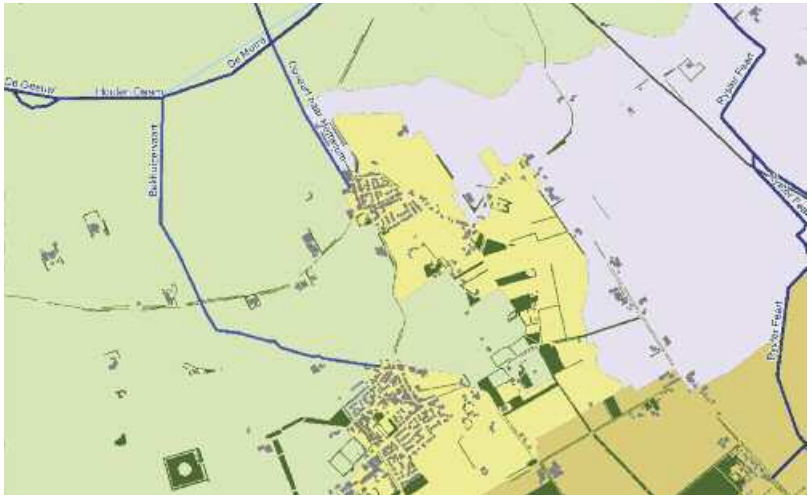

Opvaarten bij Bakhuizen en Hemelum (Landschapstypenkaart en CHK2)

De Luts

Het Rijsterbos

Het stelsel van lanen en zichtassen in het Rijsterbos

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

12

Laagveengebied

Terug naar inhoudsopgave

Het laagveengebied van **het Lage Midden** is een laag gelegen kom bestaande uit een aan keileem en zand grenzend westelijk deel en een aan zand grenzend oostelijk deel. Het westelijk deel kenmerkt zich door enkele **meren** en kronkelende **waterverbindingen** die meer verband hebben met het veengebied dan met het apart beschreven Merengebied (H10). Het oostelijk deel kenmerkt zich door enkele grote planmatig ontgonnen veenpolders en uitgestrekte veenweidegebieden.
In het begin van het Holoceen (zo'n 10.000 jaar geleden) ontstond het veen door een combinatie van het afsmelten van het landijs en hoge grondwaterstanden. De benedenlopen van de **beken** het Koningsdiep/de Boarn, de Lende en de Tsjonger (zie ook beschrijving deelgebied 'Zuidelijke Wouden) maakten deel uit van dit veengebied, evenals de nu nog rudimentaire aanwezige **veenstromen** in het Merengebied.
In het midden van het gebied is langs de randen
en via de beken door de zee klei afgezet. In de volle middeleeuwen is het veenweidegebied vanaf de kleigronden via deze beken en veenstromen ontgonnen, waarbij de agrarische **nederzettingen/boerderijplaatsen** opschoven door het steeds weer onbruikbaar raken (door bodemdaling en vernatting) van de in gebruik genomen gronden.
Vanaf de 17e eeuw is **veenwinning** op grotere schaal toegepast dan in de daaraan voorafgaande tijden. Eerst werd langs de
randen van het middeleeuwse ontginningsgebied het resterende hoogveen afgegraven, daarna werd via het graven van petgaten het laagveen gewonnen. Door deze winning ontstonden er, op plekken waar diep werd gegraven, uitgestrekte plassen en vergraven land.
Er moesten onder verordening van de provincie **dijken** rondom de te vervenen gebieden worden aangelegd, vaak met ringvaart. Vervolgens moest met de slikgelden de bemalen grond herontgonnen worden.
Zo ontstonden de vele uitgestrekte **veenpolders** met **veenkaden**, **windmolens**, **windmotoren**, (stoom)**gemalen**, **ringvaarten en -sloten** en **sluizen**. De veenpolders zijn na droogmaking weer als landbouwgronden herverkaveld, de oude middeleeuwse verkaveling is hiervoor (her)gebruikt. In het hele gebied is de **verkaveling** opstrekkend en grootschalig. In de smalle zone in het noordelijk deel van het gebied, waar klei is afgezet langs het Alddjip en de Ieën, is de verkaveling ook opstrekkend, maar kleinschalig. Tussen de veenpolders vormden de benedenlopen van de beken de oorspronkelijke afwatering van het zandgebied; zij waren belangrijke voedingsbronnen voor het veengebied. Onderling verschillen deze stromen sterk. De Wide Ie tussen Grou en Drachten, ook een soort beekdal, is ontstaan door erosie van het stroomgebied. Het gebied heeft plaatselijk het karakter van een langgerekt meer gekregen. De benedenloop van de Lende (voormalige getijdenrivier) is door dijken gemarkeerd. De Tsjonger is gedeeltelijk **gekanaliseerd** en heeft benedenstrooms een brede bedding**.** De benedenloop van het Alddjip is vergraven en slecht herkenbaar. Deze beeklopen liggen nu hoger dan de uitgegraven veenpolders. In de veenpolders bevinden zich nog delen **legakkercomplexen** waar de turf te drogen werd gelegd (zoals in de Rottige Meenthe en in de Deelen, die niet geheel uitgeveend zijn en nu daarom hoger liggen dan de veenpolder). Ook de Alde Feanen is een dergelijk gebied, dat overigens grotendeels in de Friese boezem is gelegen.
Het meest noordelijk deel van het gebied (rond Warten) herbergt zeer goed bewaarde **Romeinse en vroeg middeleeuwse ontginningen** (onzichtbare waarden). In het relatief smalle noordelijke deel van het gebied, de zone van klei-op-veen, lagen de **boerderijplaatsen** onregelmatig in het landschap verspreid en komt een enkel **terpdorp** voor. In het langwerpige zuidelijke deel liggen veel **lineaire veenontginningsdorpen** (agrarische ontginningsstructuur) en **verveningsdorpen** (commerciële ontginningsstructuur). Enkele van deze dorpen hebben zich ontwikkeld langs **vaarten** en **meeroevers** en worden beschouwd als 'waterfronten en toegangspoorten' van Fryslân, dankzij de betekenis die ze hebben voor de Friese waterrecreatie.
In dit gebied komen **veenarbeiderswoningen** en **kleine boerderijen** in voor. In het gebied bevinden zich twee **gebieden met bijzondere waarden**: veenpolder De Kikkert (ten noorden van Lemmer) en De Scheene (Rottige Meenthe)**, een beschermd dorpsgezicht** (Aldeboarn) en twee **aardkundig waardevolle bodembeschermingsgebieden**: de 'Deelen' en 'Rotstergaast' (zie Verordening Romte Fryslân 2014).

Terug naar inhoudsopgave

Veengebied tussen Warten en Earnewâld

Veengebied De Feanhoop

Smalle Ie

Earnewâld

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Laagveengebied**

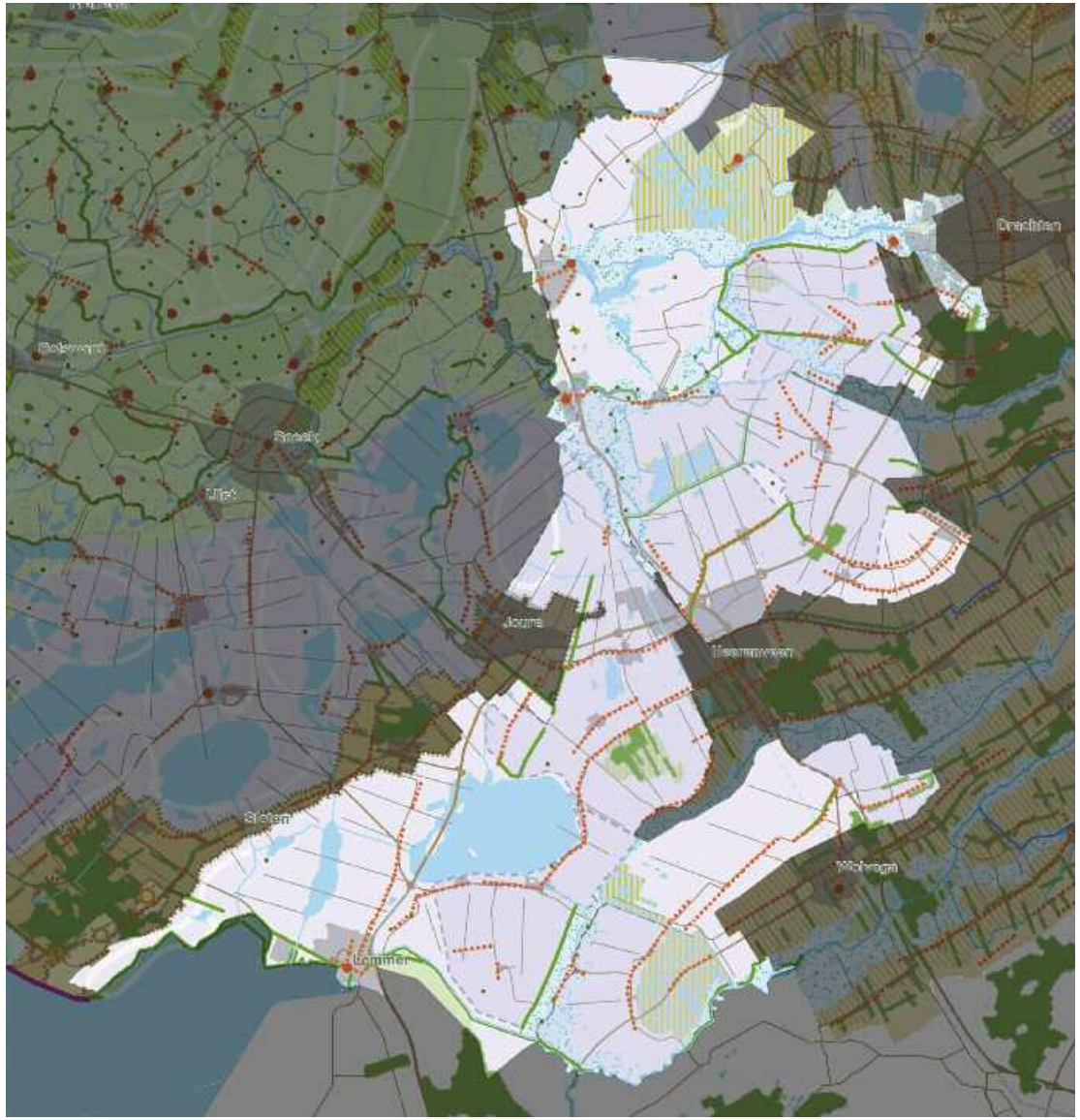

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Laagveengebied van provinciaal belang:

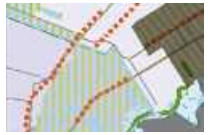

1 Enkele veenpolders waarbij de samenhang tussen ontginning, ontwatering, verkaveling, polderdijken, vaarten, en bebouwingspatroon nog goed zichtbaar is.

2 De grootschalige openheid van het Tsjûkemar en enkele veenweidegebieden.

3 De benedenlopen van de beekdalen [Lende, Tsjonger, Alddjip (de Boarn), de Ieën, onderdeel van het grotere systeem van beken en beekdalen].

4 De lineaire bebouwing in samenhang met een sterke gerichtheid van de verkaveling (regelmatig opstrekkend).

5 De Romeinse en vroeg middeleeuwse ontginningen tegen het klei-op-veengebied aan, die basis zijn geweest voor de daarop volgende ontginningen.

6 Het totale watersysteem van beeklopen, meren, vaarten, ringsloten en ringvaarten.

7 Het systeem van zeedijken en voormalige zeedijken, waarvan de IJsselmeerdijk/voormalige Zuiderzeedijk als bijzonder wordt beschouwd in dit dijkensysteem.

8 Dorpen met een sterke relatie met vaarten en meeroevers.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 **Enkele veenpolders waarbij de samenhang tussen ontginning, ontwatering, verkaveling, polderdijken, vaarten en bebouwingspatroon nog goed zichtbaar is,** zoals bijvoorbeeld in de Haskerveenpolder (aanleg in de wederopbouwperiode).	**Bij nieuwe ontwikkelingen is de begrenzing van de veenpolders en de richting van de verkaveling (opstrekkend en soms in waaiervormig patroon aangelegd) leidend en dient zichtbaar te blijven.** **Respecteren van de functioneel samenhangende onderdelen van de veenpolders (polderdijken, ringsloten, ringvaarten, verkaveling, bebouwingslinten). De veenpolders als functionele eenheid blijven beschouwen en ruimtelijke veranderingen binnen deze functionele eenheid als geheel in goede banen leiden.** Meer verdichting in de vorm van bos is niet gewenst vanwege de zichtbaarheid van de langgerekte verkaveling en de herkenbaarheid van de open polder als geheel. Bij veranderend gebruik in deze polders voorkeur geven aan functies die voldoende openheid en structuurbehoud garanderen.
2 **De grootschalige openheid van het Tsjûkemar en enkele veenweidegebieden.**	De meeste laaggelegen veenweidegebieden in Fryslân krijgen in de toekomst te maken met functieverandering of aanpassing als gevolg van de sterke inklinking. De inrichting van dergelijke polders zal naar verwachting sterk veranderen. Daarom is het wenselijk dat enkele delen van het voorheen zeer open laagveengebied qua openheid behouden blijven in de oorspronkelijke opzet, met bijbehorend watererfgoed en bebouwing. Gedacht wordt daarbij aan de Haskerveenpolder en het Tsjûkemar en omgeving. Voor het Tsjûkemar in het bijzonder geldt daarbij het open houden van de meeroevers, dus geen verdichtingen in de vorm van nieuwe bebouwing en bos. Qua beplanting, indien nodig, kiezen voor natuurlijke rietvegetatie langs de oevers en op eilandjes, dus geen bos.

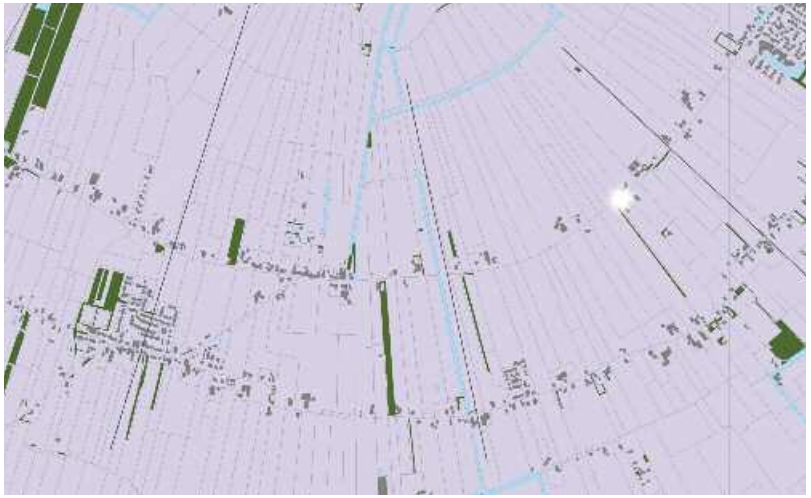

Waaiervormig verkavelingspatroon bij Langezwaag en Jonkerslân

Omgeving van de Feanhoop

Bebossing op eilandjes aan het Tsjûkemar

Openheid van het veenweidegebied (opstrekkende verkaveling) en Tsjukemar en zicht op het gemaal bij Echten

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 De benedenlopen van de beekdalen [Lende, Tsjonger, Alddjip (de Boarn), De Ieën, onderdeel van het grotere systeem van beken en beekdalen].	**Behoud van een relatieve openheid in het beekdal, waarbij enige mate van verdichting in de vorm van moerasstruweel kan bijdragen aan de herkenbaarheid van de karakteristieken van de benedenloop. Beekloop, dal en oeverwallen met soms nog bestaande bebouwing, per onderdeel en als geheel herkenbaar in het landschap houden. In het beekdal zijn nieuwe bebouwing en verdichting door hoge of boomvormende beplantig niet gewenst.** **Ontwikkelingen van de beek en beekdal respecteren door het zichtbaar houden van de huidige zichtbare verschijningsvorm, dus het beloop in de huidige vorm (inclusief de gekanaliseerde delen) behouden en respecteren.** **Bij hydrologisch noodzakelijke ingrepen zowel de gekanaliseerde delen als het oorspronkelijke beloop van de beek respecteren.**
4 De lineaire bebouwing in samenhang met de sterke gerichtheid van de verkaveling (opstrekkend regelmatig). Het gaat hier om: ■ De veenontginningslinten met boerderijen en kleine arbeidershuizen. ■ De van oorsprong kleinschalige verveningslinten, zoals langs de Scheene (Rottige Meenthe) met oorspronkelijke vervenershuisjes. Het vervoer ging grotendeels over water. Later zijn veel van deze oorspronkelijke linten ontsloten via de weg en zijn veel kleine vervenershuisjes verdwenen.	**De opstrekkende verkaveling is vertrekpunt bij ruimtelijke inrichting. Bij nieuwe ontwikkelingen rekening houden met de ontginningsbasis. Bijvoorbeeld nieuwe bebouwing aansluiten bij het lint, of dwars erop bij een aanleiding in de landschappelijke onderlegger, zoals een overgang in de verkavelingsrichting, of een kruising van wegen en/of water.** **Het behouden en versterken van het historische, op transport over water georiënteerde, bebouwingslint.** Geen verdere verdichting of verbossing in de veenweidegebieden en de veenpolders: de langgerekte ontginningsrichting zichtbaar houden. Het stimuleren van nieuwe functies in de kleinschalige gebouwen met behoud van hun oorspronkelijke vorm en ligging in het veenontginningslandschap.

Terug naar inhoudsopgave

De Boarn en de Ieën bij Akkrum en Grou

Benedenloop van de Tsjonger bij Schoterzijl

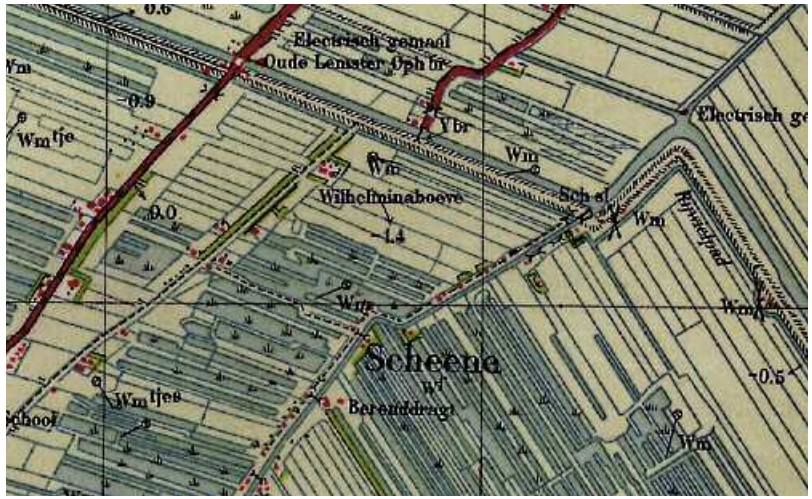

De Scheene rond 1930

De Scheene

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 De Romeinse en vroeg middeleeuwse ontginningen tegen het klei-op-veengebied aan, die basis zijn geweest voor de daarop volgende ontginningen.	Zie hiervoor de Top 10 onder 8 Onzichtbare waarden in de ondergrond en raadpleeg de FAMKE op www. fryslan.nl/famke
6 Het totale watersysteem van beeklopen, meren, vaarten, ringsloten en ringvaarten.	Waterwege herkenbaar en zo mogelijk functioneel houden, zie ook Top 10 onder 3.

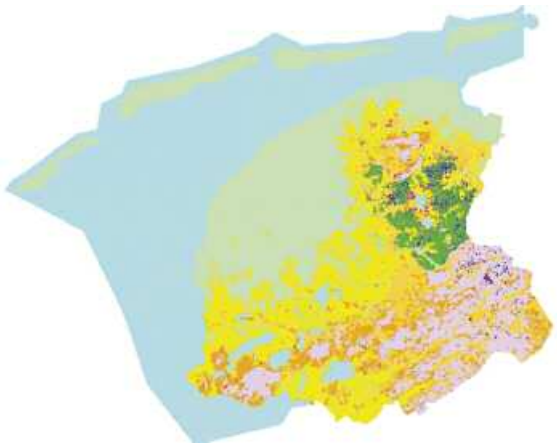

Gele zone (globaal diagonaal over Fryslân) verbeeldt het klei-op-veengebied waar Romeinse en vroeg middeleeuwse ontginningen tegen aan liggen (FAMKE)

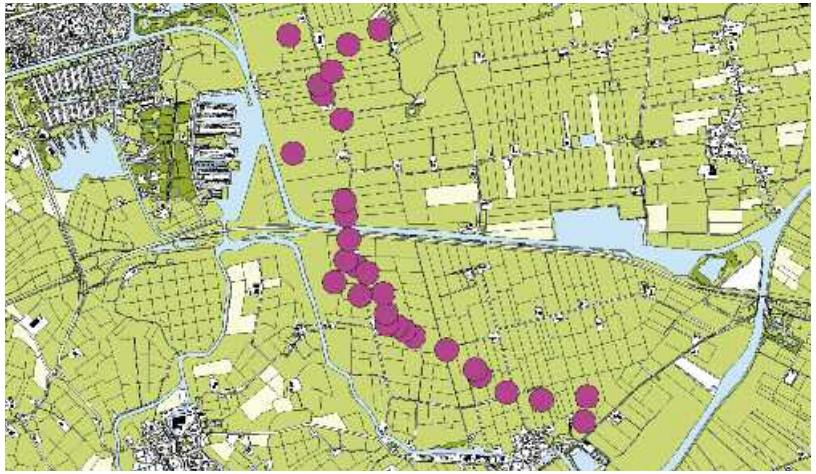

Locaties van Romeinse veenterpen ten noorden van Warten op huidige topografie

Vanaf Grou, zicht op het Pikmar

Zicht vanuit de lucht op Delfstrahuizen-Echtenerbrug en de Pier Christaanssleat

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
7 Het systeem van zeedijken en voormalige zeedijken, waarvan de IJsselmeerdijk/voormalige Zuiderzeedijk als bijzonder wordt beschouwd in dit dijkensysteem.	**Voor het dijkensysteem van Fryslan geldt dat dit beschermd moet worden. Hiervoor is het primair nodig dat de dijk haar oorspronkelijke functie behoudt en indien dat niet meer mogelijk is een nieuwe functie krijgt.** **Bij elke aanpassing van een dijk moet ernaar gestreefd worden om haar kenmerken te respecteren, zoals beloop, hoogte, profiel, materiaalgebruik (archeologisch archief), bekleding en de met de dijk samenhangende objecten en structuren.** De helderheid van de landschappelijke context van een dijk(biotoop) is van belang voor de beleefbaarheid, dus is het van belang de directe omgeving van de dijk vrij te houden van ontwikkelingen die de dijk vertroebelen. Zie hiervoor de Top10 onder 5.
8 De dorpen met een sterke relatie met vaarten en meeroevers.	**Versterken van de waterfronten en openbare oevers langs vaarten en meren en de bijbehorende gerichtheid op het water van bebouwing en openbare ruimte.** **Handhaven en verder ontwikkelen van de open loop- en zichtlijnen tussen de bebouwingslinten en het open water. De ruimte tussen bebouwde de percelen is een voorwaarde voor het voortbestaan van de relatie tussen dorp en omgeving (landschap+wateroppervlak). Hiermee wordt ook 'lucht' in dorp en stad behouden.** **Deze dorpen zijn zeer typerend voor de watergebieden van Fryslân. In het geval van nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in of bij de dorpen dient gebruik te worden gemaakt van de 'bouwstenen voor waterfronten en toegangspoorten', (zie Bouwstenen Friese Merenproject 2010).**

Terug naar inhoudsopgave

Zuiderzeedijken (Luchtfoto + CHK2)

Lemmer Grietenijdijk

De gerichtheid op het water en de openbare oevers in Wergea

Waardevolle open ruimte tussen bebouwing en water in Grou

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

13

Zuidelijke Wouden

Terug naar inhoudsopgave

Het gebied van de Zuidelijke Friese Wouden, onderdeel van de westelijke helling van het Drents Plateau, lag in de voorlaatste ijstijd onder een dik pak ijs. Gletsjertongen vanuit deze ijskap schuurden van het noordoosten naar het zuidwesten brede, ondiepe (beek)**dalen** uit, waar later **natuurlijke waterlopen (beken)** als de Lende, de Tsjonger en het Âlddjip (Koningsdiep of de Boarn) stroomden. Op dit hele gebied, dat bestaat uit een basis van keileem, is tijdens de laatste ijstijd (115.000 tot 10.000 jaar geleden) dekzand afgezet en hebben zich lage, licht glooiende **zandruggen** gevormd, die als waterscheidingen fungeerden. In deze periode ontstonden ook de pingo's, de latere pingoruïnes, die veelvuldig in dit gebied nog aanwezig zijn en zich manifesteren als kleine ronde waterpoelen door de verkaveling heen.
Na de ijstijden vond, als gevolg van de zeespiegelstijging, op grote schaal veenvorming plaats. Het veen ontstond vanuit de lage, natte plekken van het plateau en in de beekdalen en groeide vervolgens ook het hoger gelegen dekzandgebied op, met het gevolg dat over vrijwel het gehele gebied zich toen een dik pakket **(hoog)veen** uitstrekte. Deze "verdrinking" onder veen was een langdurig proces dat pas rond de jaartelling werd voltooid, hoewel ook toen nog bepaalde zandkoppen vrij van veen bleven. Voor die tijd waren de Zuidelijke Wouden gedurende de voornaamste archeologische perioden bewoond. Resten van deze jagers-verzamelaars en de hen opvolgende boeren liggen verspreid over dit gebied. Deze boeren kregen steeds meer last van de veengroei. Het langst bewoond was het gebied rond Oosterwolde. In de vroege middeleeuwen was het gebied bijna onbewoond.
De eerste middeleeuwse bewoners vestigden zich op het hoogveen nabij de natuurlijke beken. Nederzettingen met in de naam de toevoeging -wold of -woud (zoals Oosterwolde, Siegerswoude) geven aan dat er moerasbossen lagen die de hoge venen omzoomden. De ontginning van het gebied begon vanaf de beken en werd loodrecht op de beek verkaveld waardoor veelal een opstrekkende **verkaveling** ontstond. De **boerderijplaatsen**, de bebouwingsvorm van de vroege, in hoofdzaak agrarische samenleving, die de basis is geweest voor de ontwikkeling van huidige dorpen, hebben zich hier in lineaire buurten ontwikkeld, parallel aan de beken. Deze lintstructuren zijn op vele plaatsen uitgegroeid tot langgerekte lineaire **veenontginningsdorpen**. Ze volgen de richting van de ruggen en de beekdalen, liggen loodrecht op de verkaveling en zijn nu voornamelijk gericht op de lange wegen, die het gebied van oost naar west doorkruisen.
De bebouwing bestond uit individuele en soms in buurten gegroepeerde erven op **strookvormige kavels**, die vanaf de beek landinwaarts zijn aangelegd.
Aan de bovenlopen, op afzonderlijke zandkoppen, ontwikkelden zich **essen** (door de wijze van bemesten van de akkergronden). Veel van de oudste middeleeuwse ontginningen zijn niet meer zichtbaar. Van origine heeft de es een open, agrarisch karakter. Oorspronkelijk was de bebouwing rondom de es gelegen, langs slingerende wegen met brinkachtige groene boomweides. Afwisselende, vaak kleinschalige, bouwvormen met verspringende rooilijn zijn kenmerkend voor de '**Friese' esdorpen** en -gehuchten.
De intensieve veenontginningen hebben geleid tot de aanleg van **binnenpolderdijken** en **veenpolderdijken, rivierdijken en leidijken**.
Door deze ontwikkelingen zijn nu in dit gebied verschillende landschappelijke structuren zichtbaar: de woudontginningen, parallel aan en verbonden met de beekdalen, de hoogveenontginningen, de heideontginningen en kleine esachtige structuren in het zuidoosten van het gebied. In de Friese esgebieden, gebieden waar de zandkoppen boven het veen uitsteken, is de **verkaveling** onregelmatig en kleinschalig, in de overige opstrekkend en regelmatig. Ook in deze streken is het transport lang via het water gegaan. Hiervoor werden **trekvaarten** gegraven en oude **natuurlijke waterlopen gekanaliseerd**. Haaks op de vaarten zijn de wijken gegraven. Sommige dorpen werden met opvaarten in verbinding gebracht met de hoofdvaart. Dit heeft geresulteerd in een intensief systeem van **vaarten, opvaarten en wijken.** Gekoppeld aan de vervening is vanaf de 16e eeuw de aanleg van de grotere vaarten, de **Compagnonsvaarten** begonnen. De vervening heeft geresulteerd in een intensief systeem van vaarten en wijken met daaraan gelegen langgerekte **verveningsdorpen**. Als gevolg van de ontwikkelingen in de zuivelindustrie zijn in het gebied meerdere **zuivelfabrieken** gebouwd. De **veen- en de heideontginningen** hebben geleid tot de bouw van kleine arbeiderswoningen, "woudhuisjes" of "keuterboerderijtjes". Later werden er rijtjes arbeiderswoningen gebouwd, planmatig aangelegd en zeer eenvoudig qua architectuur, in het begin gelegen aan zandpaden. De ontginningen in dit gebied, die op grote schaal hebben plaatsgevonden, hebben ook geleid tot de bouw van **landgoederen** (Oranjewoud, Beetsterzwaag, Bakkeveen) met statige landhuizen en erbij horend tuin- en parkaanleg. Een aantal **gebieden met bijzondere waarde** op provinciaal niveau, zoals het Rode Dorp (bij Zandhuizen), de Janssenstichting te Waskemeer (ca. 1900) en het complex landgoederen Oranjewoud, markeert de ontwikkelingsgeschiedenis van de Friese Wouden. Het gebied omvat ook een aantal **beschermde stads- en dorpsgezichten**: Ravenswoud en Oldeberkoop.
Ook bijzonder is het gebied van de Oost- en Westvierdeparten, tegen de grens met Drenthe aan. Dit maakt deel uit van het grondgebied van de "Maatschappij van Weldadigheid", dat in de 1ste helft van de 19de eeuw in cultuur is gebracht. Deze woeste gronden zijn ontgonnen via de oprichting van 'landbouwkoloniën, waar de maatschappelijk minder toebedeelde mensen konden werken, (een vak) leren en, indien nodig, begeleid worden. De ruimtelijke structuur van het gebied is karakteristiek: planmatig ingericht, volgens een systeem van orthogonale lijnen en beplanting, waarbinnen de kleine boerderijen en de voorzieningsgebouwen zijn geplaatst. Alle onderdelen zijn in samenhang ontworpen. Voor het hele gebied van de "koloniën" van de Maatschappij is een procedure gestart met als doel plaatsing op de Werelderfgoedlijst van UNESCO.
Het gebied van de Zuidelijke Wouden kenmerkt zich door veel afwisseling in open en, op de hogere delen, besloten landschappen met bospercelen en omzoomde weilanden met **houtwallen** als perceelscheiding. De open landschappen zijn in de lagere delen te vinden en in de open polders die de overgang vormen naar het laagveengebied. Sloten rondom de kavels vormen hier de perceelscheiding en het landschapsbeeld met open weiden. De schaal van het landschap is midden tot kleinschalig te noemen; grootschalige openheid ontbreekt in het gebied.
In de Zuidelijke Wouden bevinden zich meerdere **aardkundig waardevolle bodembeschermingsgebieden** (1. 'Appelscha', 3.'Bakkeveen', 5. 'Pingoruïnes en dobben in Achtkarspelen, Tytsjerksteradiel, Opsterland, Ooststellingwerf, Heerenveen. Fochterloërveen, 12. Koningsdiep en 19. Tsjongervallei, zie Verordening Romte Fryslân 2014.

Terug naar inhoudsopgave

Bij Beetsterzwaag

Het Rode Dorp

Bij Jardinga, Oosterwolde

Lindevallei nabij Kontermansbrug, De Hoeve

Terug naar inhoudsopgave

Deelgebied **Zuidelijke Wouden**

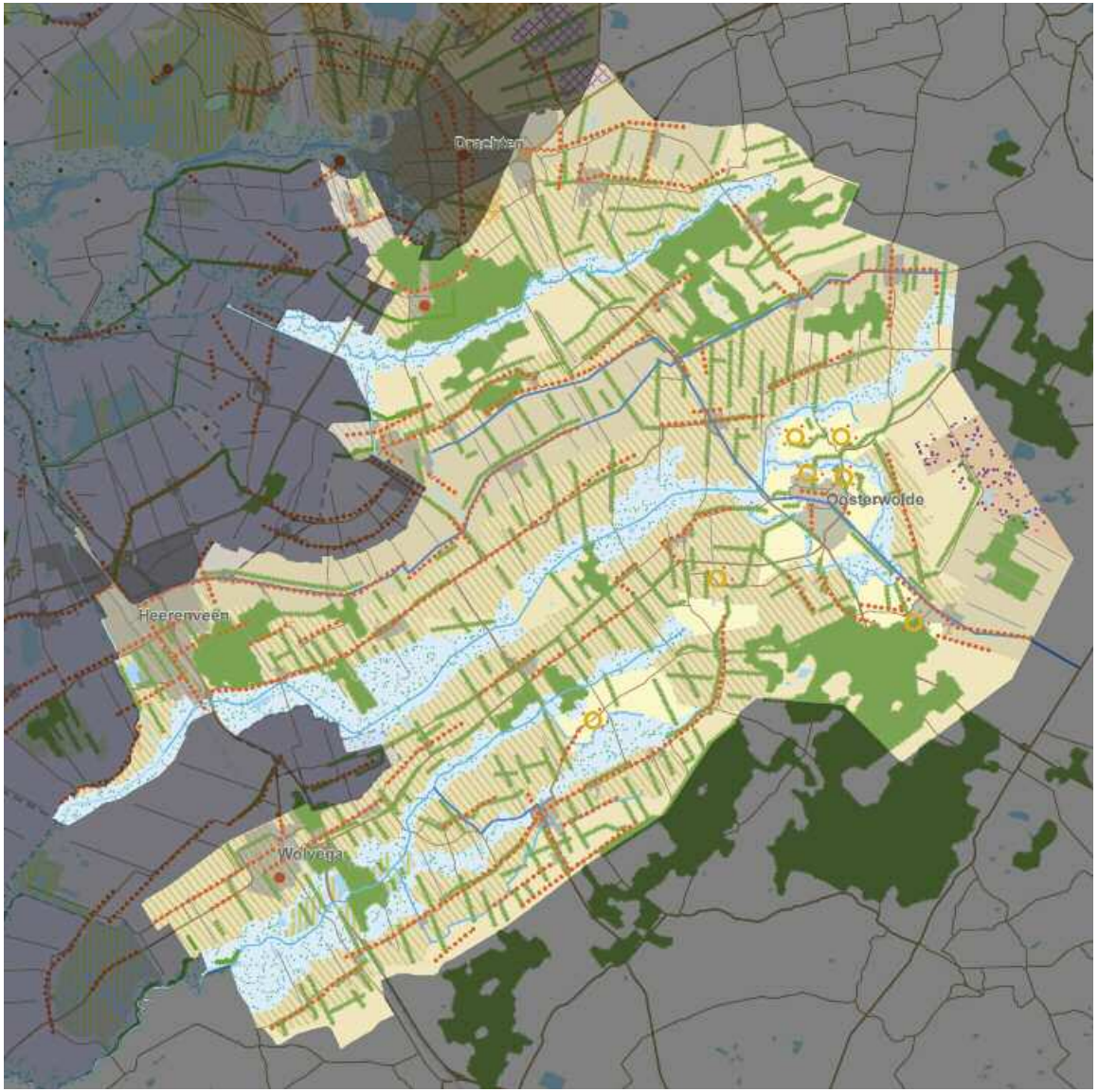

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in de Zuidelijke Wouden van provinciaal belang:

1 De beekdalen van de Lende, de Tsjonger en het Âlddjip; elk beekdal met eigen karakteristieken die zowel uiting zijn van de natuurlijke oorsprong van de beek, de basis voor de ontginningen, als van de latere kanalisatie met cultuurtechnische ingrepen.

2 De samenhang tussen de hogere gronden (langgerekte ruggen) en de dalen, die wordt gevormd door de verkaveling, de rangschikking van de bebouwing (lineair) en de singels en houtwallen, tegenover de lager gelegen veelal redelijk open beekdalen (Lende, Tsjonger en Âlddjip).

3 Het aardkundig reliëf (natuurlijk en historisch), in de vorm van de dekzandruggen parallel aan de beekdalen, verspreide pingoruïnes, stuifzandgebieden in het zuidoosten en esachtige structuren en de aan dit reliëf gerelateerde archeologie (vuursteenvindplaatsen- en dobben).

4 De langgerekte, lintvormige structuren van vaarten (o.a. Compagnonsvaarten) en wegen (met beplanting), met en zonder bebouwing met haaks hierop de planmatig aangelegde verkaveling en wijken in de hoogveenontginningen en de daarin gelegen verveningsdorpen en -gehuchten.

5 Het hoogveenrestant Fochteloërveen in samenhang met de hoogveenontginning van Ravenswoud.

6 Een aantal plekken waarbij de landschappelijke inrichting sterk gekoppeld is aan de ordening en verschijningsvorm van de bebouwing: zowel kleinschalige ontginningen gekoppeld aan eenvoudige woningbouwvormen, als grootschalige inrichtingen en navenante gebouwen en gebouwreeksen. De ensembles bestaan uit: Landgoederen (zie nr. 7) - Sociale woningbouw - Zuivelfabrieken. In het bijzonder noemen we de planmatige aanleg van de Oost- en Westvierdeparten, horend bij de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid.

7 De vrij robuuste groenstructuur van singels, houtwallen, grotere en kleinere boscomplexen, boombeplanting langs wegen en de hoge dichtheid aan groene tuinen en erfafscheidingen. Op een aantal plaatsen grotere groenelementen behorend bij landgoederen in samenhang met het landschap.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 De beekdalen van de Lende, de Tsjonger en het Âlddjip; elk beekdal met eigen karakteristieken die zowel uiting zijn van de natuurlijke oorsprong van de beek, de basis voor de ontginningen, als van de latere kanalisatie met cultuurtechnische ingrepen. De beekdalen van de Lende, Tsjonger, Âlddjip zijn de belangrijkste dragers van het gebied. Niet alleen de karakteristieken verschillen per beekdal, ook elk beekdal heeft haar eigen verschijningsvorm in boven-, midden- en benedenloop: - Bovenlopen: het verloop is veelal smal en kronkelend. Beperkte aanwezigheid van begeleidende landschapselementen. - Middenlopen: lineaire open ruimtes rond de beken. Plaatselijk zeer besloten door bos- en of moerasvorming. Natuurlijke beekkarakter veelal afwezig door kanalisatie. Vrijwel afwezigheid van bebouwing. - Benedenlopen: zie deelgebied Laagveengebied.	**Het behouden, ontwikkelen en versterken van de eigen identiteit per beekdal en de verschillen in boven-, midden- en benedenloop:** **- Het behouden en indien mogelijk herstellen van de huidige open karakter van de beekdalen, waarbij de openheid vooral in boven- en middenloop aanwezig dient te zijn. Dit betekent geen toevoeging van bebouwing en bos. In de overgangen naar de benedenloop (zoals naar het laagveengebied) draagt natuurlijke bosvorming (moerasstruwel) bij aan de herkenbaarheid van het beekdal.** **Zowel de restanten van de natuurlijke loop van de beek respecteren, als de gekanaliseerde delen (en erbij horende kunstwerken), omdat ze beide, in samenhang met elkaar, getuigenissen zijn van een eeuwenlange economische en technische ontwikkeling.** Versterken van de beplanting op de hogere zandruggen als contrast met het open beekdal. Het herkenbaar houden van de opstrekkende verkavelingsstructuur in het beekdal.
2 De samenhang tussen de hogere gronden (langgerekte ruggen) en de dalen, die wordt gevormd door de verkaveling, de rangschikking van de bebouwing (lineair) en de singels en houtwallen, tegenover de lager gelegen veelal redelijk open beekdalen (Lende, Tsjonger en Âlddjip). Er is een visuele relatie tussen de bebouwing en het open landschap van het beekdal. Deze relatie wordt gedragen door de opstrekkende verkaveling en de veelal aanwezige singelbeplanting, houtwallen of bosstroken. De erven zijn overwegend groen, hetgeen bijdraagt aan de groene karakteristiek van de streek.	**Herstellen en versterken van de visuele relatie tussen de dorpen en het landschap eromheen door verdere dichtslibben van bebouwing in de linten tegen te gaan en door dicht gegroeide doorzichten weer open te maken.** **Behouden van het patroon (ritme, volume, kleur en oriëntatie) van de bebouwingslinten op de hogere ruggen en de langgerekte hoogveenontginningen. Belangrijk is behoud van de oriëntatie van de huizen op hun perceel en de oriëntatiewisseling van de huizen (soms nog aanwezige middeleeuwse opstrek).** Grotere kernen stimuleren zich meer organisch te ontwikkelen en de landschaps- en verkavelingsstructuur als uitgangspunt te gebruiken. Stimuleren doorontwikkeling van individuele erven (particulier opdrachtgeverschap) en bescheiden reeksen van (kleine) bebouwingsstructuren en rijen eventueel in de lengterichting van de landschapstructuur. Stimuleren van de karakteristieke groene erfscheidingen en tuinen, die het beeld van dit gebied mee bepalen.

Terug naar inhoudsopgave

De beekdal van het Âlddjip ter hoogte van Hemrikker Scharren

Het Âlddjip ten westen van Wijnjewoude

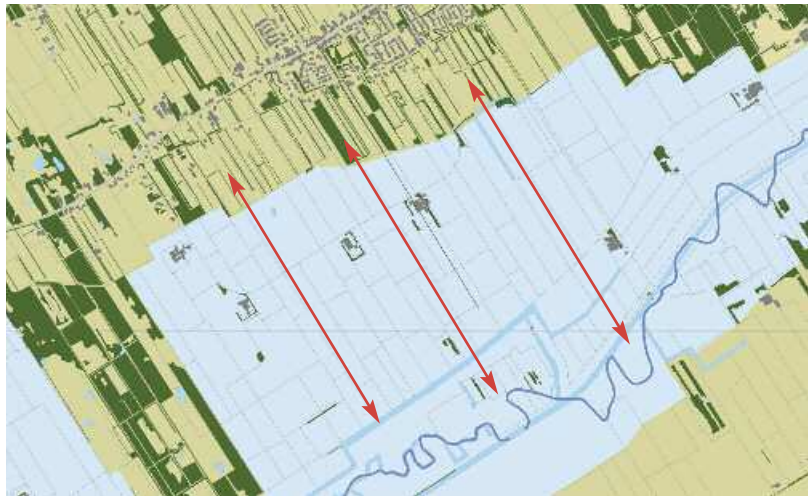

De rode pijlen verbeelden de visuele relatie tussen de hoge bebouwde rug en het open landschap van het beekdal. Deze relatie wordt gedragen door de opstrekkende verkaveling, omgeving Nieuwehorne – Tsjongerdal

Relatie tussen lintbebouwingen en open beekdal

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 Het aardkundig reliëf (natuurlijk en historisch) in de vorm van de dekzandruggen parallel aan de beekdalen, verspreide pingoruïnes, stuifzandgebieden in het zuidoosten en esachtige structuren en de aan dit reliëf gerelateerde archeologie (vuursteenvindplaatsen en dobben).	**Natuurlijk reliëf behouden: tegengaan van egalisatie in de aardkundig waardevolle gebieden (Appelscha, pingoruïnes van Ooststellingwerf en Weststellingwerf, Opsterland en Heerenveen, Âlddjip, Lindevallei-west, Tsjongervallei) .** Buiten de aardkundig waardevolle gebieden: streven naar behoud van natuurlijk reliëf. **Historisch reliëf (dobben en vuursteenvindplaatsen) behouden.** **De pingoruïnes leveren veel informatie over het klimaat dat heerste en de invloed van de mens op zijn natuurlijke omgeving (net als andere terreinen, zoals boerderijplaatsen). Het streven is om deze onzichtbare waarden zoveel mogelijk in de bodem (*in situ*) te bewaren. De waardevolle terreinen dienen zoveel mogelijk onbebouwd en toegankelijk voor onderzoek te blijven. Wanneer dit niet mogelijk is, dient het aan de hand van archeologisch onderzoek zo goed mogelijk gelezen en gedocumenteerd te worden en boven de grond te worden bewaard *(ex situ)*.** Voor meer informatie wordt verwezen naar www.fryslan.nl/famke Door de zeldzaamheid van de Friese essen -die de aardkundige elementen/structuren en de menselijke ingrepen daarop omvatten- is het van belang dat de openheid van de essen zelf wordt gewaarborgd als contrast met het meer besloten omringende landschap. Bebouwing, grootschalige infrastructuur en bebossing op de Friese essen zijn niet gewenst.
4 De langgerekte, lintvormige structuren van vaarten (o.a. Compagnonsvaarten) en wegen (met beplanting), met en zonder bebouwing, met haaks hierop de planmatig aangelegde verkaveling en wijken in de hoogveenontginningen en de daarin gelegen verveningsdorpen en -gehuchten. Bijzondere elementen binnen het intensieve systeem van vaarten en wijken zijn de Compagnonsvaarten, die vanaf de 16e eeuw zijn gegraven ten behoeve van de exploitatie van de veengebieden voor de turfwinning. Ook de daarbij horende kunst- en bouwwerken als sluizen en dienstwoningen, verwijzen gezamenlijk naar de grootschalige wijze van turfwinning en getuigen van een betekenisvolle economische en maatschappelijke ontwikkeling.	**Behoud versterkingen ontwikkeling van het overwegend open karakter van de hoogveenontginningen, zodat onderscheid tussen dichte bebouwingslinten en strakke vaarten en wijken helder blijft en/of wordt.** **Behoud van het strakke, lineaire karakter van de vaarten en van de erbij horende -nog resterende- kunstwerken en dienstwoningen in hun karakteristieke verschijningsvorm.** Contrast tussen het open landbouwgebied en de gesloten bospercelen handhaven. De planmatige structuur, gedragen door laanbeplantingen, de oude padenstructuren en de strak omkaderde boscomplexen (passend in de blokverkaveling) behouden en versterken.

Terug naar inhoudsopgave

Friese es bij Jardinga

Reliëf van de es bij Zandhuizen

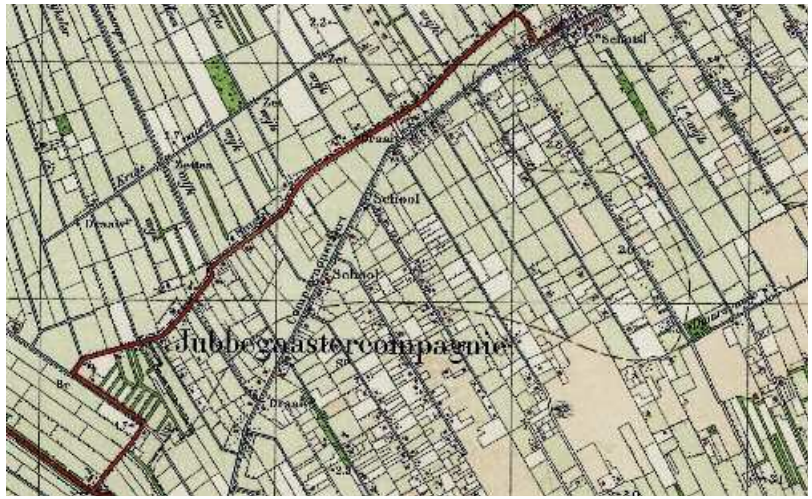

Jubbegaaster compagnie rond 1930

Vaart en boombeplanting in Waskemeer

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 Hoogveenrestant Fochteloërveen in samenhang met de hoogveenontginning van Ravenswoud. Het Fochteloërveen is het enig overgebleven hoogveen in een omgeving, die eeuwenlang gedomineerd werd door de aanwezigheid van dit hoogveen.	**Behoud van het hoogveen op de grens van Fryslân en Drenthe -als overblijfsel van het vele malen grotere veenpakket dat onze provincie over grote oppervlakten heeft bedekt-, in samenhang met de hoogveenontginning van Ravenswoud -die op rijksniveau beschermd gebied is- omdat deze gezamenlijk de verschillende stadia in de geschiedenis (natuurlijke veengroei en de benutting daarvan) zichtbaar maken.**
6 Een aantal bijzondere ensembles waarbij de landschappelijke inrichting sterk gekoppeld is aan de ordening en verschijningsvorm van de bebouwing: zowel kleinschalige ontginningen gekoppeld aan eenvoudige woningbouwvormen, als grootschalige inrichtingen en navenante gebouwen en gebouwreeksen. De ensembles bestaan uit: Landgoederen (zie nr. 7) - Sociale woningbouw - Zuivelfabrieken. In het bijzonder noemen we de planmatige aanleg van de Oost- en Westvierdeparten, horend bij de koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid	**Beschermen van bijzondere ensembles van landschappelijke inrichting en bebouwing, waarbij de functionele en visuele samenhang en ontwikkelingen nog goed afleesbaar zijn.** In ere herstellen van gebouwen met omgevingen waarbij de functie verloren is gegaan door ruimte te geven aan nieuwe functies/woningbouw om het ensemble te kunnen behouden. Respecteren van de kleinschaligheid, de eenvoud en de soberheid van de sociale woningbouw door nieuwe ontwikkelingen te laten meedoen in de maat en schaal van deze gebieden en bebouwingen. **Uitbreiding van de huidige kleine woningen kan plaatsvinden mits de oorspronkelijke massa gerespecteerd wordt en de toegevoegde massa in verhouding staat tot de schaal van de oorspronkelijke.** **De ligging van deze bebouwing is volgens een bepaald stramien en ritmiek bepaald. Bij nieuwbouw dient de architectonische stijluitdrukking, de structuur (stramien en ritmiek) tezamen met infrastructuur en erfindeling en bijbehorend groen gerespecteerd te worden.** Ontwikkelen met respect voor de karakteristieke traditionele, eenvoudige bouwwijze, waarbij de kern gevormd wordt door: – kleinschaligheid en eenheid – toepassing van kenmerkende materialen (zoals rode strengpers baksteen), en – ruimte voor zelfvoorziening (eigen moestuin, eenvoudige berging, geitenweide). **Respecteren van de planmatige aanleg van de kolonie van de Oost- en Westvierdeparten, als onderdeel van het grotere geheel van de Koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid. Het behouden en versterken van de orthogonale structuur, gedragen door laanbeplantingen, de oude padenstructuren en de strak omkaderde boscomplexen (passend in de blokverkaveling) en de daarin geordende bebouwing.**

Terug naar inhoudsopgave

Fochteloërveen

Ravenswoud in relatie tot het hoogveen van het Fochteloërveen

Landgoed Oranjewoud, de visuele relaties (in bijvoorbeeld zichtlijnen) tussen het landhuis en de omgeving zorgt ervoor dat het landgoed verankerd ligt in het landschap

Zuivelfabriek, Klein Groningen

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
7 De vrij robuuste groenstructuur van singels, houtwallen, grotere en kleinere boscomplexen, boombeplanting langs wegen en de hoge dichtheid aan groene erven, groene tuinen en groene erfscheidingen. **Op een aantal plaatsen grotere groenelementen behorend bij landgoederen in samenhang met het landschap.** Landgoederen zijn bijzondere toevoegingen aan het cultuurlandschap van de woudontginningen (zie ook onder 6). De interne structuur van een landgoed heeft altijd een relatie met het omliggende landschap die tot stand komt door de richting van bebouwing, infrastructuur, open ruimten, zichtlijnen en groenelementen. De ligging van een landgoed heeft invloed op het landschap eromheen en andersom. Uitzicht over open velden, ligging aan water of bos als rugdekking maken dat de omgeving van het landgoed en het landgoed zelf een sterke verbintenis hebben (landgoederenbiotoop).	**Behoud en versterking van de houtwallen, singels, boscomplexen, boombeplanting langs wegen en groene erven, groene tuinen en groene erfscheidingen, die samen een essentieel onderdeel vormen van de landschappelijke structuur.** **Respecteren en versterken van de structuur van landgoederen in al zijn onderdelen en van de visuele en ruimtelijke relatie tussen het landgoed en het omliggende landschap: landgoederenbiotoop, zie top 10 onder 9.**

Terug naar inhoudsopgave

Beplantingselementen structureren het landschap, omgeving Nijeholtpade

Karakteristieke wegbeplanting, Zandhuizen

Terug naar inhoudsopgave

HOOFDSTUK

14

Waddengebied
eilanden en Waddenzee

Terug naar inhoudsopgave

Rond 4000 voor Chr. vormden grote opgewaaide en begroeide strandwallen de kustlijn, hierachter bevond zich een laguneachtig gebied met veenvorming en afzetting van klei. Achter de grote strandwallen van Petten-Vlieland, Terschelling-Ameland en Schiermonnikoog-Rottum, hebben zich duincomplexen ontwikkeld, die de aanzet zijn geweest voor de huidige eilanden. Het gebied kende over vele eeuwen een zeer hoge dynamiek: land werd zee en zee werd land. Vermoedelijk al rond het begin van de jaartelling zijn de strandwallen -via de estuaria van riviermonden als de IJssel en in het verlengde daarvan het Vlie, het Âlddjip (de Boarn) of de Middelzee en de Lauwers- doorgebroken en door zeegaten van elkaar gescheiden. De echte doorbraken vonden waarschijnlijk plaats rond de 10de eeuw. De bodem van de eilanden bestaat uit zand, veenafzetting en kleiig zand tot klei. Globaal is de opbouw van de eilanden van wadzijde naar Noordzee als volgt: achter de hoge wadden**zeedijk** ligt de **polder**, open en met weinig beplanting en weinig bebouwing; in de zone noordelijker ervan ligt de binnenduinrandzone, waar zich kleinschalige bebouwing bevindt, bosjes en een net van elzensingels op de perceelsgrenzen. De **duinen** vormen een ruimtelijke begrenzing, die vooral bij dorpen wordt versterkt door de aanwezigheid van bosgebieden (aangeplant in verband met verstuiving). Aan de koppen van de eilanden bevinden zich de **kwelders met slenken en prielen**. Ook al vormden de duinen een natuurlijke bescherming tegen de zee, her en der werden ze afgebrokkeld, waardoor **dijken** noodzakelijk werden om verdere afslag te voorkomen (eerst **mieddijken**, later is hun functie overgenomen door **zeedijken**). Het wegspoelen van strandwallen en het weer aanslibben van zand heeft als gevolg gehad dat de eilanden zich als het ware in de loop der tijd hebben verplaatst en zelfs dat dorpen door de zee zijn weggespoeld (bijvoorbeeld West-Vlieland en Wolmerum op Terschelling). De dijken liggen op alle vier eilanden zowel aan de Noordzeekant als aan de wadkant. De kleiige gronden zijn laat ingedijkt, op Ameland bijvoorbeeld in 1918 en zijn pas in de jaren ‘90 van de vorige eeuw op deltahoogte gebracht. Het patroon van de oude **kreken** is in de polders in de vorm van **microreliëf** vaak nog goed herkenbaar. De **stuifdijken**, die de “eilandbrokken” bij elkaar houden, zijn sinds 1900 aangelegd. Van de vele oude **slenken en prielen** bleven na de bedijking maar enkele mondingen bestaan. Aan de Noordzeekant zijn **strekdammen** aangelegd en sinds de tweede helft van de 19de eeuw **basalthoofden**. De eerste bewoning vestigde zich in de binnenduinrandzone, op en bij de strandwallen en heeft zich in een bescheiden aantal **nederzettingen** ontwikkeld: esdorpen (op Ameland) en lineaire duinranddorpen. Op Terschelling is sprake van een vorm van terpbewoning rond Kaart-Kinnum-Stryp. De polders zijn schaars bebouwd gebleven. De oudste bestaande bebouwing is kleinschalig en stamt voor een groot deel uit de 17de en 18de eeuw. De **“commandeurshuizen”** (de huizen van de toenmalige scheepskapiteins) op Terschelling getuigen van de gouden tijd van de handel over zee, van de visserij en van de walvisvaart in het bijzonder, die tot het begin van de 18de eeuw voor de eilanden een inkomstenbron van groot belang is geweest. In de 19de eeuw is het belang van de landbouw ten opzichte van de visserij gegroeid. Ook op de eilanden zijn enkele (zuivel)fabrieken gebouwd. De landbouw als belangrijke bedrijvigheid heeft, in de 20ste eeuw, gedeeltelijk plaatsgemaakt voor de recreatie, die vooral vanaf circa 1920 voor alle eilanden een belangrijke bestaansbron is geworden. Het opkomen van de recreatie heeft daarna ook geresulteerd in hergebruik van voormalige agrarische gebouwen (kampeerboerderijen) en de bouw van nieuwe typen bouwwerken als **hotels, badpaviljoens en recreatiewoningen**. Bij de ligging aan zee hoort ook een aantal elementen dat op alle eilanden dominant aanwezig is, zoals **vuurtorens, lichttorens, reddingsboothuizen, havens en havengebouwen en pieren,** die ooit aanlegplaatsen waren voor de zeehandel en nu vooral dienst doen voor de bootverbindingen naar en van het vaste land. Ook zijn op Vlieland, Terschelling en Schiermonnikoog **zeevaartscholen** gebouwd; de enige die nog als zodanig functioneert staat op Terschelling. Van oorsprong komen op de eilanden bouwlanden voor die in kleine percelen zijn verkaveld. Op Terschelling en Schiermonnikoog is er sprake van **polderverkaveling,** behalve rond de dorpen, op Ameland van **esverkaveling**. De lager gelegen zandgronden die als hooilanden werden gebruikt, werden in kleine percelen verdeeld en door kleine veewerende dijkjes omgeven, de mieddijken. Deze kleine dijken werden ook in de mieden gebruikt. De intensieve verkaveling van de oorspronkelijke mieden was op Ameland in 1916 aanleiding voor de eerste **ruilverkaveling** in Nederland. De ruilverkaveling heeft op Ameland en Terschelling een nieuw stramien van **wegen** opgeleverd waarmee de polder goed is ontsloten. De wegen zijn volgens een “rationeel” patroon aangelegd. De meeste dorpen worden verbonden door een oost-west gerichte hoofdweg. Op Ameland heeft zich een type boerderij ontwikkeld, herkenbaar aan de relatief kleine omvang, met daken van rode dakpannen. Op Terschelling heeft men de polder vrij gehouden van boerderijbouw.
Op Schiermonnikoog is de Banckspolder voorzien van enkele boerderijen langs een middenas van de polder. Vlieland vormt een grote uitzondering, omdat hier geen polder tot ontwikkeling is gekomen en het dorp direct tegen de duinen aan, achter de zeedijk, is gelegen. Op alle eilanden zijn bossen aangelegd en in de duinen helmgras aangeplant ter versteviging van de duinen. De nabije ligging van de zee heeft in de loop der tijd geresulteerd in de aanleg van een groot aantal **eendenkooien**; zij zijn in de polders en nabij het wad nog steeds aanwezig en een aantal daarvan is nog in bedrijf.
Aan de kust zijn er nog restanten van de verdedigingslinie van de Atlantikwall, verschillende **bunkers**, die in de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd. Op Vlieland ligt een militaire oefenterrein en het Cavalerie Schietkamp. Op de eilanden liggen verschillende **beschermde dorpsgezichten** (Oost-Vlieland, Hollum, Ballum, Nes). De eilanden zijn alle vier **aardkundig waardevolle gebieden**, zie: Verordening Romte Fryslân 2014. De Friese eilanden hebben niet allemaal altijd behoord tot de provincie Fryslân. Dit is mede van invloed geweest op de ruimtelijke ontwikkeling van de eilanden, zie voor meer informatie onder andere “De wordingsgeschiedenis van Fryslân”, januari 2009.

Terug naar inhoudsopgave

Boerderij, Ameland

Kleine landjes en duinen op Vlieland

Dammen bij het strand op Vlieland

Waddendijk, Terschelling

Terug naar inhoudsopgave

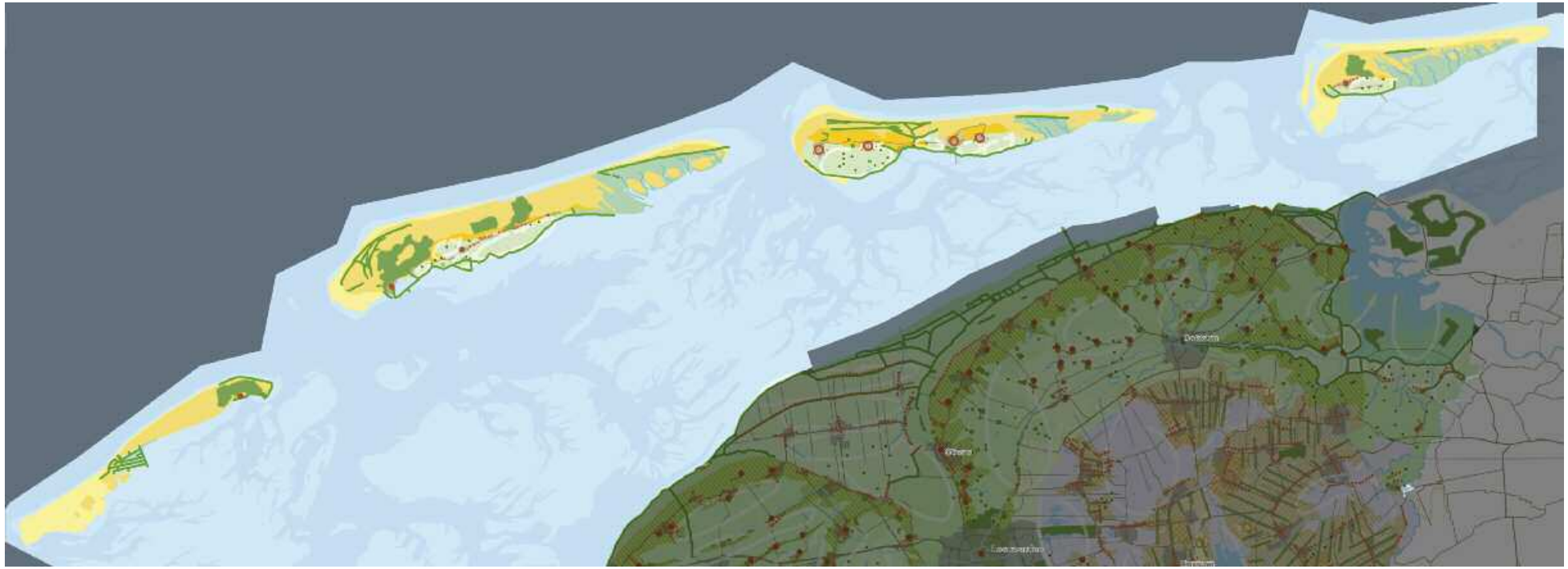

Terug naar inhoudsopgave

Wat is in het Waddengebied van provinciaal belang:

1 De onderlinge samenhang van de vier eilanden met de Friese kust, als onderdeel van de bescherming van de Waddenzee en het vasteland.

2 De ‘losse’ ligging van de eilanden als wezenlijke karakteristiek, waardoor de eilanden een eigen natuur en cultuur ontwikkelen (maatschappelijk en cultureel). Deze solitaire ligging is ook bepalend voor de vorm(ing) van de kustlijn (ruimtelijk).

3 Het dijkensysteem, zoals de zeedijken en resten van oude mieddijken (oudste bescherming van de dorpen; voor 5% nog aanwezig), als omkadering van de open polderlandschappen.

4 De jonge zeepolders met bebouwing (dorpen) op de hogere delen, plaatselijk zelfs op terpen. Eendenkooien in en aan de rand van de polder als groene eilanden in de openheid.

5 Het totale scala aan gradiënten op de eilanden, vanaf het strand, via de duinen, de binnenduinrand en de polders tot aan de Waddenkust. Deze gradiënten zijn nog steeds aan elkaar gekoppeld door duinbeken, die in slenken overgaan.

6 De binnenduinrand als overgang van uitgestrekt duingebied naar het open polderlandschap met zichtlijnen van de binnenduinrand naar de polder en andersom én lineaire duinranddorpen op de overgang.

7 Afwisselend duingebied met cultuuringrepen zoals bossen, stuifdijken, (wei)landjes, bunkers en recreatiewoningen.

8 De ruimtelijke weerslag van het maritieme verleden van het Waddengebied te zien in onder andere havens, bakens, vuurtorens, dorpen met maritieme monumenten.

9 De rust, stilte en leegte van het strand, de buitendijkse kwelders en het wad.

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
1 Onderlinge samenhang van de vier eilanden met de Friese kust, als onderdeel van de bescherming van de Waddenzee en het vasteland. De eilanden, de Waddenzee en het vaste land lijken in eerste instantie totaal niet op elkaar, maar zijn onderling sterk verweven zodat ze beschouwd kunnen worden als onderdelen van een groter geheel. De invloed van de zee en de dynamiek daarvan is hierin de grote verbindende factor.	**De hoofdonderdelen van het Waddengebied (eilanden, Waddenzee en Friese kust) als zodanig herkenbaar houden (Werelderfgoed UNESCO). Homogeniteit van het gebied behouden, waarbinnen diversiteit van de eilanden afzonderlijk belangrijk is.** Nieuwe ontwikkelingen moeten de karakteristieken van het silhouet van de eilanden respecteren. Onderdelen van dit silhouet worden gevormd door: ■ Het reliëf van de duinen. ■ De uitgestrektheid van het strand. ■ De profielen van de dorpen met de vuurtoren/kerk als baken. ■ Het lineaire karakter van de dijken. Bewoonde en onbewoonde delen goed van elkaar onderscheiden houden.
2 De 'losse' ligging van de eilanden als wezenlijke karakteristiek, waardoor de eilanden één eigen natuur en cultuur ontwikkelen en ontwikkeld hebben (maatschappelijk/cultureel). **Deze solitaire ligging is ook bepalend voor de vorm(ing) van de kustlijn (ruimtelijk).**	De uniciteit van de eilanden respecteren, zowel cultureel als ruimtelijk. Bij ontwikkelingen ervoor zorgen dat verscheidenheid en losse ligging bepalend zijn bij de planvorming.

Terug naar inhoudsopgave

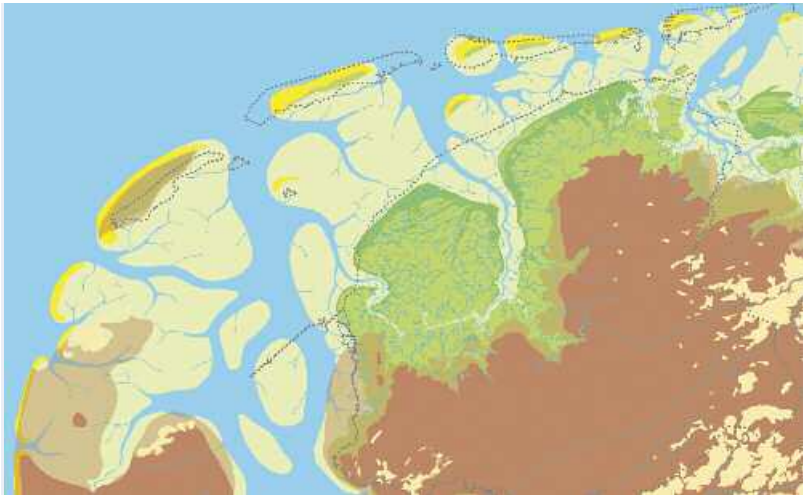

800 na Chr.

Eeuwenlange ontwikkeling van de eilanden

1500 na Chr.

Ameland vanaf het vaste land, buitendijks ter hoogte van Ferwert

Ameland (Luchtfoto 2012)

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
3 Het dijkensysteem, zoals de zeedijken en resten van oude mieddijken (oudste bescherming van de dorpen; voor 5% nog aanwezig), als omkadering van de open polderlandschappen.	**Voor het dijkensysteem geldt dat dit beschermd moet worden. Hiervoor is het primair nodig dat de dijk haar functie behoudt en, indien dit niet meer mogelijk is, dan is het nodig dat de dijk een nieuwe functie krijgt.** **Bij elke aanpassing van de dijk moet ernaar gestreefd worden de uiterlijke kenmerken zoveel mogelijk te respecteren zoals: beloop, hoogte, profiel, het gebruikte bouwmateriaal inclusief de interne opbouw (archeologisch archief), de natuurlijke onderdelen, de bekleding en de met de dijk samenhangende elementen (zoals sluizen, coupures, verdedigingswerken). Voor de eilanden in het bijzonder zijn bijvoorbeeld de oude mieddijken van provinciaal belang en karakteristiek voor de strijd tegen het zeewater, zie ook Top 10 onder nr. 5.** De helderheid van de landschappelijke context van een dijk is van belang voor de beleefbaarheid, dus is het van belang de directe omgeving van de dijk vrij te houden van ontwikkelingen die de (visuele beleving van de) dijk vertroebelen. Anderzijds zijn er ook ontwikkelingen denkbaar die de dijk in zijn eigenschappen kunnen versterken (denk aan lijnelementen langs de dijk zoals kleinschalige infrastructuur en water). Vergelijkbare maat en schaal zijn bepalend voor een positieve beleving van dergelijke ontwikkelingen.
4 De jonge zeepolders met bebouwing (dorpen) op de hogere delen, plaatselijk zelfs op terpen. Eendenkooien in en aan de rand van de polder als groene eilanden in de openheid. Op Ameland en Schiermonnikoog zijn in de polders een aantal erven ontstaan. Op Terschelling is dit nauwelijks aan de orde en wordt de polder vooral gekenmerkt door een aantal eendenkooien, die als groene puntverdichtingen in de openheid liggen.	**Versterken en behouden van de open polders op de eilanden, waarbij de identiteit van ieder eiland hierbij leidend is (de puntverdichtingen in de polders op Ameland en Schiermonnikoog manifesteren zich anders dan in de polders van Terschelling). In het algemeen geldt dat het toevoegen of aaneenschakelen van bebouwing of beplanting in de open polders niet gewenst is.** **Open houden van de open ruimten tussen de dorpen, zodat het ritme van de dorpen op hogere ruggen in stand blijft.** De fijnmazige dorpsstructuur benutten als onderlegger bij nieuwe ontwikkelingen. Respecteren van de maat en schaal van de bestaande bebouwing, bebossing, duinen en infrastructuur rond de dorpen door nieuwbouw daarop aan te passen.

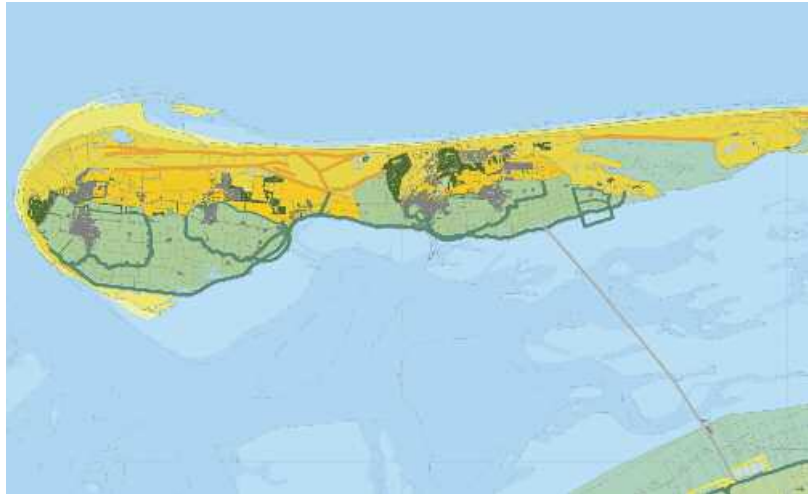

Dijkensysteem, Ameland

Waddendijk, Ameland

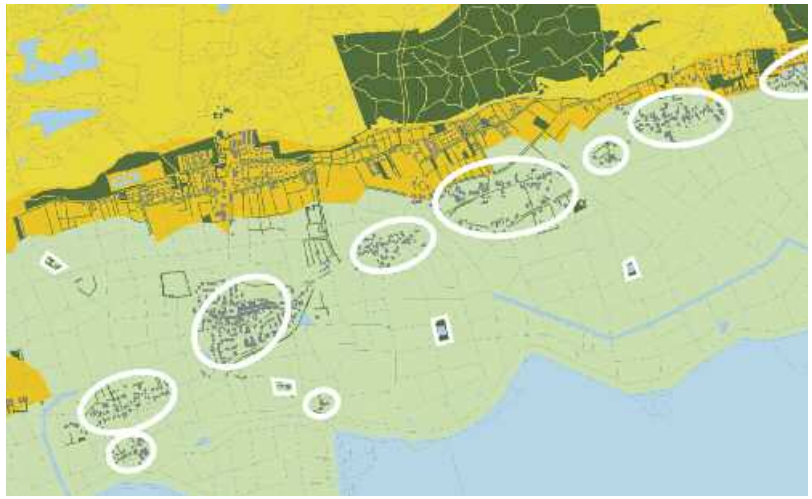

Kralensnoer van dorpen op hogere gronden, Terschelling

Zicht vanuit de polder op Landerum, Terschelling

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
5 Het totale scala aan gradiënten op de eilanden, vanaf het strand, via de duinen, de binnenduinrand en de polders tot aan de Waddenkust. Deze gradiénten zijn nog steeds aan elkaar gekoppeld door duinbeken, die in slenken overgaan. De eilanden bestaan uit zeer veel gave en karakteristieke gradiënten die het gevolg zijn van natuurlijke dynamiek en pogingen van de mens dit te beteugelen. Het gaat om sedimentatie en erosieprocessen die leiden tot grote strandvlakten, duinen en kwelders met kenmerkende slenken en kreken. Het oorspronkelijke natuurlijke reliëf van de voormalige slenken is in de polders nog zichtbaar in de vorm van kleine glooiingen en grotere laagtes. Daarnaast is er door mensenhand aangebracht reliëf op Terschelling: rond Striep, Kinnum en Kaart zijn er nog resten van oude terpen en een stinswier bij Lies en Oosterend als bijzondere elementen.	**Intact houden van het natuurlijk reliëf op de eilanden, dat de invloed van de dynamiek van de zee weerspiegelt. Egaliseren vermijden van het, door mensenhand aangebrachte, reliëf van de terpen en stinswier op Terschelling.** **De duinbeken en de slenken zichtbaar houden.**
6 De binnenduinrand als overgang van het uitgestrekte duingebied naar het open polderlandschap met zichtlijnen van de binnenduinrand naar de polder en andersom en lineaire duinranddorpen op de overgang. De binnenduinrand staat als overgang van de duinen naar het open polderlandschap in soortgelijke gebieden in heel Nederland onder druk. Dit gebied kenmerkt zich door beslotenheid, kleine percelen afgebakend door singels. De binnenduinrand is in het verleden op veel plaatsen bebouwd geraakt met onder andere recreatiewoningen.	**Behouden en versterken van zichtlijnen vanaf de binnenduinrand richting de polder, waarbij de slenken als het ware natuurlijke tracés zijn voor deze zichtlijnen.** **Het behouden van open ruimten tussen de dorpen.** **Bij ontwikkelingen in de binnenduinrand rekening houden met de maat en schaal van de onderdelen in deze zone:** ■ **Weilandjes** ■ **Elzensingels** ■ **Reeds bestaande dorpen, geclusterde en verspreide bebouwing** Versterken en ontwikkelen van het binnenduinrandgebied door beslotenheid en gebiedseigen beplanting (o.a. elzensingels) te stimuleren, in combinatie met behoud van enkele open (onbebouwde) overgangen tussen duin en polder.

Terug naar inhoudsopgave

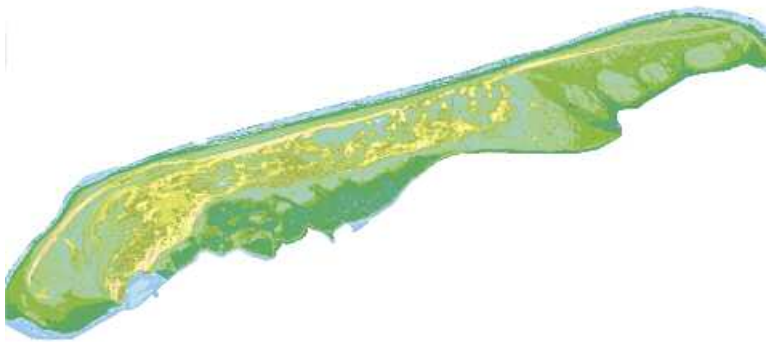

Reliëf op Terschelling (Hoogtekaart)

Voormalige slenken in de Terschellinger Polder (Vliegerfoto)

Boerderij in de binnenduinrand, Terschelling

Besloten binnenduinrand met singels, Formerum, Terschelling

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
7 Afwisselend duingebied met cultuuringrepen zoals bossen, stuifdijken, (wei)landjes, bunkers en recreatiewoningen.	In stand houden van cultuurhistorisch waardevolle eenheden of elementen naast de natuurlijke dynamiek. Voorbeelden hiervan zijn: de (wei)landjes, de stuifdijken, de bunkers (onderdelen van de Atlantikwall) en de recreatiewoningen in de duinen.
8 De ruimtelijke weerslag van het maritieme verleden van het Waddengebied, te zien in onder andere havens, bakens, vuurtorens en dorpen met maritieme monumenten. Het maritieme verleden van de eilanden is op verschillende plekken nog zichtbaar in en afleesbaar aan onder andere specifieke typen bebouwing zoals de vuurtorens, de dorpen met maritieme monumenten aan de havens en de kades. Het maritieme verleden ligt voor een groot deel onzichtbaar opgeslagen onder water. Vooral het westelijk deel van de Waddenzee herbergt nog veel cultuurhistorie in de vorm van scheepswrakken (beschermd door de Monumentenwet 1988).	Zichtbaarheid van het maritieme verleden op de eilanden en in de Waddenzee behouden en versterken.

Terug naar inhoudsopgave

Recreatiewoningen in de duinen, Terschelling

Bunkers in de duinen, Terschelling

Maritiem heden en verleden, Vlieland

De haven van Vlieland

Terug naar inhoudsopgave

Provinciaal belang	Advies
9 **De rust, stilte en leegte van het strand, de buitendijkse kwelders en het wad.** Het strand en de uitgestrekte kweldergebieden aan de uiteinden van de eilanden, zoals bijvoorbeeld de Boschplaat op Terschelling zijn gebieden die zich kenmerken door stilte en leegte.	De kenmerken van de uitgestrekte stranden en kwelders respecteren. Bundelen van recreatieve activiteiten en bebouwing.

De leegte, de stilte en de rust van het strand en de kwelders, respectievelijk Terschelling en Ameland

Terug naar inhoudsopgave

Bijlagen

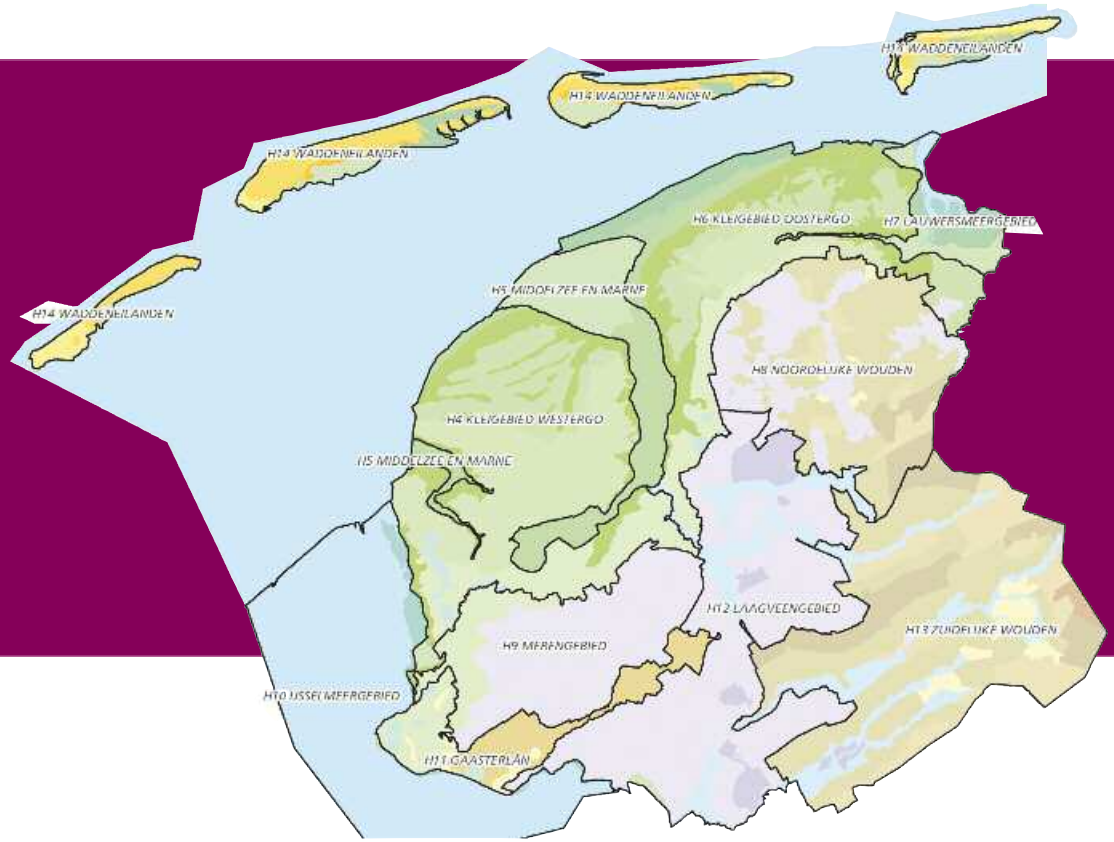

Bijlage 1 Realisatieparagraaf *Grutsk op 'e Romte*

Bijlage 2 Kernkwaliteiten landschap en cultuurhistorie

Bijlage 3 Illustratieverantwoording

Bijlage 4 Kaart van de landschappelijke en cultuurhistorische structuren van provinciaal belang

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Bijlage 1

Realisatieparagraaf Grutsk op ’e Romte

Inleiding
In deze paragraaf wordt aangegeven hoe deze thematische structuurvisie zal worden uitgevoerd. Ingegaan wordt op de verschillende instrumenten die worden ingezet. Deze instrumenten zijn:

1. zelfbindende werking voor provinciale plannen en projecten;
2. informeren, inspireren en adviseren;
3. samenwerkingsafspraken met gemeenten;
4. sturing en regelgeving;
5. financieel stimuleren;

Basis voor deze realisatieparagraaf zijn de uitkomsten van het communicatietraject en de provinciale visie op de doorwerking en status van *Grutsk op ’e Romte*. Deze uitkomsten en deze visie staan vermeld in Hoofdstuk 1 Inleiding.

Terug naar inhoudsopgave

1. Zelfbindende werking voor provinciale plannen en projecten

Grutsk vormt het uitgangspunt voor provinciale plannen en projecten die van invloed zijn op landschap en cultuurhistorie. Voorbeelden van dergelijke plannen en projecten zijn: provinciale (vaar)wegen, ISV-3, herstructurering bedrijventerreinen, aanvalsplan herstructurering Friese woningvoorraad, Friese Merenproject, gebiedsprojecten (bijvoorbeeld Franeker-Harlingen en Súd-Ie), de Deltaprogramma's, inrichten EHS en Veenweidevisie. Dit betekent dat:

1. *Grutsk* in de projectopdracht wordt benoemd als onderliggende kader;
2. het ruimtelijke kwaliteitsteam wordt geraadpleegd in de initiatieffase;
3. afhankelijk van aard en schaal van het project worden afspraken gemaakt over de betrokkenheid van het ruimtelijke kwaliteitsteam voor het vervolg.

---

2. Informeren, inspireren en adviseren

Door informeren, inspireren en adviseren wordt het gebruik van *Grutsk* gestimuleerd bij planvorming voor de fysieke ruimte door gemeenten, Wetterskip, adviesbureaus, terreinbeheerders, ontwikkelaars en andere relevante partijen.

- *Bekendmaking*
  Via persberichten, (nieuws-)brieven, provinciale website en project Mooi Fryslân.
- *Ontwikkeling website*
  Integraal aanbieden van de informatie en adviezen van *Grutsk*, de CHK, de FAMKE en de Landschapstypenkaart.
  Aansluiten op integrale ontsluiting digitaal erfgoed in de context van Ferhaal fan Fryslân via het project Friese Erfgoedhub.
- *Inzet Ruimtelijk kwaliteitsteam*
  Inzet kennis en deskundigheid van het team voor advisering, inspiratie en begeleiding van ruimtelijke plannen en processen van gemeenten, Wetterskip en van provincie zelf.
- *Ontwikkeling bouwstenen en thematische adviezen*
  Dit betreft handreikingen over hoe actuele ontwikkelingen kunnen worden ingepast binnen de kernkwaliteiten van *Grutsk*. Voorbeelden zijn schaalvergroting in de landbouw (methodiek Nije Pleats), waterfronten, inpassen bedrijventerreinen, recreatieve ontwikkelingen en zonnestroom.
- *Organiseren van workshops*
  Om kennis en werkwijze over behoud en ontwikkeling van landschap en cultuurhistorie te stimuleren bij gemeenten, adviesbureaus en ruimtelijk relevante instellingen.
- *Doorontwikkeling informatie van CHK en FAMKE*
  Aanbieden, actualiseren en doorontwikkelen van kennis. Voor de CHK worden enkele categorieën verdiept. In 2013 geldt dit voor de categorieën nederzettingen en Wederopbouw, wat ondermeer relevant is voor herstructureringsplannen in het kader van ISV-3 en "ontbouwen" in het kader van bevolkingskrimp. In 2014 volgen de categorieën dijken en waterwegen. FAMKE wordt aan de hand van verdiepingsslagen en verwerking van de resultaten ervan geactualiseerd en verdiept.
- *Advisering Monumentenwet*
  Adviezen worden gegeven voor rijksmonumenten in het buitengebied en in het kader van (de aanwijzing van) beschermde stads- en dorpsgezichten.
- *Advisering door steuninstellingen*
  Laten uitdragen van *Grutsk* door productafspraken met provinciale budgetinstellingen zoals Landschapsbeheer Friesland, It Fryske Gea, het Steunpunt Monumentenzorg en de Friese Milieufederatie.

Terug naar inhoudsopgave

3. Samenwerkingsafspraken met gemeenten

Door het maken van samenwerkingsafspraken op zowel beleidsniveau als uitvoeringsniveau worden de provinciale belangen uit *Grutsk* behouden en ontwikkeld.

- *Planologische Samenwerkingsagenda*
  Samenwerkingsafspraken maken per regio of per gemeente met daarin inspanningsverplichtingen zoals:
  1. gemeenten nemen *Grutsk* als startpunt in de afweging voor ruimtelijke plannen;
  2. gemeenten stellen een (al of niet thematische) structuurvisie op waarin de cultuurhistorische en landschappelijke waarden van *Grutsk* worden uitgewerkt en vastgelegd. Bij voorkeur wordt de structuurvisie regionaal opgesteld. Per regio zal maatwerk nodig zijn;
  3. provincie stelt de onder 1 genoemde informerende, inspirerende en adviserende instrumenten beschikbaar;
  4. provincie zal pas regels van bovenaf opleggen wanneer blijkt dat via samenwerkingsafspraken de waarden van *Grutsk* onvoldoende worden geïmplementeerd in het gemeentelijk beleid. Hiervoor is een vorm van monitoring nodig. De implementatie vindt zowel via de processen van de streekagenda's plaats, als direct met gemeenten.
- *Verdieping FAMKE*
  Via samenwerkingsovereenkomsten over gemeentelijke verdiepingskaarten en verwerking onderzoeksresultaten.
- *Streekagenda*
  Op uitvoeringsniveau worden met gemeenten, Wetterskip en lokale partijen afspraken gemaakt over samenwerkingsprojecten die de kernkwaliteiten van *Grutsk* behouden en ontwikkelen.

---

4. Sturing en regelgeving

Opnemen van *Grutsk* als een procesvereiste in de Verordening Ruimte.
Verdergaande regelgeving is pas aan de orde wanneer blijkt dat de borging van de provinciale kernkwaliteiten via samenwerking onvoldoende slaagt.

- *thematische structuurvisie.*
  Grutsk is een thematische structuurvisie. Een structuurvisie heeft een zelfbindende werking. Het heeft geen externe juridische werking naar gemeenten toe. De zelfbindende werking betekent dat *Grutsk* doorwerkt in provinciale plannen en projecten (zie onder 5) Ook zal het een bouwsteen vormen voor de op te stellen Omgevingsvisie, als opvolger van het Streekplan Fryslân 2007.
  Voor de beeldvorming van *Grutsk* naar buiten toe, bijvoorbeeld in het geval van het maken van samenwerkingsafspraken met gemeenten, is het wenselijk om *Grutsk* voldoende gewicht te geven. De status als structuurvisie helpt daarbij.
- *Verordening Romte Fryslân*
  Grutsk wordt als procesvereiste opgenomen. Gemeenten moeten motiveren hoe ze met de in *Grutsk* aangegeven provinciale belangen, de Top 10, de kernkwaliteiten per regio en de bijbehorende richtinggevende adviezen zijn omgegaan. Bij fysieke uitbreidingen vraagt de Verordening Romte ook om daadwerkelijke inpassing en een ruimtelijke kwaliteitsplan.
  In de planologische toetsing wordt getoetst of de gemeente de relevante aangewezen provinciale belangen met de bijbehorende adviezen in voldoende mate in de analyse en afweging heeft betrokken.
  In die gevallen waar hieraan onvoldoende invulling wordt gegeven zal de provincie een zienswijze indienen of reactieve aanwijzing geven.
  In de toelichting van de verordening en van *Grutsk* wordt voor de achtergrondinformatie verwezen naar de digitaal beschikbare kennisbronnen als de CHK en de Landschapstypenkaart.
  De FAMKE blijft vanwege de eigen goede werkende methodiek ongewijzigd in de verordening.
- *Regelgeving Monumentenwet en Natuurbeschermingswet*
  Wanneer blijkt dat samenwerkingsafspraken onvoldoende de kernkwaliteiten van *Grutsk* borgen zal onderzocht worden of de volgende instrumenten zullen worden ingezet:
  - aanwijzing archeologische attentiegebieden
  - aanwijzing provinciale monumenten
  - aanwijzing beschermd landschapsgezicht op basis van de Natuurbeschermingswet.

Voor verschillende waarden van provinciaal belang uit *Grutsk* gelden er op grond van wet- en regelgeving van het Rijk al regels. Dit geldt voor de Monumentenwet (rijksmonumenten, beschermde gezichten, archeologie) en het Besluit op de Ruimtelijke Ordening (procesvereiste met betrekking tot cultuurhistorische en archeologische waarden). Overeenkomstig de uitgangspunten van de Wet Revitalisering Generiek Toezicht zullen wij er op toezien dat gemeenten hun wettelijke taken met betrekking tot monumentenzorg, archeologie en cultuurhistorie in voldoende mate uitvoeren.

Terug naar inhoudsopgave

5. Financieel stimuleren

Het financieel stimuleren van projecten die een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de kernkwaliteiten van *Grutsk*. Subsidieregelingen die betrekking hebben op landschap en cultuurhistorie hebben *Grutsk* als uitgangspunt. Criteria vanuit *Grutsk* worden opgenomen in de subsidieregelingen.

- *Nota Natuer en lanlik gebiet, meerjarenprogramma en POP-3*

  In de Nota Natuer en Lanlik Gebiet en binnen POP-3 is een aantal doelen met budgetten relevant voor *Grutsk*. Dit wordt geprogrammeerd in het Programmaplan Lanlik Gebiet. Relevante budgetten zijn:
  - herstel landschap: jaarlijks € 200.000 per jaar en Nationale Landschappen: jaarlijks € 100.000. Vanwege de sterk teruggelopen middelen zullen in de gebieden jaarlijks keuzes gemaakt worden voor een beperkt aantal projecten die de kernkwaliteiten van Grutsk versterken. Uitvoering kan verlopen via de Streekagenda's.
  - beheer landschapselementen: op grond van het Natuurpact zijn provincies verantwoordelijk voor het agrarisch natuurbeheer, zowel binnen als buiten de EHS. Uitvoering verloopt via het Natuurbeheerplan.
  - onderzoek verwerven inkomsten voor landschapsbeheer en herstel, bijvoorbeeld pilotprojecten houtopbrengst, landschapsfonds Oranjewoud en gemeentelijk groenfonds Terschelling.
  - In het kader van de inrichting van de EHS of de weidevogellandschappen kunnen (cultuur)landschappelijke waarden meegefinancierd worden, wanneer dit in de natuurdoelstelling past bijvoorbeeld houtwallen/singels of karakteristiek weidevogelgebied;
  - Nieuwe POP3-middelen 2014-2020.
- *Subsidieregelingen Nota Erfgoed*
  - Voor cultuurhistorie in relatie tot *Grutsk*: gebiedsgerichte ondersteuning van lokaal of provinciaal geïnitieerde projecten, die de cultuurhistorische structuren van provinciaal belang versterken. Hiervoor is in het kader van de verlenging van de Nota Erfgoed voor de jaren 2014/2015 een budget gecreëerd van € 200.000,- per jaar. Programmering vindt plaats via het Programmaplan Lanlik Gebiet en uitvoering via de streekagenda's.
  - Voor monumenten/Erfgoedparels: restauratie, onderhoud, herbestemming en bouwhistorisch onderzoek. Hiervoor is inclusief de gedecentraliseerde rijksmiddelen jaarlijks € 2,4 mln voor beschikbaar, aangevuld met € 1 mln uit de Nuon-middelen voor de periode t/m 2015.
- *Archeologie*
  - Vanuit het budget archeologie kunnen archeologische projecten financieel worden ondersteund, die betrekking hebben op de in *Grutsk* benoemde onzichtbare waarden in de ondergrond.
  - In het kader van het Terpenproject kan een duurzame bescherming van bedreigde terpen in akkerbouwgebied worden gerealiseerd. Met het Rijk is een fonds gevormd van € 1,6 mln.
- *Programma ruimtelijke kwaliteit*
  - Voor implementatie van *Grutsk* is € 110.000,- beschikbaar: € 60.000,- in 2014 en € 50.000,- in 2015.
  - Voor uitvoeringsprojecten gerelateerd aan *Grutsk* in het kader van streekagenda's is € 250.000,- beschikbaar: € 125.000,- in 2014 en € 125.000,- in 2015.
  - Ondersteuning pilots ruimtelijke kwaliteit: bijvoorbeeld inpassing bedrijventerreinen, concrete projecten ruimtelijke kwaliteit, kennis- en innovatie duurzame landbouw.
- *ISV-3*

  Stimuleren investeringen in waardevolle bebouwde gebieden of herbestemmingen van karakteristieke panden.

  Overige beleidsterreinen

  Grutsk-doelen kunnen ook ondersteund worden via integrale projecten vanuit de beleidsnota's voor plattelandsbeleid en toerisme/recreatie.
- *Financiële ondersteuning budgetinstellingen*

  Budgetinstellingen dragen bij aan het behoud van de kernkwaliteiten van *Grutsk*. Het betreft de volgende instellingen: Stichting Landschapsbeheer Friesland, It Fryske Gea, Steunpunt Monumentenzorg Fryslân, Stichting Alde Fryske Tsjerken, Monumentenwacht Fryslân, Stichting De Fryske mole.
- *Waddenfonds*

  Subsidieregeling en programma binnen de doelstelling landschap en cultuurhistorie

Terug naar inhoudsopgave

Bijlage 2

Kernkwaliteiten landschap en cultuurhistorie

Terug naar inhoudsopgave

Kwelderwal

Kernkwaliteiten van de kwelderwal op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | kalkrijke zandige zeeklei
Maat en schaal | middenschalig tot grootschalig open landschap
Structuren | enigszins verhoogde ligging van veelal evenwijdig aan elkaar gelegen lineaire lijnen van kwelderwallen; grote variatie aan kwelderwallen; van zeer smal (enkele honderden meters) tot zeer brede (1 tot 2 kilometer).
Dorpen | terpdorpen langs wegen op kwelderwallen
Boerenerven | langs wegen op kwelderwal, sporadisch in kweldervlakte
Wegen | hoge ligging over kwelderwal, insteekwegen hier haaks op
Water | opvaarten richting de dorpen en op rand van de kwelderwal
Verkaveling | onregelmatige blokverkaveling
Beplanting | lengterichting van de kwelderwallen benadrukt door wegen en transparante beplanting, verder geconcentreerd bij terpdorpen en boerenerven, overige wegen veelal onbeplant

Kernkwaliteiten van de kwelderwal volgens CHK/FAMKE

- terpen
- stinzen- en staten(terreinen)
- (klooster)terreinen,
- uithoven
- oude boerderijplaatsen en boerderijerven, langs de wegen op de kwelderwal
- veelal blokvormige en lineaire terpdorpen, lineair op de kwelderwal gelegen
- kerken
- landgoedern/buitenplaatsen
- karakteristieke bebouwing
- verkaveling, onregelmatige, blok-
- industriële gebouwen, zuivelfabrieken
- dijken en dijkelementen
- oude spoorlijnen en stationsgebouwen
- waterwegennet van vaarten, opvaarten naar dorpen en boerderijen
- wegen
- vestingwerken
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Kweldervlakte

Kernkwaliteiten van de kweldervlakte op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware zeeklei, laaggelegen gronden met resten van prielen en geulen (voormalige getijdegronden)
Maat en schaal | middenschalig tot grootschalig; open tot zeer open gebieden (gerichte openheid)
Structuren | langwerpige ruimten begrensd door lijnvormige kwelderwallen
Dorpen | terpdorpen langs wegen buiten kweldervlakte op kwelderwallen
Boerenerven | langs wegen op kwelderwal, sporadisch in kweldervlakte
Wegen | hoge ligging over kwelderwal, insteekwegen hier haaks op doorkweldervlakte
Water | aanwezigheid grote vaarten en voormalige kreken (lengterichting), opvaarten vaak haaks hierop
Verkaveling | regelmatige blokken
Beplanting | puntsgewijs bij boerderijerven en terpdorpen, wegen in kweldervlakte veelal onbeplant

Kernkwaliteiten van de kweldervlakte volgens CHK/FAMKE

- terpen en terprestanten
- stinzen- en staten(terreinen)
- (klooster)terreinen,
- uithoven
- kerken
- buitenplaatsen
- oude boerderijplaatsen en boerderijerven, verspreid
- terpdorpen
- verkaveling, onregelmatige, blok-
- eendenkooien
- waterwegennet van vaarten, opvaarten naar dorpen en boerderijen,
- wegen haaks op kwelderwal, veel doodlopende wegen
- dijken en dijkelementen
- tracés voormalige spoorwegen met dienstgebouwen
- eendenkooien
- industriële gebouwen, zuivelfabrieken
- karakteristieke bebouwing
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Terug naar inhoudsopgave

Oude zeepolders

Kernkwaliteiten van de oude zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware zeekleigronden, aandijkingen vanuit de zee
Maat en schaal | grootschalig
Structuren | lange lijnen, verre zichten; lineaire structuur; zakelijk polderlandschap met robuuste hoofdstructuur van begrenzende zeedijk en watergangen en markante grenzen; ruimtelijk verschil tussen oude en jonge aandijkingen
Dorpen | geen dorpen aanwezig
Boerenerven | rijke boerderijerven veelal zwaar beplant , plaatselijk woonbebouwing met beplanting
Wegen | direct langs en evenwijdig aan de zeedijk verder haaks hierop landbouwwegen
Water | dijksvaart en poldervaarten
Verkaveling | opstrekkende verkaveling
Beplanting | puntsgewijs bij boerderijerven, wegen deels beplant, zoals boerderijlint Hoarnestreek verder haaks hierop wegen en paden onbeplant

Kernkwaliteiten van de oude zeepolders volgens CHK/FAMKE

- dijken en dijkelementen
- dijkcoupures
- boerderijerven onderaan de Nieuwe Zeedijk en langs de lijn Hoge Herenweg / Ljouwerterdyk
- verkaveling, opstrekkende
- wegen, binnendijks, onderaan de zeedijk gelegen en vele wegen en paden haaks op kwelderwal
- stinzen- en staten(terreinen)
- (klooster)terreinen,
- uithoven
- kerken
- oude boerderijplaatsen en boerderijerven
- karakteristieke bebouwing

Kleiterpenlandschap

Kernkwaliteiten van het kleiterpenlandschap:
Bodem en ondergrond | zware kalkarme zeekleigronden (knipklei), aanwezigheid voormalige slenken
Maat en schaal | middenschalig tot grootschalig open landschap, begrensde horizon(binnen ca. 3-5 km)
Structuren | hogere terpen in open landschap
Dorpen | verspreid liggende terpdorpen; kleine dorpen
Boerenerven | aan randen van terpdorpen of verspreid liggend, soms op huisterpen
Wegen | kronkelig, willekeurig patroon; kerkepaden (concentraties kerkepaden o.a. bij Jorwerd, Hijlaard, Blessum en Boksum)
Water | aanwezigheid vaarten, opvaarten en sterk slingerende voormalige slenken
Verkaveling | plaatselijk radiaire verkaveling bij terpen, zeer oude onregelmatige blokkenverkaveling
Beplanting | puntsgewijs bij terpdorpen en boerderijerven, spaarzaam langs wegen

Kernkwaliteiten kleiterpenlandschap volgens CHK/FAMKE

- terpen en huisterpen
- oude boerderijplaatsen
- boerderijerven, aan randen van terpdorpen of verspreid liggend, soms op huisterpen
- kerken met kerktorens veelal met zadeldak,
- kerkenpaden
- blokvormig en lineaire, soms radiaire terpdorpen, verspreid liggend
- verkaveling, onregelmatige, blok- en radiaire
- industriële gebouwen, zuivelfabrieken, verspreid voorkomen van windmolens
- systeem van trekvaarten en jaagpaden
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Terug naar inhoudsopgave

Klei-op-veengebied

Kernkwaliteiten van het klei-op-veengebied op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | dun kleidek op laagveen (kleidikte varieert)
Maat en schaal | grootschalig open landschap
Structuren | plaatselijk ijle bebouwingslinten en hemdijken tussen Bolsward en Sneek met hieraan boerderijen
Dorpen | belangrijke steden benutten de gunstige ligging op de overgang: relatie met de zee en economische ontwikkelingen in de laagveengebieden (turfwinning en zuivel)
Boerenerven | schaars losliggende of langs dijken en wegen geordende veelal matig beplante erven met een beplantingsaccent aan de voorzijde
Wegen | voornamelijk opstrekkende en plaatselijk haaks hierop ruil-verkavelingswegen
Water | kanalen, vaarten, ringvaarten en kleine meren
Verkaveling | van onregelmatig blok tot een opstrekkende verkaveling zoals in de veengebieden; soms knikken in de opstrekkendheid
Beplanting | vooral rond erven en bewoningslinten; schaars langs wegen

Kernkwaliteiten klei-op-veengebied volgens CHK/FAMKE
- klei-op-veen terpen en –dorpen, enkele verspreid liggend
- vaarwegennet van vaarten, opvaarten naar dorpen en boerderijen
- dijken (binnenpolderdijken en voormalige zeedijk)
- verkaveling (opstrekkend, blokverkaveling en polderverkaveling)
- boerderijplaatsen en boerderijerven
- stinzen- en staten(terreinen)
- verkaveling, onregelmatige blok- en opstrekkende
- droogmakerijen
- karakteristieke bebouwing
- industriële gebouwen
- landgoederen/buitenplaatsen
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Jonge zeepolders

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zandige klei en klei
Maat en schaal | middenschalig
Structuren | rationele verkaveling met centraal gelegen boerderijlint
Dorpen | Boerenerven – reeks langs centrale weg en enkele verspreid
Wegen | enkele rechte wegen en doorsnijdende provinciale weg
Water | slotenpatroon, dijksputten, zandwinplassen
Verkaveling – rationele blokvormige verkaveling
Beplanting – rond boerderijerven

Kernkwaliteiten jonge zeepolders volgens CHK/FAMKE
- zee(polder)dijken en dijkelementen
- reeksen boerderijplaatsen en verspreid liggende boerderijerven
- verkaveling, blok

Terug naar inhoudsopgave

Droogmakerijen

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zeeklei- en moerige gronden
Maat en schaal | middenschalig tot grootschalig
Structuren | rechthoekige wegstructuren
Dorpen | geen
Boerenerven | spaarzaam voorkomend, verspreide boerderijerven
Wegen | rechte lijnen, wegen spaarzaam voorkomend
Water | poldersloten en ringvaarten
Verkaveling – regelmatige blokvormig en opstrekkende percelen
Beplanting – spaarzaam, puntsgewijs bij boerderijen

Kernkwaliteiten droogmakerijen volgens CHK/FAMKE

- verkaveling regelmatig, blokvormig en opstrekkend
- wegen en vaarten rationeel aangelegd
- waterstaatkundige bouwwerken, zoals sluizen en kades
- enkele boerderijerven

Terug naar inhoudsopgave

Jonge zeepolders

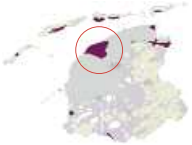

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware kalkrijke zeekleigronden, natte kleigronden worden ook wel 'blikken' genoemd
Maat en schaal | open en zeer grootschalig
Structuren | rationele lineaire structuren, begrensd door verdichte lineaire kwelderwallen
Dorpen | bebouwing geconcentreerd op lange oost-west gelegen dorpsdijken evenwijdig aan elkaar met haaks hierop polderwegen
Boerenerven | beplante agrarische erven langs dijkwegen en polderwegen; door welvaart in de 19e eeuw van de akkerbouw nog fraaie boerderijen aanwezig
Wegen | rechte lijnen, op dijken of door polders
Water | rechte sloten en vaarten en incidenteel onregelmatige kavelsloten als restanten van oude geulen
Verkaveling | rationele blokverkaveling, ten noorden van Oudebildtdijk opstrekkend
Beplanting | puntsgewijs bij boerderijerven, spaarzaam boombeplanting langs wegen

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders volgens CHK/FAMKE:
- zeedijken
- zeepolders
- zeepolderverkaveling, planmatig aangelegd: blokverkaveling en opstrekkend
- wegen en vaarten planmatig aangelegd, de verkaveling volgend
- vaarten, opvaarten en slotenpatronen
- oude boerderijplaatsen, lineair gelegen
- lineaire bebouwing/nederzettingen langs de dijken
- dijkenstructuur bestaande uit: dijk/weg, sloot, bebouwing
- karakteristieke bebouwing aan de zeezijde kleinschalig (op een klein aantal boerderijen na), waarvan een aantal dijkhuizen; aan de landzijde grote boerderijen, waarvan een aantal van het winkelhaaktype.
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Oude zeepolders

Kernkwaliteiten van de oude zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware en zavelige kleigronden
Maat en schaal | open grootschalig gebied, lengterichting georiënteerd; de zuidelijkste en oudste polders hebben een meer ongerichte verkaveling
Structuren | lange begeleidende lijnen van kwelderwallen, dwarsdijken en hoofdvaart (Zwette)
Dorpen | langs de kwelderwallen van de Middelzee en op de kwelderwallen die de voormalige Marneslenk omzoomden, oudste middelzeepolder wel incidentele bebouwing en dorpsvorming in de polder
Boerenerven | beplante agrarische erven langs de kwelderwallen, midden in de polder en sporadisch langs de Zwette
Wegen | over dijken op kwelderwallen en op dwarsdijken in de polder; instekende hooi- of miedwegen
Water | de Zwette (grenswater tussen Westergo en Oostergo) vaarten en opvaarten naar dorpen
Verkaveling | relatief regelmatige blokverkaveling, opstrekkend vanuit de kwelderwallen
Beplanting | puntsgewijs bij boerderijerven, boombeplanting langs wegen op kwelderwallen

Kernkwaliteiten van de oude zeepolders volgens CHK/FAMKE:
- (zee- en binnenpolder)dijken
- vaarten, opvaarten en sloten
- zeepolderverkaveling
- boerderijerven onderaan de Nieuwe Zeedijk en langs de lijn Hoge Herenweg / Ljouwerterdyk
- wegen, binnendijks, onderaan de zeedijk gelegen en vele wegen en paden haaks op kwelderwal
- lineaire nederzettingen langs de kwelderwallen en meer verspreide bebouwing in de polders
- staten(terreinen)
- kerken
- boerderijplaatsen en boerderijerven
- kleinschalige, karakteristieke bebouwing.
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Kwelderwal

Kernkwaliteiten van de kwelderwal op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | kalkrijke lichte zeekleigronden
Maat en schaal | midden tot grootschalig
Structuren | lijn van kwelderwal langs Middelzee en Waddenzee; één grootschalige kwelderwal met hierop seriematig gelegen terpdorpen verbonden door provinciale weg; uitzondering is de eigenstandige kwelderwal Ee/Engwierum; aanwezigheid afsluitende hoge zeedijk
Dorpen | lijn van terpdorpen langs de weg geconcentreerd op de kwelderwal
Boerenerven | langs de wegen op de kwelderwal, sporadisch in kweldervlakte
Wegen | hoge ligging van hoofdontsluiting over kwelderwal, insteekwegen hier haaks op
Water | aanwezigheid van kreekachtige natuurlijke waterlopen vooral in het noordoosten en rechtere opvaarten
Verkaveling | onregelmatige blokken
Beplanting | puntsgewijs bij terpdorpen en boerderijerven, wegen in lengterichting van kwelderwal transparant beplant overige wegen nauwelijks beplant, incidenteel voorkomen geïsoleerde boselementen

Kernkwaliteiten van de kwelderwal volgens CHK/FAMKE:
- terpen en terprestanten
- stinzen- en staten(terreinen)
- kloosterterreinen
- uithoven
- oude boerderijplaatsen en boerderijerven, langs de wegen op de kwelderwal
- verdedigingswerken
- terpdorpen, lineair op de kwelderwal gelegen
- kerken
- landgoederen/buitenplaatsen
- karakteristieke bebouwing
- verkaveling, onregelmatige, blok-
- industriële gebouwen, zuivelfabrieken
- dijken
- tracés voormalige spoorwegen met dienstgebouwen (stations)
- waterwegennet van vaarten, opvaarten naar dorpen en boerderijen
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Kweldervlakte

Kernkwaliteiten van de kwelderwal op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware knipkleigronden
Maat en schaal | grootschalig
Structuren | begrenzende enigszins verdichte grootschalige kwelderwal langs Middelzee en Waddenzee, delen van de Dokkumer Ee, grote vaarten en dorpsopvaarten,
Dorpen | bebouwing geconcentreerd op terpen
Boerenerven | relatief schaars en verspreid voorkomend
Wegen | veel doodlopende wegen duiden op vroeger hooilandgebruik haaks op kwelderwal, deels doorgekoppeld als ruilverkavelingswegen
Water | aanwezigheid van kreekachtige natuurlijke waterlopen vooral in het noordoosten; opvaarten naar de Dokkumer Ie of de voormalige Middelzee
Verkaveling | regelmatige en onregelmatige blokken, plaatselijk radiaire verkaveling rond terpen
Beplanting | puntsgewijs bij terpdorpen en boerderijerven, wegen onbeplant, geïsoleerde, onregelmatig voorkomende boselementen (b.v. eendenkooien)

Kernkwaliteiten van de kweldervlakte volgens CHK/FAMKE:
- terpen en terprestanten
- stinzen- en staten(terreinen)
- kloosterterreinen,
- uithoven
- kerken
- buitenplaatsen
- oude boerderijplaatsen en boerderijerven, verspreid
- terpdorpen o.a. een aantal radiaire
- verkaveling, regelmatige en onregelmatige; blok- en radiaire bij terpen
- eendenkooien
- waterwegennet van vaarten, opvaarten naar dorpen en boerderijen,
- wegen haaks op kwelderwal, veel doodlopende wegen
- dijken en dijkelementen
- tracés voormalige spoorwegen met dienstgebouwen (stations)
- vestingwerken
- industriële gebouwen, zuivelfabrieken
- karakteristieke bebouwing
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Terug naar inhoudsopgave

Oude zeepolders

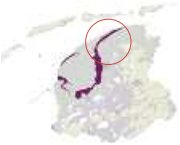

Kernkwaliteiten van de oude zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond – zware zeekleigronden
Maat en schaal – grootschalig
Structuren – lineaire structuur van aandijkingsdijken (Alde Leie, Hege Hearewei); zakelijk polderlandschap met robuuste hoofdstructuur van dijken en watergangen en markante grenzen;
Dorpen – geen dorpen aanwezig
Boerenerven – onderaan de Nieuwe Zeedijk en langs de lijn Hege Hearewei / Ljouwerterdyk
Wegen – binnendijks, onderaan de zeedijk gelegen en vele wegen en paden haaks op kwelderwal (zgn. loanen)
Verkaveling – opstrekkende verkaveling, jongere aandijkingen veelal per polder meer blokverkaveld
Beplanting – puntsgewijs bij boerderijerven (beplanting rond erven maar gedeeltelijk aanwezig), wegen onbeplant

Kernkwaliteiten van de oude zeepolders volgens CHK/FAMKE:

- dijken
- dijkcoupures
- boerderijerven onderaan de Nieuwe Zeedijk en langs de lijn Hoge Herenweg / Ljouwerterdyk
- verkaveling, opstrekkend en blok-
- wegen, binnendijks, onderaan de zeedijk gelegen en vele wegen en paden haaks op kwelderwal
- stinzen en staten(terreinen)
- kloosterterreinen,
- uithoven
- kerken
- boerderijplaatsen en boerderijerven
- karakteristieke bebouwing

Buitendijks land / Zomerpolders

Kernkwaliteiten van buitendijks land/zomerpolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond- jonge zeeklei en slikken
Maat en schaal – grootschalig
Structuren – zeer grootschalig aansluitend aan de Waddenzee
Dorpen – geen dorpen aanwezig
Boerenerven – geen boerderijen aanwezig
Wegen – zeer weinig wegen
Verkaveling –blokverkaveling
Beplanting – geen opgaande beplanting

Kernkwaliteiten van buitendijks land/zomerpolders volgens CHK/FAMKE

- oude dijken, zeedijk, dijkcoupures
- rijshoutdammen
- paalwerken
- verkaveling, blok-

Terug naar inhoudsopgave

Kleiterpenlandschap

Kernkwaliteiten van het kleiterpenlandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware zeekleigronden
Maat en schaal | middenschalig tot grootschalig,open landschap met een visuele begrenzing (binnen ca 3-5 km)
Structuren | fijnmazig landschap door verkavelingen dorpen op relatief hoge terpen, sterk kronkelige wegen en slenken
Dorpen | verspreid liggende terpdorpen
Boerenerven | aan randen van terpdorpen of verspreid liggend, soms op huisterpen
Wegen | kronkelig, willekeurig patroon
Water | voormalige sterk kronkelige kreken,vaarten en opvaarten en hoofdvaart als Dokkumer Ie
Verkaveling | onregelmatige blokken, plaatselijk radiaire verkaveling bij terpen,
Beplanting | puntsgewijs bij terpdorpen en boerderijerven, wegen veelal onbeplant

Kernkwaliteiten het kleiterpenlandschap volgens CHK/FAMKE:
- terpen en huisterpen
- oude boerderijplaatsen
- boerderijerven, aan randen van terpdorpen of verspreid liggend, soms op huisterpen
- kerktorens veelal met zadeldak
- kerkenpaden
- terpdorpen, verspreid liggend
- industriële gebouwen, zuivelfabrieken, verspreid voorkomen van windmolens
- verkaveling, onregelmatige blok- en radiaire bij terpen
- systeem van trekvaarten en jaagpaden
- beschermde stads- en dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Klei-op-veengebied

Kernkwaliteiten van het klei-op-veengebied op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | kleidek (tot 40 cm) op laagveen (kleidikte varieert)
Maat en schaal | grootschalig open landschap
Structuren | Dokkumer Ie en plaatselijk ijle bebouwingslinten en grootschalige stedelijke structuren bij Leeuwarden
Dorpen | verspreid enkele terpdorpen
Boerenerven | bij terpdorpen en schaars losliggende of langs dijken en wegen geordenende
Wegen | voornamelijk opstrekkende en plaatselijk haaks hierop ruil-verkavelingswegen
Water | kanalen,(op)vaarten,kronkelige voormalige kreken, ringvaarten
Verkaveling | van onregelmatig blok- tot een opstrekkende verkaveling zoals in de veengebieden.
Beplanting | vooral rond erven en bewoningslinten schaars langs wegen

Kernkwaliteiten van het klei-op-veengebied volgens CHK/FAMKE:
- (veen)terpen
- boerderijplaatsen en boerderijerven
- stinzen- en staten(terreinen)
- droogmakerijen
- terpdorpen, enkele verspreid liggend
- karakteristieke bebouwing
- verkaveling, regelmatige blok- en opstrekkende
- industriële bebouwing
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Terug naar inhoudsopgave

Buitendijks land / Kwelders

Kernkwaliteiten van het buitendijks land/kwelders op basis van de landschapstypen:

Bodem en ondergrond | jonge zeeklei en slikken
Maat en schaal | zeer grootschalig aansluitend aan de waddenzee
Structuren | begeleidende hoge zeedijk
Dorpen | geen
Boerenerven | geen,
Wegen | plaatselijk op zomerkaden, dam naar Ameland
Water | sloten en greppels
Verkaveling | opstrekkend, haaks op de zeedijk
Beplanting | geen

Kernkwaliteiten van het buitendijks land / kwelders volgens CHK/FAMKE:

- landaanwinningswerken / restanten van rijhoutdammen
- dobben
- bunkers
- veerdam met bijbehorende bebouwing
- oude dijkrestanten

Beekdallandschap-benedenloop

Kernkwaliteiten van het beekdallandschap-benedenloop op basis van de landschapstypen:

Bodem en ondergrond | klei en klei op veen veengronden, door klink en vervening van het omliggende land, relatief hooggelegen ten opzichte van de omgeving, aanwezigheid microreliëf
Maat en schaal | middenschalig, gesitueerd in ruimere grootschalige omgeving
Structuren | kronkelig, dijken en parallelle wegen, gerichte openheid in klei op veen gebied
Dorpen | lokaal verspreide lintbebouwing of bebouwing langs de dijken
Boerenerven | verspreid liggende erven
Wegen | grotendeels parallelle wegen aan beek
Water | lengterichting brede beekloop plaatselijk aangepaste bochten deels gekanaliseerd en kunstmatige vormen van oeververdediging
Verkaveling | hoofdrichting opstrekkend haaks op de beekloop met verschil-lende andere verkavelingspatronen met grote afwisseling in variatie en schaal
Beplanting | voornamelijk grasland en deels natuurlijke oeverbegroeiing (grasland en riet), stroomdalen vrijwel afwezigheid van opgaande beplanting, plaatselijke verdichting door verlande petgaten

Kernkwaliteiten van het beekdallandschap-benedenloop volgens CHK/FAMKE:

- rivierdijk en hemdijken
- beeklopen, deels gekanaliseerd
- wegen parallel aan de waterlopen
- boerderijplaatsen, lineair gelegen langs de lopen van de beken
- boerderijerven, verspreid liggend
- lineaire bebouwing
- verkaveling, opstrekkende

Terug naar inhoudsopgave

Jonge zeepolders/platen en slikken

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders/platen en slikken op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | jonge zeekleigronden
Maat en schaal | combinatie van grootschalig en kleinschalig
Structuren | contrast van rationele inpoldering en grillig verloop van slenken; afwisseling van platen, moerasgebied, boselementen, watervlaktes, kreken, slenken, omringende dijken en gemaal met haven Lauwersoog
Dorpen | niet aanwezig(Lauwersoog in Groningen)
Boerenerven | niet aanwezig
Wegen | evenwijdig aan de polderdijk, enkele rationele haakse insteekwegen haaks er op
Water | afsluiting zeezijde door zeedijk en Lauwerssluizen; verder begrensd door lage voormalige zeedijken
Verkaveling | geen, natuurlijk patroon van slenken en gaten
Beplanting | moerasbeplanting, kleine en grotere boselementen

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders/platen en slikken volgens CHK/FAMKE:
- zee(polder)dijken en dijkelementen
- bodembeschermingsgebied Lauwersmeer

Jonge zeepolders

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zware en zavelige zeekleigronden en zandige zeeklei in de slenk van het Dokkumer Grutdjip
Maat en schaal | zeer grootschalige tot grootschalige openheid
Structuren | contrast van rationele inpoldering en grillig verloop van grote slenken, begrenzende dijken, grootschalige water van het Dokkumer Grutdjip en het Dokkumer Djip met begeleidende dijken en kwelderwallen, oude Lauwerssédijk
Dorpen | enkele gerelateerd aan dijken en uitwateringssluizen en terpdorp Engwierum
Boerenerven | verspreid voorkomende boerderijen en enkele tegen de Kwelderweg aangelegen, in overige polders niet v
orkomend
Wegen | evenwijdig aan de polderdijk, hoekige wegen, enkele insteek van wegen met uitzondering van de Kwelderweg
Water | kronkelige voormalige slenken Dokkumer Grutdjip en Dokkumer Dijp
Verkaveling | Nieuw Kruisland onregelmatig blokvormig verder opstrekkend, deels waaiervormig, en regelmatig blokvormig
Beplanting | aangeplant bosperceel bij Kollumerwaard, en Kollumeroord en beplanting rond boerderijerven en spontane beplanting langs Dokkumer Djip

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders volgens CHK/FAMKE:
- zeepolderdijken
- zeedijk
- landaanwinning
- verkaveling, regelmatige blok en opstrekkende polderverkaveling
- waterwegen
- jaagpaden
- verdedigingswerken, schans
- (oude) boerderijplaatsen, verspreid liggend
- boerderijerven, verspreid liggend
- sluizen, bruggen, gemalen, zeewerende werken, vuurtorens en havenlichten, bakens

Terug naar inhoudsopgave

Platen en slikken

Kernkwaliteiten van de platen en slikken op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | kleiige en zandige natte gronden
Maat en schaal | middenschalig tot grootschalig
Structuren | veelal niet toegankelijke natte gronden begrensd door open water enerzijds en dijken anderzijds
Dorpen | geen
Boerenerven | niet aanwezig
Wegen | plaatselijk doodlopende ontsluitingsweg
Water | vaak omgrenzend ondiep water, plaatselijk plassen
Verkaveling | plaatselijk opstrekkende tot blokvormige verkaveling
Beplanting | over het algemeen open, moerasopslag, plaatselijk bosaanplant

Kernkwaliteiten van de platen en slikken volgens CHK/FAMKE:
- zeepolderdijken
- verkaveling, opstrekkende polderverkaveling

Terug naar inhoudsopgave

Fries essenlandschap

Kernkwaliteiten van het Fries essenlandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | dekzandplateau met sterk hellende randen, esgronden en zandgronden met dik humeus dek, overgang naar vlakke veenranden of meeroevers
Maat en schaal | kleinschalig tot zeer kleinschalig
Structuren | kronkelige wegen met bebouwing en glooiende percelen, es veelal begrensd door randweg
Dorpen | esstructuren met verspreide bebouwingsclusters op hoger gelegen gronden: Jistrum, Eastermar, Sumar, Burgum-oost: Friese esdorpen
Boerenerven | verspreid langs wegen structuur en bij kruisingen
Wegen | kronkelig verloop van hoofd- en instekende miedwegen
Verkaveling | blokverkaveling naar plaatselijk opstrekkend
Beplanting | boombeplanting langs wegen, houtwallen, hege dyken en elzensingels als perceelsbegrenzing

Kernkwaliteiten van het Fries essenlandschap volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, onregelmatige blokverkaveling
- (oude)boerderijplaatsen en boerderijerven verspreid gelegen
- nederzettingen, Friese esdorpen
- onregelmatige wegenstructuur
- kleinschalige karakteristieke bebouwing

Woudontginningslandschap

Kernkwaliteiten van het woudontginningslandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | humeuze dekzand met plaatselijk reliëf, pingoruïnes en dobben
Maat en schaal | zeer kleinschalig
Structuren | lange bebouwingslinten met wegbeplanting met voornamelijk haaks daarop staande van houtwallen of singels voorziene opstrekkende percelen met een gevarieerde lengtebreedte verhouding 1:4 tot 1:5 tot rechthoekige percelen; plaatselijk landgoederenstructuren opgenomen in de verkaveling
Dorpen | wegdorpen en lintbebouwing
Boerenerven | verspreid liggend opgenomen in de houtwallen- en elzensingel-patroon aan zandpaden en wegen
Wegen | enkele hoofdwegen, intensief ontsloten door (zand)paden en (zand)wegen
Water | vaarten, kanalen, veel verspreid voorkomende pingoruïnes en dobben
Verkaveling | zeer langgerekte opstrekkende verkaveling
Beplanting | elzensingels (lagere delen met sloten) en houtwallen(hogere delen), wegbeplanting, plaatselijk lanen en landgoedbossen

Kernkwaliteiten van het woudontginningslandschap volgens CHK/FAMKE:
- leidijken
- vaarten, trekvaarten en wijken
- verkaveling, opstrekkende
- houtwallen en elzensingels
- patroon van (zand)paden
- eendenkooien
- boerderijplaatsen
- lineaire dorpen
- kloosters, uithoven, kerken, stinzen- en staten(terreinen), landgoederen/ buitenplaatsen
- kleinschalige, karakteristieke bebouwing: kleine boerderijen, arbeiderswoningen, zuivelfabrieken aan de vaarten
- beschermde dorpsgezichten

Terug naar inhoudsopgave

Hoogveenontginningen

Kernkwaliteiten van de hoogveenontginningen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | heideontginningen met humeuze zandgronden met afgeveend hoogveen(restveengronden), matig reliëf, pingoruïnes en dobben
Maat en schaal | kleinschalig
Structuren | open heidegebieden, begrensde ruimten
Dorpen | concentraties rond veenontginningsdorpen en bebouwingslinten
Boerenerven – verspreide bebouwing langs wijken
Wegen | zowel haaks als in lengterichting van wijken
Water | wijken en vaarten
Verkaveling | opstrekkend, plaatselijk onregelmatige, vierkante verkaveling
Beplanting | singelbeplantingen en recente bebossingen

Kernkwaliteiten van de hoogveenontginningen volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende
- vaarten, wijken
- boerderijplaatsen, verspreid en langs wijken
- boerderijerven, verspreid en langs wijken
- lineaire verveningsdorpen

Heideontginningen

Kernkwaliteiten van de heideontginningen op basis van de landschaptypen:
Bodem en ondergrond | heideontginningen met afgeveend hoogveen
Maat en schaal | kleinschalig
Structuren | plaatselijk restanten open heidegebieden, plaatselijk bebost, begrensde ruimten, plaatselijk verspreide bewoning en enige verdichting bij dorpsvorming
Dorpen | heidedorpen (verspreide bewoning), lintbebouwing langs wegen
Boerenerven | verspreid voorkomend langs wijken
Wegen | intensief ontsluitingspatroon, basis voor ontginning; wegen beplant
Water | restanten van wijken en vaarten
Verkaveling | opstrekkend tot vierkante percelen(vooral vierkante percelen in heideontginningsdorpen)
Beplanting | elzensingels als begrenzing rond de percelen, beplante wegen; in meeste heidontginningsdorpen aanwezigheid elzensingels

Kernkwaliteiten van de heideontginningen volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen
- ontginningsboerderijen
- heidedorpen
- lineaire, kleinschalige bebouwing
- dichte ontsluitingspatroon van wegen en vaarten
- grenspalen
- gebieden met bijzondere waarden

Terug naar inhoudsopgave

Veenweidegebieden

Kernkwaliteiten van het fries essenlandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | laaggelegen veenvlaktes met afgravingen en veenresten, plaatselijk bedekt door een kleilaag
Maat en schaal | middenschalig
Structuren | grootschalig aaneengesloten open gebieden zonder geleding
Dorpen | vrijwel onbebouwd gebied
Boerenerven | verspreid voorkomende recente agrarische ontwikkelingen
Wegen | extensief ontsloten gebied
Water | miedvaarten, poelen en plassen, kanalen (Prinses Margrietkanaal, De Swemmer)
Verkaveling | voornamelijk opstrekkend
Beplanting | veenvegetaties; moerasbos; vrijwel onbeplante wegen

Kernkwaliteiten van het veenweidegebieden volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen, verspreid liggend
- bebouwing, verspreid liggend
- kleine boerderijen
- nederzettingen, vrij korte bebouwingslinten

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Veenweidegebieden

Kernkwaliteiten van de veenweidegebieden op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | water, veengronden en dun kleidek op veen
Maat en schaal | groot tot zeer grootschalig, waarbij de spiegeling van de meren nog extra dimensie geeft aan de weidsheid
Structuren | grootschalige waterstructuren van grote meren tot poelen, kanalen en vaarten en grootschalige open ruimte, matig ontsloten gebied, grote variatie aan grootschalige en kleinschalige agrarische eenheden.
Dorpen | schaars aanwezig enkele lintvormige dorpen en enkele water-georiënteerde dorpen
Boerenerven | zeer verspreid voorkomend , veelal gekoppeld aan linten en ruilverkavelingswegen
Wegen | schaars ontsloten, vaak met doodlopende en insteekwegen, grootschalige infrastructuur A7 en provinciale wegen
Water | variatie aan kleine meren en poelen tot zeer grootschalige meren, kanalen en vaarten en opvaarten
Verkaveling | in grote blokken geordende regelmatige en onregelmatige opstrekkende plaatselijk waaierende verkaveling, soms knikken in de opstrek
Beplanting | rond boerderijen, en dorpen en recreatiegebieden, plaatselijk bosopslag langs meeroevers en moerasgebieden, zeer sporadisch beplanting langs wegen

Kernkwaliteiten van de veenweidegebieden volgens CHK/FAMKE:
- meren, (ring)vaarten, kanalen
- hemdijken
- verkaveling, regelmatige en grootschalige
- boerderijplaatsen, verspreid
- lineaire dorpen langs vaarten, meeroevers en dijken
- industriële bebouwing als windmolens, sluizen, gemalen
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Klei-op-veengebieden

Kernkwaliteiten van de klei-op-veengebieden op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | dun kleidek op laagveen (kleidikte varieert)
Maat en schaal | grootschalig open landschap
Structuren | grootschalig open gebied, nauwelijks ontsloten, aanwezigheid hemdijkenstructuur, kleine meren en concentratie van infrastructuur en stedelijke bebouwing van Sneek
Dorpen | verspreid enkele terp- en watergeoriënteerde dorpen
Boerenerven | bij dorpen en schaars losliggende of langs dijken en wegen geordend .
Wegen | wegen op hemdijken voornamelijk opstrekkende en plaatselijk haaks hierop ruilverkavelingswegen
Water | kanalen, (op)vaarten, kronkelige voormalige kreken, ringvaarten
Verkaveling | van onregelmatig blok- tot een opstrekkende verkaveling zoals in de veengebieden, plaatselijk knikken in verkaveling
Beplanting | vooral rond erven en bewoningslinten schaars langs wegen

Kernkwaliteiten van de klei op veengebieden volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende en blok
- vaarten, opvaarten
- droogmakerijen
- boerderijplaatsen en boerderijerven, verspreid
- terpdorpen en lineaire veenontginningsdorpen

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Platen en slikken

Kernkwaliteiten van de platen en slikken op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | natte bodem van zand, zandige klei en klei
Maat en schaal | open en grootschalige gebieden overgaand in zeer grootschalige ruimte van het IJsselmeer aan landzijde begrensd door IJsselmeerdijk
Structuren | buitendijks land met een vaak grofschalige verkaveling gelegen tussen IJsselmeerdijk en grootschalig open water
Dorpen | silhouetten
Boerenerven | enkele langs ontsluitingsweg Polder Gele Strand
Wegen | nauwelijks ontsloten, sporadisch landbouwpad
Water | plaatselijk sloten, poelen, verder sterke verweving met IJsselmeerwater
Verkaveling | blokvormige en strokenverkaveling
Beplanting | voornamelijk lage begroeiing, plaatselijk moerasbos, halfnatuurlijke graslanden

Kernkwaliteiten van de platen en slikken volgens CHK/FAMKE:
- (voormalige) zeedijk
- blok- en stroken-
- verkaveling
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Water

Kernkwaliteiten van het water op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | water
Maat en schaal | zeer grootschalige ruimte van het IJsselmeer aan landzijde begrensd door horizon van IJsselmeerdijk dorpssilhouetten, Afsluitdijk met sluizen, dijk Noordoostpolder
Structuren | extreme horizontaliteit en leegheid
Dorpen | silhouetten
Boerenerven | niet van toepassing
Wegen | niet van toepassing
Water | sterk weersafhankelijke dynamiek zoals golfslag en stroming
Verkaveling | niet van toepassing
Beplanting | kale en begroeide platen, riet

Kernkwaliteiten van het water volgens CHK/FAMKE:
- de stads- en dorpssilhouetten, met kleinschalige bebouwing, rode daken, kerktorens, vuurtorens en overige havenlichten
- de silhouetten van de waterstaatkundige bouwwerken, zoals sluizen, dijken, bruggen en gemalen, waarvan de Afsluitdijk en het Woudagemaal markante voorbeelden van zijn.
- strekdammen
- paalwerken
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Stuwwallenlandschap

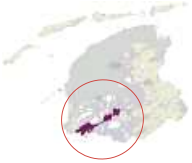

Kernkwaliteiten van het stuwwallenlandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | reliëfrijke keileemwelvingen met dekzanden, humusrijke esgronden
Maat en schaal | kleinschalig, besloten landschap en meer open grootschalige gebieden met grootschalige weidse vergezichten: sterke afwisseling in schaal
Structuren | afwisseling tussen hoger gelegen beboste delen en de lager gelegen open delen; aanwezigheid van esdekken en esstructuren met hooggelegen bouwlanden ('gaasten' of 'hogen'); kustlijn met IJsselmeerdijk en de provinciale infrastructuur(N 359), hoofdvaarten, aanwezigheid van landgoederenstructuren
Dorpen | twee dorpstypen: weg- of streekdorpen met meer opstrekkende verkaveling en esachtige dorpen (op de zuidelijke flank van de stuwwal) (Oudemirdum, Sondel, Nijemirdum, Mins, Bakhuizen, Hemelum, Scharl, Warns en Koudum): Friese esdorpen
Boerenerven | veelal gekoppeld aan de dorpen en ontsluitingswegen
Wegen | relatief intensief wegenpatroon van deels doorgaande en deels doodlopende wegen
Water | hoofdafwatering naar het noorden via o.a. vaarten, aanwezigheid van vaarten en opvaarten en kleine meertjes
Verkaveling | gevarieerde ontginningsstructuur: opstrekkende verkavelingen en meer restanten van onregelmatige (esachtige) blokverkaveling
Beplanting | rijke variatie aan beplantingen: veel naald- en loofbos aanwezig, afgewisseld met lanen en landgoedbossen met bossen en lanen (sl) ; aanwezigheid van hout- en tuunwallen op de randen van het plateau, beplanting rond erven

Kernkwaliteiten van het Stuwwallenlandschap volgens CHK/FAMKE:
- vaarten en opvaarten
- verkaveling, opstrekkende en restanten van esachtige blokverkaveling
- lineaire bebouwing (wegdorpen en esachtige dorpen): Friese esdorpen
- boerderijplaatsen, lineair gelegen
- stinzen- en staten(terreinen)
- landgoederen/buitenplaatsen met bijbehorende lanen en aangelegde bossen
- beschermde stads- en dorpsgezichten

Fries essenlandschap

Kernkwaliteiten van het Fries essenlandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | dekzandplateau met sterk hellende randen, esgronden en zandgronden met dik humeus dek
Maat en schaal | kleinschalig tot zeer kleinschalig
Structuren | kronkelige wegen met bebouwing en glooiende percelen, es veelal begrensd door randweg
Dorpen | esstructuren in losse lintbebouwing op hoger gelegen gronden: Sondel, Oude Mirdum, Hemelum
Boerenerven | verspreid langs wegen structuur en bij kruisingen
Wegen | kronkelig verloop
Verkaveling | blokverkaveling naar plaatselijk opstrekkend
Beplanting | boombeplanting langs wegen, houtwallen als perceelsbegrenzing

Kernkwaliteiten van het Fries essenlandschap volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, blok
- kronkelige wegen
- boerderijplaatsen, verspreid gelegen op esachtige structuren
- stinzen- en staten(terreinen)
- Friese esdorpen

Terug naar inhoudsopgave

Klei-op-veengebied

Kernkwaliteiten van het Klei-op-veengebied op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | klei op laagveen (kleidikte varieert)
Maat en schaal | grootschalig open landschap
Structuren | kustlijn met IJsselmeerdijk,meren, grotere vaarten en kanalen, naastliggende keileemruggen met dorpen en provinciale weg N359
Dorpen | terpdorpen (klei-op-veenterpen), lineaire veenontginningsdorpen aan wegen en vaarten en combinaties van beide
Boerenerven | zeer verspreid voorkomend veelal aan ruilverkavelingwegen
Wegen | enkele doorgaande maar veel insteekwegen
Water | dijksloot, vaarten, kanalen en meren
Verkaveling | van onregelmatig blok tot een opstrekkende verkaveling zoals in de veengebieden; soms knikken in de opstrekkendheid
Beplanting | rond erven

Kernkwaliteiten van het Klei-op-veengebied volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, regelmatige en onregelmatige; blokverkaveling, aan de zuidzijde van het gebied neigend naar opstrekkende
- (verhoogde) boerderijplaatsen
- terpdorpen (klei-op-veenterpen), lineaire veenontginningsdorpen aan wegen en vaarten en combinaties van beide

- stinzenterreinen/boerderijen/buitenplaatsen
- waterpatroon van vaarten, opvaarten, kanalen en (dijk)sloten

Droogmakerijen

Kernkwaliteiten van de droogmakerijen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | klei, restveen en zandgrond
Maat en schaal | grootschalig open landschap
Structuren | planmatige ontwikkelingen met rationele, rechtlijnige patronen
Dorpen | geen dorpen en bebouwing schaars, voornamelijk langs de randen
Boerenerven | weinig boerderijerven
Wegen | rechtlijnige structuur van wegen
Water | slotenpatroon en omringsloot
Verkaveling | regelmatig blokvormig
Beplanting | rond de erven

Kernkwaliteiten van de droogmakerijen volgens CHK/FAMKE:
- regelmatige blokverkaveling
- patronen van sloten en ringsloten
- verspreide boerderijerven

Terug naar inhoudsopgave

Veenweidegebieden

Kernkwaliteiten van de veenweidegebieden op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | laaggelegen veenvlakten, veengronden, plaatselijk bedekt door een dunne kleilaag
Maat en schaal | zeer grootschalige openheid
Structuren | openheid en weidsheid, grote verkavelingsblokken, structuurbepalende waterlopen en grootschalige infrastructuur
Dorpen | vrijwel onbebouwd gebied, met Grou en Warten als uitzonderingen
Boerenerven | lokaal verspreid voorkomend
Wegen | extensief ontsloten gebied, lokaal systeem van instekende miedwegen, grootschalige infrastructuur A-32 en Wâldwei en spoorlijn
Water | structuurbepalende waterlopen van De Boarn en het Prinses Margrietkanaal en frequent voorkomen van brede vaarten en opvaarten
Verkaveling | opstrekkend, in het noorden regelmatige blokken, rechthoekige percelen bij droogmakerijen
Beplanting | rond boerderijerven, oevervegetaties van riet en lage beplanting, vrijwel geen opgaande beplanting

Kernkwaliteiten van de veenweidegebieden volgens de CHK/FAMKE:
- veenpolders
- dijken, veenpolderdijken, ringsloten en legakkers
- windmolens, sluizen, gemalen
- kanalen en ringsloten
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen, lineair aangelegd
- bebouwingslinten: veenontginningsdorpen met arbeiderswoningen
- kleine boerderijen
- gebieden met bijzondere waarden

Veenpolders

Kernkwaliteiten van de veenpolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | restveen en moerige gronden, opvallende hoogteverschillen in maaiveldniveau
Maat en schaal | midden tot grootschalig
Structuren | eenduidige patronen van haaks op elkaar staande structuren van bebouwingslinten en verkaveling en aanwezige polderdijken
Dorpen | lintbebouwing langs hoofdwegen door de polders
Boerenerven | geconcentreerd langs de hoofdwegen van de polders
Wegen | hoofdwegen in lange parallelle lijnen, haaks op de verkaveling, verbonden door korte dwarswegen
Water | vaarten onderaan de dijk en brede poldervaarten passend in de polderverkaveling, ringvaarten, opvallende peilverschillen tussen veenpolders en hun omgeving
Verkaveling | opstrekkende strokenverkaveling haaks op bewoningslinten, vaak in een waaiervormig patroon
Beplanting | rond boerderijen en erven, rond dorpslinten en incidentele groene verdichting door boselementen

Kernkwaliteiten van de veenpolders volgens CHK/FAMKE:
- dijken, veenpolderdijken en ringsloten
- windmolens, sluizen, gemalen
- vaarten, kanalen en ringsloten
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen, lineair aangelegd
- bebouwingslinten: veenontginningsdorpen met arbeiderswoningen
- (kleine) boerderijen en boerderijerven
- gebieden met bijzondere waarden

Veenderijen

Kernkwaliteiten van de veenderijen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | laagveen, levend veen, veenplassen,
Maat en schaal | kleinschalig
Structuren | langgerekte structuren van petgaten en legakkers en veenplassen
Dorpen | er komt spaarzaam, voornamelijk recreatieve bebouwing voor, plaatselijk een enkel dorp
Boerenerven | er komen weinig boerderijerven voor
Wegen | hoofdwegen langs de randen van de veenderijen, wegen ontbreken in de veenderijen vrijwel
Water | fijne structuur van langgerekte petgaten, aaneengesloten petgaten vormen soms grotere veenplassen, plaatselijk vaarten
Verkaveling | zeer smalle opstrekkende strokenverkaveling haaks op ontginningsassen, soms in een waaiervormig patroon
Beplanting | kleinschalige moerasbosjes, moerasbegroeiing in verlande petgaten

Kernkwaliteiten van de veenderijen volgens CHK/FAMKE:
- veenpolderdijken en ringsloten
- windmolens, sluizen, gemalen
- vaarten, kanalen en ringsloten
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen, lineair aangelegd
- (kleine) boerderijen en boerderijerven

Beekdallandschap (benedenloop)

Kernkwaliteiten van het beekdallandschap (benedenloop) op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | veengronden, door klink en vervening van het omliggende land, relatief hooggelegen ten opzichte van de omgeving
Maat en schaal | middenschalig ,gesitueerd in ruimere grootschalige omgeving
Structuren | kronkelig (en rechtgetrokken) patroon van oude beeklopen, dijken en parallelle wegen, gerichte openheid in de beekdalen
Dorpen | lokaal verspreide lintbebouwing of bebouwing langs de dijken
Boerenerven | verspreid liggende erven
Wegen | grotendeels parallelle wegen aan beken
Water | lengte richting brede beekloop (plaatselijk met bochtafsnijdingen) en aangepaste bochten deels gekanaliseerd en kunstmatige vormen van oeververdediging, plaatselijk verbredingen tot meren
Verkaveling | hoofdrichting opstrekkend haaks op de beekloop met verschillende andere verkavelingspatronen met grote afwisseling in variatie en schaal
Beplanting | voornamelijk grasland en deels natuurlijke oeverbegroeiing (grasland en riet), stroomdalen vrijwel afwezigheid van opgaande beplanting, plaatselijke verdichting door verlande petgaten

Kernkwaliteiten van het beekdallandschap (benedenloop) volgens CHK/FAMKE:
- dijken
- vaarten, deels gekanaliseerd en bijbehorende waterstaatkundige bouwwerken (sluizen, bruggen, dienstwoningen, gemalen)
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen, lineair
- bebouwingslinten (veenontginningsdorpen)
- boerderijerven, verspreid
- Friese Waterlinie
- beschermde dorpsgezichten

Terug naar inhoudsopgave

Droogmakerijen

Kernkwaliteiten de droogmakerijen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | restveen en zandgronden
Maat en schaal | relatief kleinschalig
Structuren | rationele verkaveling enkele boerderijen
Dorpen | geen
Boerenerven | spaarzaam voorkomend
Wegen | veelal een centrale hoofdontsluiting
Water | slotenpatroon, soms poldervaart
Verkaveling | rationele verkaveling van vierkante percelen
Beplanting | rond boerderijen

Kernkwaliteiten van de droogmakerijen volgens CHK/FAMKE:

- Boerderijerven, verspreid en spaarzaam voorkomend
- Vaarten en slotenpatronen
- Verkaveling, rationele

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Fries essenlandschap

Kernkwaliteiten van het Fries essenlandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | rug- en terrasvormige dekzanden, flauw golvend. Stuifzanden.
Maat en schaal | kleinschalig
Structuren | kronkelige wegen, enigszins bolle essen met onregelmatige percelen
Dorpen | Friese esdorpen (zoals Oosterwolde van oorsprong), buurtschappen in de vorm van verspreide bebouwing rond essen (eenmansessen) op hoger gelegen gronden (Jardinge, Boekelte, Rijsberkampen, Tronde en Zandhuizen)
Boerenerven | verspreid langs wegen en bij kruisingen
Wegen | kronkelige, beplante hoofdwegen met tussenliggende miedwegen
Water | nauwelijks sloten aanwezig
Verkaveling | onregelmatig bij essen, regelmatiger bij hooi en miedlanden (strokenverkaveling met plaatselijk blokverkaveling)
Beplanting | beplante perceelsranden, boombeplanting langs wegen, grillig patroon van houtwallen en bospercelen

Kernkwaliteiten van het Fries essenlandschap volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, esverkaveling, onregelmatige, stroken- en blok-
- boerderijplaatsen, verspreid
- boerderijerven, verspreid
- kleinschalige bebouwing
- nederzettingen: Friese esdorpen
- kronkelige wegen met onregelmatige structuur

Woudontginningslandschap

Kernkwaliteiten van het woudontginningslandschap op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | langgerekte dekzandruggen, flanken naar stroomdal afhellend, ingesloten laagtes
Maat en schaal | midden tot kleinschalig; schaalgrootte neem van de dekzandruggen naar de beekdalen toe
Structuren | Lineair wegenpatroon evenwijdig aan beeklopen, verkaveling haaks op beeklopen; van fijnmazig met elzensingels/houtwallen tot grofmaziger gebieden met bosstroken en natuurterreinen; plaatselijk aanwezige structuren van samenhangende landgoedstructuren
Dorpen | wegdorpen, lintvormige bebouwing en dorpen met essysteem als basis, (bouwgronden op de hogere delen en hooi en weidelanden op de lagere delen) Waardevolle doorzichten naar het open beekdal
Boerenerven | verspreid liggend aan (zand)paden en insteekwegen
Wegen | parallelle wegen oost-west gericht met binnen- en buitenwegen, intensief ontsloten door (zand)paden en wegen
Water | lagere delen: sloten als perceelsscheiding
Verkaveling | opstrekkende verkaveling vanuit de beek, haaks op de hoofdwegen
Beplanting | hakhout- en boomwallen, elzensingels en bospercelen, wegbeplanting met voornamelijk eikenbeplanting, plaatselijk landgoedbossen met tuinen, lanen en assen

Kernkwaliteiten van het woudontginningslandschap volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende vanuit de beken
- wegen parallel aan beekdalen
- vaarten, sloten, gekanaliseerde (delen van) beken en erbij behorende bouwwerken als sluizen en gemalen
- Friese waterlinie met erbij behorende (restanten van) vestingwerken
- boerderijplaatsen, lineair en parallel aan beeklopen en beekdalen
- boerderijerven, verspreid
- nederzettingen: bebouwing lineair en parallel aan beeklopen en beekdalen
- kleinschalige bebouwing
- landgoederen/buitenplaatsen
- beschermde dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Terug naar inhoudsopgave

Hoogveenontginningen

Kernkwaliteiten van de hoogveenontginningen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | afgeveend hoogveen, zand- en restveengronden
Maat en schaal | midden tot grootschalig landschap
Structuren | halfopen, regelmatig landschap opgebouwd uit een stelsel van vaarten en wijken, plaatselijk rechthoekige patronen van wijken
Dorpen | Bebouwing geconcentreerd langs compagnonsvaart en plaatselijk in dorpen, ontstaan vanuit lineaire verveningsdorpen (bv. Hoornsterzwaag),
Boerenerven | vrij regelmatig voorkomend langs wijken of vaarten
Wegen | rechthoekige structuur
Water | Compagnonsvaarten, wijken, plaatselijk rechthoekige patronen van wijken (hor)
Verkaveling | zeer regelmatige opstrekkende tot blokvormige percelen
Beplanting | Beplanting langs haaks op de compagnonsvaart gelegen wegen; aangeplante boselementen met combinatie van naald en loofbos; wijken deels beplant met natuurlijke opslag (gevarieerd assortiment: berk wilg, populier, lijsterbes, vuilboom, meidoorn en eik); boombeplanting langs compagnons-vaarten.

Kernkwaliteiten van de hoogveenontginningen volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende, voortzetting van opstrekkende verkaveling uit de beken
- wegen parallel aan beekdalen
- vaarten, sloten, wijken en bijbehorende bouwwerken als sluizen en gemalen
- boerderijplaatsen, lineair en verspreid
- boerderijerven, lineair langs vaarten en verspreid
- nederzettingen: bebouwing lineair en parallel aan vaarten: verveningsdorpen
- kleinschalige bebouwing
- beschermde dorpsgezichten
- gebieden met bijzondere waarden

Heideontginningen

Kernkwaliteiten van de heideontginningen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | hoger gelegen dekzand gronden
Maat en schaal | afwisselende schaalgroottes
Structuren | evenwijdige lijnen van wegen en aan hoofdrichting beekloop
Dorpen | soms onbebouwd; heidedorpen en bebouwingsclusters; sporadisch lintbebouwing, plaatselijk rationele inrichting
Boerenerven | verspreid, veelal langs wegen
Wegen | evenwijdig langs beekloop
Water | sloten
Verkaveling | opstrekkend tot blokvormige verkaveling
Beplanting | van gebieden met weinig opgaande beplanting tot vrijwel besloten gebieden; kleine bospercelen, wegbeplanting langs hoofdwegen, sporadisch landgoedstructuren als lanen/assen en bospercelen, plaatselijk aanwezigheid heidebebossing

Kernkwaliteiten van de heideontginningen volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, opstrekkende
- vaarten en sloten
- grenspalen
- boerderijerven, verspreid
- nederzettingen, heidedorpen
- kleinschalige bebouwing
- boerderijplaatsen
- dichte ontsluitingspatroon van wegen en vaarten
- landgoederen/buitenplaatsen

Terug naar inhoudsopgave

Beekdalen (middenloop & bovenloop)

Kernkwaliteiten van de beekdalen (middenloop & bovenloop) op basis van de landschapstypen:

Bodem en ondergrond | uitgesleten dalen in keileemondergrond
Maat en schaal | klein tot middenschalig
Structuren | Beeklopen, deels natuurlijke kronkelig verloop, deels gekanaliseerd
Dorpen | vrijwel onbebouwd met weinig opgaande begroeiing, lintbebouwing (woudontginningen) op de ruggen langs de beken
Boerenerven | verspreid liggend op de ruggen, spaarzaam op lagere gronden langs de beek
Wegen | over hogere ruggen, op enkele punten kruisend met de beekloop
Water- beken en oude meanders
Verkaveling | vanuit de beek ontstane verkaveling, opstrekkende percelen grasland; doorgaans rationeel verkaveld
Beplanting | plaatselijk moerasbos, afwisselend (halfnatuurlijke) graslanden en struweel in middenlopen, sporadisch beplanting langs bovenloop

Kernkwaliteiten van de beekdalen (middenloop & bovenloop) volgens CHK/FAMKE:

- vaarten, beken deels gekanaliseerd en bijbehorende waterstaatkundige bouwwerken (sluizen, bruggen, dienstwoningen, gemalen)
- verkaveling, opstrekkende
- boerderijplaatsen, schaars langs de beken
- schaarse bebouwing langs de beken
- boerderijerven, schaars langs de beken
- Friese waterlinie

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave

Strand en zandplaten

Kernkwaliteiten van het strand en de zandplaten op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | kalkrijke zandgronden, overgangen naar kwelderachtige gronden
Maat en schaal | zeer open grootschalige gebieden met vergezichten met variabele breedte(van 0,5 -5 km) begrensd door een duinenrij bij eb, bij hoogwater ruimtelijk beperkt tot drogere strandgronden
Structuren | duinenmassief en zeestromingen zijn bepalende factoren; verder voornamelijk natuurlijke structuren met dynamisch karakter; plaatselijke overgangen naar kwelderachtige situaties
Dorpen | nvt
Boerenerven | nvt
Wegen | nvt
Water | zee
Verkaveling | nvt
Beplanting | nvt

Kernkwaliteiten van de duinen volgens CHK/FAMKE:
- strekdammen

Duinen

Kernkwaliteiten van de duinen op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | kalkrijke zandgronden
Maat en schaal | door reliëfverschillen sterke afwisseling van kleinschalige en grootschaliger (ook langwerpige) open gebieden met plaatselijke verdichtingen door beplanting en bos, grootschalige vergezichten
Structuren | primaire waterkering van buitenste duinenrij van min of meer gelijk hoogte en stuifduinen, duinvalleien, boscomplexen en aanwezige wegen tussen dorpen en strand
Dorpen | vestigingen van verblijfrecreatie
Boerenerven | nvt
Wegen | voornamelijk noord-zuidlopende strandwegen door de duinen; aanwezigheid van fiets- en wandelpaden
Water | duinmeertjes, en valleien, sloten
Verkaveling | zeer plaatselijk duinweide met regelmatige blokverkaveling
Beplanting | (naald)bos complexen; deels natuurlijke begroeiingen

Kernkwaliteiten van de duinen volgens CHK/FAMKE:
- stuifdijken
- recreatiewoningen, verspreid
- bunkers
- reliëf
- verkaveling, regelmatige, blok-

Terug naar inhoudsopgave

Binnenduinrand

Kernkwaliteiten van de binnenduinrand op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | humeuze zandgronden
Maat en schaal | kleinschalig singellandschap met boselementen, plaatselijk met vergezichten
Structuren | lineaire structuur met wegen oost-west lopende wegen en dorpen met begeleidende hoge duinrand enerzijds en open polder anderzijds
Dorpen | lineaire duinranddorpen en verblijfsrecreatieterreinen
Boerenerven | veelal onderdeel van singelstructuur, of opgenomen in dorpsbebouwing, plaatselijk zelfstandige erven
Wegen | Veel (fiets- en wandel-) paden
Water | sloten en wegduinbeekjes
Verkaveling | onregelmatig kleinschalig blokvormig
Beplanting | elzensingels op kavelgrenzen, kleine boselementen, eendenkooi

Kernkwaliteiten van de binnenduinrand volgens CHK/FAMKE:
- verkaveling, onregelmatige
- binnenpolderdijken
- nederzettingen, lineaire duinranddorpen
- beschermde dorpsgezichten
- recreatiewoningen, verspreid
- boerderijerven, verspreid en dicht bij dorpsbebouwing; polderboerderijen op Ameland van specifiek type
- eendenkooien
- bunkers
- beschermde dorpsgezichten
- reliëf

Jonge zeepolders

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders op basis van de landschapstypen:
Bodem en ondergrond | zeeklei, plaatselijk flauw glooiend met microreliëf en slenkresten
Maat en schaal | open, grootschalig; polders schaars bebouwd tot nagenoeg vrij van bebouwing
Structuren | grootschalige, door lage oude en hoge zeedijken begrensde ruimte, intensief (deels onverhard) rationeel wegenpatroon, patroon van slenken
Dorpen | streekdorpen reeks met esachtige kenmerken op Terschelling en Ameland; dorpsbebouwing op Schiermonnikoog
Boerenerven | verspreid voorkomend
Wegen | wegen rationeel met haakse patronen; dorpen worden verbonden door hoofdwegen met plaatselijk parallelwegen en tussenverbindingen
Water | slenken, wielen
Verkaveling | onregelmatig tot regelmatige blokverkaveling
Beplanting | puntverdichtingen rond erven en eendenkooien, plaatselijk boselementen, gedeeltelijk langs hoofdwegen, vrijwel aaneengesloten erfbeplantingen

Kernkwaliteiten van de jonge zeepolders volgens CHK/FAMKE:
- zeedijken
- verkaveling: zeepolderverkaveling en onregelmatige esverkaveling
- nederzettingen: esachtig op Ameland en Terschelling, lineair op de overige eilanden
- havens en bijbehorende bouwwerken zoals vuurtorens, havenlichten, bakens, havengebouwen, reddingsboothuizen
- boerderijerven, verspreid en dicht bij dorpen
- wegen, hoofdweg met enkele dwarsverbindingen
- eendenkooien

Terug naar inhoudsopgave

Buitendijksland / Kwelders

Kernkwaliteiten van het buitendijks land en de kwelders op basis van de landschapstypen:

Bodem en ondergrond | kwelderlandschappen zijn ontstaan op een stelsel van geulen en slenken met natuurlijk microreliëf, voornamelijk (zandige) kleigronden
Maat en schaal | open, zeer grootschalig
Structuren | Waddenzee, slenken, geulen en prielen , duinmassief en locale, geïsoleerde duinvorming
Dorpen | geen
Boerenerven | enkele op Terschelling
Wegen | enkele zandwegen
Water | geulen en slenken
Verkaveling | locaal voorkomende, blokvormige verkaveling (Grieën, Terschelling)
Beplanting | voorkomen van lage begroeiing; opgaande begroeiing ontbreekt

Kernkwaliteiten van het buitendijks land en de kwelders volgens CHK/FAMKE:

- landaanwinningswerken
- dobben
- bunkers
- veerdam met erbij horende bebouwing
- oude dijkrestanten
- verkaveling, blok-

Terug naar inhoudsopgave

Bijlage 3

Illustratieverantwoording

Herkomst kaarten/afbeeldingen

Pagina's 21rb, 59lb, 61ro, 81lo, 163lb: *AHN, Algemeen Hoogtebestand Nederland* (ed. Adviesdienst Geo-informatie en ICT Rijkswaterstaat, Delft 2009)

Pagina 45lb: Rienks, K.A. en G.L. Walther, *Binnendiken en slieperdiken* (Leeuwarden 1954)

Pagina's 45lo, 119lo: *HISGIS Fryslân, kaarten 1832 (*ed. Fryske Akademy, Leeuwarden z.j.)

Pagina's 45mo, 87lb en lo, 133lo, 145lo: *Historische topografische kaarten ± 1926-1934*, schaal 1:25.000 (ed. Alterra, Wageningen)

Pagina 61rb: Langen, G.J. de, *Middeleeuws Friesland. De economische ontwikkeling van het gewest Oostergo in de vroege en volle middeleeuwen* (Groningen 1992, proefschrift)

Pagina's 69lo, 87ro, 133lb, 145lb, 151lb, 159ro: *Luchtfoto's 2011/2012* (ed. Provincie Fryslân, Leeuwarden)

Pagina's 45rb, 159lb en rb: P.C. Vos, *Paleogeografische kaarten van Fryslân* (ed. Deltaris, Utrecht z.j.)

Pagina 81lb en rb: *Veldgids landschapselementen Noardlike Fryske Wâlden* (ed. Landschapsbeheer Friesland 2003, Beetsterzwaag)

Pagina 109 lb: *Zuiderzee-Silhouetten* (oorspr. ed. A.N.W.B, Toeristenbond voor Nederland Commissie voor het Watertoerisme, Amsterdam 1915; heruitgave Wogmeer z.j.)

Kaarten zonder bronvermelding zijn vervaardigd door en/of in eigendom van de Provincie Fryslân (o.a. afkomstig uit bronbestanden van de Cultuurhistorische kaart, de FAMKE en de Landschapstypenkaart)

Foto's

Pagina 69ro: Jörgen de Bruin, IVN; *het Zoutkamperril*
Pagina 163rb: Gerrit Bart Volgers, in: Ontwikkelplan Terschellinger Polder (september 2012); *Vliegerfoto voormalige slenken in de Terschellinger Polder*,

Overige foto's van en/of in eigendom van de provincie Fryslân, o.a. gemaakt door Annemarie Hoogwoud, Sandra van Assen, Bertus de Jong, Marina Fermo, Dolf van Weezel Errens, Annelies Ruesink, Tom Plattel, Henk Wiebe van der Meulen en Aerovisio.

Terug naar inhoudsopgave

Terug naar inhoudsopgave